

*У дун-дуне
фыдыбæстæ
мæнæн...*

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор
Оксана ХЕТАГУРОВА

Редакция

Ответственный секретарь – Асланбек КАСАЕВ
Редактор отдела прозы – Борис ГУСАЛОВ
Редактор отдела поэзии и драматургии – Батрадз КАСАЕВ
Редактор отдела критики и публицистики – Зара АЙЛАРОВА

Редакционный совет

Гастан АГНАЕВ, Руслан БЗАРОВ,
Зелим ВАТАЕВ, Клавдия ДЖУСОЕВА,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Анжела КУДЗОЕВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2019

МАХ

10

2019

ДУГ

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН ҖМӘ ҖХСӘНАДОН-
ПОЛИТИКОН ҖРВЫЛМӘЙОН ЖУРНАЛ

Журнал мыхуыры цауы 1934 азы майә фәстәмә

Сәйраг редактор
ХЕТӘГКАТЫ Оксанә

Редакци

Бәрнон секретарь – КАСАТЫ Асләнбег
Прозәйи хайады редактор – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи әмә драматургийи хайады редактор – КАСАТЫ Батрадз
Критика әмә публицистикәйи хайады редактор – АЙЛАРТЫ Зарә

Редакцион совет

АГЪНАТЫ Гәстән, БЗАРТЫ Руслан,
УАТАТЫ Зелим, ДЖУСОЙТЫ Клава,
КЪАДЗАТЫ Станислав, КОСТЫ Лиза,
КЪУСРАТЫ Анатоли, КУЫДЗОЙТЫ Анжелә, ХОДЫ Камал

Дзәуджыхъәу, 2019

КЪОСТАЙЫ 160 АЗЫ ЮБИЛЕЙЫ КАДӘН:

ХЕТАҖГКАТЫ Къоста. <i>Әмдзавгәтә</i>	6
ХЕТАҖГКАТЫ Къоста. <i>Әнәсәрфат митә Цәгат Кавказы</i> ...	20
КЪОСТАЙЫ ТЫХХӘЙ – АБОН	25
ЛИТЕРАТУРОН-КРИТИКОН УАЦТӘ	
ДЖЫККАЙТЫ Шамил. Къоста – адамы поэт	36
МАМИАТЫ Изетә. «Ирон фәндыр»: поэтикон хъуыдыйы ног фәзиләнтә	40
ДЗУЦАТЫ Хадзы-Мурат. Къоста – кәддәриддәр	45
ХОДЫ Камал. Хохрындз	50
МЫСИНӘГТӘ КЪОСТАЙЫ ТЫХХӘЙ	56
ЙӘ НОМӘН – ЙӘ КАДӘН. <i>Әмдзавгәтә</i>	71
Хетәгкаты Къостайы зарәг	84
АЙЛАРТЫ Измаил. Къостайы уарзондзинад	86
ХЕТАҖГКАТЫ Къоста. Фыстәг Цәлыккаты Аннамаә	89
ДЗАНТИАТЫ Анатоли. Къоста – нывгәнәг	91
«МАХ ДУГ»-Ы РАВДЫСТ	97
КЪОСТАЙЫ УАЦМЫСТӘ КИНО	
ӘМӘ ТЕАТРАЛОН АИВАДЫ	113
ЗЫНДГОНД АДӘМ – КЪОСТАЙЫ ТЫХХӘЙ	119
АХУЫРГӘНӘГӘН ӘХХУЫСӘН	
АЙЛАРТЫ Зарә. Хетәгкаты Къостайы поэмә «Фатимә»	124
КЪОСТА – АДӘМОН СФӘЛДЫСТАДЫ	137
КЪОСТАЙЫ БАЗЫРДЖЫН НЫХӘСТӘ	140

*Оз дотумажа кайдыр кы дары,
кы да...
уад...
Ма...
Алгя...*

КОСТА.

ИРОН
ФÆНДЫР.

ЗЕРДЕ САБЕСТЕ,
ЗАРДЖУТЕ, БАДЖУТЕ

120

азы

ИРОН ФÆНДЫР

Алгеджан

*Алгеджанник, кед иу даи ма зарса,
кайсагау, фазна, мижан!
Кай зарса на аурн зарса,
иу зарса жахи фандуян!*

ÆНÆ ХАЙ

Мæ Иры фæсивæд! Дæ цинæй, дæ хыгæй
 Фæластон мæ сау зæрдæ дард...
 Цы ма мын кæндзынæ? – дæ цæстыты сыгæй
 Æнæ хай фæуыздæн мæ мард!..

Æцагæлон адæм, æцагæлон бæстæ
 Æхсныфæй нуазынц мæ туг...
 Мæлæтæй нæ тæрсын, фæлæ мын мæ фæстæ
 Мæ уæлмæрдмæ чи хæсдæн суг?

Кæй чызг мыл ыскæндæн зæрдæхалæн хъарæг,
 Кæй кæуынай риздæн къæдзæх,
 Кæй фæндыр æсцæгъддæн мæ иунæджы зарæг,
 Чи уадздæн мæ дугъы йæ бæх?

Мæ Иры фæсивæд! Дæ цинæй, дæ хыгæй
 Фæластон мæ сау зæрдæ дард...
 Цы ма мын кæндзынæ? – дæ цæстыты сыгæй
 Æнæ хай фæкодтон мæ мард!..

ТÆХУДЫ...

Тæхудиаг, йæ сывæллонæй
 Йæ хъазæн – йæ цины бонтæй
 Чи бафсæст йæ мады хъæбысы!
 Тæхуды, æрæгвæззæджы,
 Хъæлдзæгæй æнкъард рæстæджы
 Йæ рагуалдзæг хорзæн чи мысы!

Тæхуды, йæ фыды зæххыл,
Йæ уарзон æмгарты рæгъыл
Кæмæн хъуысы куывды йæ зарæг!
Тæхуды, йæ гутонимæ,
Хæрзифтонг бæхуæрдонимæ
Йæ бинонтæн чи у сæ дарæг!

Тæхуды, йæ дзыллæйы раз
Чи ракæны барджын ныхас,
Кæй фæрсынц, кæй равзарынц зондæй!
Тæхуды, йæ уарзондзинад,
Йæ хорз ном, йæ фыдæлты кад
Чи уадзы уæлæуыл зæрондæй!..

НЫФС

Тызмæгæй мæм ма кæс,
Мæ фыды зæронд,
Дæ зæрдæмæ ма хæсс
Мæ зæрдæйы конд!

Йæ фыды фæндиаг
Кæм вæййы фырт дæр? –
Лæппуйæ рæдиаг
Нæ вæййы æвзæр!

Дæ номыл, дæ кадыл
Нæ барын мæхи, –
Ныуадз мæ мæ адыл, –
Фæндон хорз кæм и?!

Æз топпæй нæ хъазын,
Æз барæг нæ дæн;
Æхсаргард ыласын
Мæ бон нæу мæнæн...

Фæхудæнт мыл хъалтæ –
Ды се 'мбал нæ дæ!
Мæ гутон, мæ галтæ
Мæнæн дæр – цæттæ!

Мæ гутон, мæ галтæ –
Мæ фæндыр, мæ зонд;
Мæ кадаг, мæ зарæг –
Мæ цард хоры конд.

Нæ дзыллæйы зæрдæ –
Мæ хуымгæнды хай;
Нæ бæсты сагъæстæ –
Мæ фæззыгон най...

Дзаг хорæй – мæ хордон,
Бæркадджын – мæ зæхх,
Хæдтулгæ – мæ уæрдон,
Мæ фæндаг – уæрæх...

Мæгуыраей мын ма тæрс,
Мæ фыды зæронд,
Дæ зæрдæмæ ма хæсс
Мæ зæрдæйы конд!..

РАКÆС!..

Дзæггæл мæ ныууагъта мæ фыд,
 Нæ зонын мæ мады рæвдыд,
 Нæ бæстæй фæхицæн дæн сонтæй.
 Кæмдæрты æнæсаронæй,
 Æдыхæй, æцæгæлонæй,
 Мæ уалдзæг æрвыстон фыдбонтæй...

Фæхæссон-ма, загътон, уæддæр
 Фæстæмæ мæ иунæджы сæр
 Нæ Ирмæ, мæ райгуырæн бæстæм...
 Мæ цæстысыг донау мызти,
 Мæ зæрдæ фыр цинæй рызти, –
 Куы скастæн нæ цъитиджын хæхтæм.

Æрцыдтæн... Мæхицæй фыддæр
 Мæгуырæй куы ссардтон дæу дæр,
 Мæ уарзон, мæ иубæстон адæм!..
 Нæ хæхтæй, нæ тыгъд быдыртæй
 Æмхуызон нæ иуæн дæр нæй, –
 Кæм кусæм, кæм цæуæм, кæм бадаем...

Лæджы хуызæн лæг нæм – ыстæм,
 Бæрæг дæр нæ нал ис, цы стæм,
 Цы уыздæн нæ фидæн, нæ фæстаг?
 Кæдæмдæр ма хилаем куырмæй...
 Гъе, Уасджырджы, ракæс, цæмæй
 Нæ фæуæм бынтондæр фыдвæндаг!..

ЗОНЫН

Зонын, æфсæрмæй кæудзыстут,
 Бавæрдзыстут мын мæ мард,
 «Рухсаг у, рухсаг, – зæгъдзыстут, –
 Ницæмæн уал уыд дæ цард!»

Зонын, æргæвддзыстут исты, –
 Мардыл ма чи дары ком? –
 Алчи æфсæстæй мæ хисты
 Ссардзæн арахъхъæй мæ ном.

Иу бон æгъгъæд у мысынæн,
 Иу бон кæндзыстут мæ дзырд,
 Уый фæстæ фæрох уыдзынæн, –
 Ничиуал зондзæн мæ цырт.

БАЛЦЫ ЗАРÆГ

Цæйут, æфсымæртау
 Рагтæм нæ къухтæ
 Абон кæрæдзимæ,
 Иры лæппутæ!..

Скæнæм нæ тырыса
 Дзыллæйы номæй.
 Рухсмæ æнæзивæг
 Цомут æнгомæй!..

Растдзинад уарзынæй
 Скæнæм нæ фæндаг..
 Гъе, мардзæ, магуса!
 Фесæф, нæуæндаг!..

ДРУЗЬЯМ-ПРИЯТЕЛЯМ И ВСЕМ, КТО НАДОЕДАЕТ МНЕ СЛЕЗОТОЧИВЫМИ СОВЕТАМИ

I

Друзья, истощилось терпенье, –
Довольно о завтрашнем дне!
Не надо ни слов сожаленья,
Ни вздохов... На что они мне?!
Оставьте! Слепому кумиру,
Как вы, я не стану служить, –
Я страстно люблю свою лиру,
Люблю с ней скитаться по миру,
Люблю на свободе пожить.

II

Вы жизнь превратили в забаву,
Гнушаетесь честным трудом
И, совесть меняя па славу,
Насилье зовете судом.
Вы были всегда палачами
И прав, и свободы чужой,
Топтали святыни ногами, –
Так будьте же счастливы сами
С такой озверелой душой!

III

Вы создали право владенья,
Где так обездолен народ,
Где с песней о вечном терпенье
Он хлеб добывает с болот.
Вам нужны обширные виллы
С фонтанами в пышном саду, –
И стройте! Земли для могилы,
Когда поизносятся силы,
Я сажень повсюду найду...

IV

Мне вашего счастья не нужно, —
В нем счастья народного нет...
В блестящих хоромах мне душно,
Меня ослепляет их свет...
Их строило рабство веками,
Сгорают в них стоны сирот,
В них вина мешают с слезами...
Нет, будьте вы счастливы сами,
Где так обездолен народ!

V

Где золото, там умирают
Волшебные грезы любви, —
Недаром его обмывают
Потоки преступной крови.
Недаром и песню сложили
Ему, под бряцанье цепей
Все те же, кого вы судили...
Нет, сами живите, чем жили! —
Я жизнью доволен своей.

VI

Оставьте пустое стенанье,
Советы и вздохи по мне!..
Коль вам непонятно сказанье
«Не думай о завтрашнем дне», —
Служите слепому кумиру,
А мне не мешайте служить
Всеобщему братству и миру...
Отдайте мне посох и лиру, —
Хочу на свободе пожить!..

Один, опять один, без призрака родного,
Как бы отторгнутый от мира, от людей, –
Нет искры тлеющей участия бывшего,
Нет сплоченных рядов мне преданных друзей...

Опять темно вокруг, до боли беспросветно,
Пустынно, холодно... утерян снова путь...
А как хотелось жить и верить беззаветно,
Любовью к ближнему переполняя грудь!

А как хотел раскрыть горячие объятия
И в них вселенную, как друга, заключить,
Простить врагам своим, в ответ на их проклятья
Страдать за них, любя, страдая, их любить!!.

Расстаться не трудно, не трудно убить
В душе молодые порывы,
Трудней бескорыстно и свято любить
В озлобленном мире наживы...

Легко за обиду обидой платить,
За кровь – оскорбленьем и кровью,
Но трудно навеки два сердца сплотить
В союз, освещенный любовью...

Труднее разумно и твердо сознать,
Что счастье и наше призванье –
Прощать бесконечно, без меры прощать,
Всему находить оправданье...

Расстаться не трудно, но встретиться вновь
Позволит ли жизнь без досады?
Ах! если б увериться в том, что любовь
Не ищет взаимной награды!..

Не верь, что я забыл родные наши горы,
Густой, безоблачный, глубокий небосвод,
Твои задумчиво-мечтательные взоры
И бедный наш аул, и бедный наш народ.

Нет, друг мой, никогда! Чем тягостней изгнание,
Чем дальше я от вас, чем бессердечней враг,
Тем слаще и милей мне грезится свиданье
Со всем мне дорогим в родных моих горах.

Не бойся за меня! – Я не способен к мщению,
Но злу противиться везде присуще мне.
Не бойся! – я и здесь не дамся обольщению
Красавиц, чуждых мне по крови и стране...

Люблю я целый мир, люблю людей, бесспорно,
Люблю беспомощных, обиженных, сирот,
Но больше всех люблю, чего скрывать позорно? –
Тебя, родной аул и бедный наш народ.

За вас отдам я жизнь... Все помыслы и силы,
Всего себя лишь вам я посвятить готов...
Вы так мне дороги, так бесконечно милы,
Что сил нет выразить, что высказать нет слов!.

Я смерти не боюсь, – холодный мрак могилы
Давно меня манит безвестностью своей,
Но жизнью дорожу, пока хоть капля силы
Отыщется во мне для родины моей...

Я счастья не знал, но я готов свободу,
Которой я привык, как счастьем, дорожить,
Отдать за шаг один, который бы народу
Я мог когда-нибудь к свободе проложить.

Я не пророк... В безлюдную пустыню
Я не бегу от клеветы и зла...
Разрушить храм, попать мою святыню
Толпа при всем безумье не могла.

Я не ищу у сильных сострадания,
Не дорожу участием друзей...
Я не боюсь разлуки и изгнания,
Предсмертных мук, темницы и цепей...

Везде для всех я песнь свою слагаю,
Везде разврат открыто я корю,
И грудью грудь насилия встречаю,
И смело всем о правде говорю.

На что друзья, когда все люди братья,
Когда везде я слышу их привет?
При чем враги, когда во мне проклятья
Для злобы их и ненависти нет?

В тюрьме ясней мне чудится свобода,
Звучнее песнь с бряцанием цепей,
В изгнанье я дороже для народа,
Милее смерть в безмолвии степей...

При чем толпа? – Ничтожная рабыня
Пустых страстей, – дерзает пусть на все!
Весь мир – мой храм, любовь – моя святыня,
Вселенная – отечество мое...

ЗÆРОНД ДÆН АЗ...

Зæронд дæн аз... Ды тарстхуызæй нымдзаст дæ
Мæ къуырф цæстытæм, русты 'нцъылдтæм ныр...
Мæ бызгъуырты дæм тынг фыдуынд фæкастæн,
Мæ сæрыхуыин фæурсытæ чысыл.
Æрвон лæвар мын – ингæны хъæбыс...
Зæронд дæн аз...

Фæлæ ды зон, – мæ хивæнд амонд сонтæй
Æгъатыр, карзæй бафхæрдта уæд мæн:
Нæ федтон аз æвзонджы цины бонтæ,
Мæ мады заргæ – 'хцон æмæ фæлмаен.
Мæ хысмæт мын куыд басаста мæ ныфс!
Зæронд дæн аз!..

Фæлæ йæ зон, æнцойад мын нæ дæтты
Мæ ахуырыл дзæгъæлы сæфт рæстæг.
Уый уыд фынау, нæ зыдтон цард, æмбæлтты,
Хæлар лæгау мæм ничи уыд хæстæг.
Нæ зыдтон уарзт, йæ бæллицты рæхыс...
Зæронд дæн аз!..

Фæлæ йæ зон, æнæхъæн æнус уæгъды
 Фæцагуырдтон хæлæртты, 'мгæртты æз.
 Мæ уд æмырæй иунагæй уынæргъы.
 Цы фæдтон цардæй? У мæрдон мæ хуыз.
 Хуыцау, мæлæт, дæхæдæг мæ уыныс...
 Зæронд дæн æз!..

Зæронд дæн æз!.. Ды тарстхуызæй нымдзаст дæ
 Мæ къуырф цæстытæм, русты 'нцъылдтæм ныр...
 Мæ бызгъуырты дæм тынг фыдуынд фæкастæн,
 Мæ сæрыхъуын фæурсытæ чысыл.
 Хуыздæр лæвар мын – ингæны хъæбыс!
 Зæронд дæн æз!..

1886

Мæргъиты Къостайы тæлмац

Дзæгъæлы уыд нæ сæмбæлд махæн иумæ, –
 Мæ хуры хай, нæ фæндаг иумæ нæу:
 Нæ цин кæндзыстæм иу циныл дæуимæ,
 Мæ тарф хъынцъым нæ бауыздæни дæу...

Цъæх уалдзæджы фæхъæуы хъæлдзæг зæлтæ,
 Сырх дидинджытæ, булæмæргъы зард,
 Дзæбæх сæнтгæ, сыгъдæг арв, хуры тынтæ,
 Æнæ фидæн, æнæ нысанæй цард...

Бынтон æндæр у фæззæгæн йæ нысан:
 Ратг уымæн сындз ды розæты бæсты,
 Уый уарзы тох, æхсар куыстæй нæ тыхсы,
 Уым къæхдзæфтæ фыдхъызæмар ысты...

Нæу уыдонæн сæ циндзинад æмхуызон
 Æмæ нæу иу сæ хъыгдзинад, сæ уаг...
 Дзæгъæлы уыд нæ сæмбæлд махæн иумæ, –
 Нæ фæндаг иумæ нæу... Уый у хъыгаг!..

1893

Плиты Харитоны тæлмац

ЦАРДБÆЛЛОН ПОЭТМÆ

Ныууадз, поэт! Дæ сонт уды цырагъ
Дзæгъæлы ма судз, ма хардз кæн дæ зонд, –
Сыгъдæг уарзтæн нæ рантыстыстæм мах,
Æрдзæй нын у фыдæгъдау цард нывгонд.

Ды «уарзондзинад» цардфæлдисæг хоныс,
Йæ тыхæй, дам, хуыздæрмаæ ивы дуг!..
Дæлдæр фæуай, дзырды фæтк дæр нæ зоныс, –
Дæ зарджыты у «дуг»-æн рифмæ «туг»!..

«Сæрибар» æмæ «адæм»! – уый дæ амынд,
Цагъары дугмæ уым фыдхæрам ис,
Фæлæ сæрибар не 'рхæсдзæни амонд,
Нæу адæм та йæ рæхыстыл æрмист!..

Наффийы тæлмац

Къоста æмæ Байаты Гаппо Цæлыккаты Алыксандры бинонтимæ. 1902 аз

Оз донишоје кайдар кј дар
Кј бафиди икј ма рас,
... анкардау на зар

Дуја
и, ка
зума
а аур
и гра
ка
кј
нка
ка

... ма рас,
Кайсагау, фазма, мифаг! -
Кай зарда на аур фарас,
Кј зарас јахј фандујаг!

Дзанагы Азанбег.
Къоста

АЕНÆСÆРФАТ МИТÆ ЦÆГАТ КАВКАЗЫ

I

Ныр цалдæр азы дæргъы адæмы 'хсэн æмæ мыхуыры мидæг койтæ цæуы Кавказы тыххæй, кавказаг бирæ адæмы хæттытæ кæм цæры æмæ, куыд зонæм, афтæмæй хицаудзинад æрдагхæстон администраци кæм кæны, уыцы бæстæйы цыдæр æнахуыр уавæры тыххæй, хъуыддæгтæ дзы æппындæр нывыл кæй нæ цæуынц, уый тыххæй. А фæстаг аз алыхуызон койтæ æмæ хабæрттæ, – хатгай иууыл зæрдæриссæн чи вæййы, ахæмтæ, – æнцайгæ нæ, фæлæ арæхæй-арæхдæр кæнынц, æмæ, Кавказы хъуыддæгтæм йæ хъус чи дары, уыдонæн сæ сæр разилы ахæм æвирхъау æнæсæрбæрæг уавæрæй. Канд æмбаргæ нæ, фæлæ, зæгъæн ис, адæймаг æнкъаргæ дæр ма кæны, Кавказы стыр тъæпæнты цæрджытæ цы зын уавæрты сты, уый; фæлæ рухсы цъыртт нукуыцæй цæуы; æппæт уыцы ныв æмбæрзт у бæзджын фæлмæй, æмæ уый фадат нæ дæтты, ахæм æвирхъау уавæр цæй аххосæй фæзынд, уый фенынæн, стыр æмæ дард бæстæйы панорамæйы æппындæр мигъы æндæрджы хуызæн чи хъазы, уыцы хъуыддæгтæ бæлвырд раиртасынæн.

Фарон газетты фыстой официалон оргæн «Терские ведомости»-йæ райсгæ хабæрттæ, зæгъгæ, дам, Терчы облæсты хицауад цавæрдæр диссаджы хуыснæгдзинад æмæ стигъæн митæн кæрон скæныны тыххæй бардзырд радта, цæмæй хурныгуылды фæстæ Дзæуджыхъæуы хæххон бынæттон цæрджыты сæ бæстыхæйттæй æддæмæ мауал уадзой, пъæлицæйæн бар лæвæрд æрцыд, куыддæр бынæттон цæрджытæй искамæн йæ зæрды æрæфта уыцы æнамонд горæты уынджы æхсæвыгон фæзынын, афтæ уый ахсынаен. Уыцы хабæрттæм ма ноджы æфтыдтой уый дæр, æмæ, дам, бынæттон пъæлицæ фæтыхджындæр кæныны тыххæй æмбырдгонд цæуынц бæхджын стражниктæ æнæхъæн хъæугай. Уымæ ма кавказаг газетты, стæй та столицæйы газетты фыстой ахæм хабар дæр,

бынæттон пысылмон адæмæй 6000 хæдзары бинонтæ, ома 30000 адæймагмæ æввахс, сфæнд кодтой Кавказæй Туркмæ алидзын, зæгъгæ, æмæ уый охыл курдиат арвыстой Турчы паддзахмæ, дингæнæг сектанттæ та уыцы рæстæджы уырысы хицауадæй бар райстой æндæр бæстæм бынтон ацæуыны тыххæй... Цы хабæртты æмæ койты тыххæй загътам, уыдон дæр фаг сты афтæ фæгуырысхо уæвынæн, зæгъгæ, нæ номдзыд поэттæ Пушкин æмæ Лермонтов зарджытæ кæуыл фæкодтой, уыцы Кавказы уавæр æппындæр нæу, официалон уацтæ æппындæр цы цыбыр ныхасыл фæлыг вæййынц, «хъуыддæгтæ иууыл куыд æмбæлы, афтæ сты», зæгъгæ, ахæм.

Хъыгаг у, Кавказæй нæм æрмæст хæрзцыбыр скъуыддзаг хабæрттæ кæй хъуысы уымы æнæсæрфат миты тыххæй, уый, фæлæ, раст зæгъгæйæ, сæ аххосæгтæн мах гæзæмæты йеддæмæ ницы зонæм, цы чысылтæ дзы зонæм, уыдон дæр сты куыддæр æбæрæг, æбæлвырд, стæй, цыдæриддæр у, уæддæр иуварсыг. Мах уал хъусæм æрмæст иуырдыгæй фарсы ныхас, иннæрдыгæй фарсы ныхас æппындæр нæ хъусæм. Чи зоны, æмæ уый истытæ дзуры; чи зоны, уый архайгæ дæр кæны махæн цыдæртæ бамбарын кæныныл, фæлæ уый ныхас баззайы, «æдзæрæг быдыры иунæджы хъæр куыд азæла», уыйау æнæ фехъусæгæй.

Кавказæй махмæ цы алыхуызон хабæрттæ сыхъуысы официалон призмæйы уагъдæй, уыдонмæ гæсгæ, ныртæккæ Кавказы æнæмæнг чи цæуы, уыцы æппæт æнæсæрфат хъуыддæгты азымджын сты æрмæстдæр æрдæгхæддаг, æнæджелбетт бынæттон адæмышæттытæ, йæ къæхтæ чи ныббыцæу кодта æмæ æппæтуæрæсейаг цивилизациямæ æввахс бацæуын чи нæ комы, æрмæст уыдон. Хъуыддагыл куыд иузæрдион стæм, уымæ гæсгæ мах зæрдæбынæй фæнды, æцæгдæр афтæ куы уайд, уый, Цæгат Кавказы тыххæй æмæ, уæлдайдæр та, Терчы облæсты, фæлæ... фæлæ мах афтæ æнхъæл стæм, æмæ Кавказы æнæсæрфат митæ цæуы ноджы æндæр аххосты тыххæй дæр. Хъуыддаг нын цы ныхæстæй æмбарын кодтой, уыдон иуварс фæуадзгæйæ, мах бафыдæбон кæндзыстæм æмæ sine ird¹ кæй равдисдзыстæм Кавказы хъуыддæгты уавæр, уый та нæ æркæндзæн ахъаззаг хатдзæгтæм, æмæ сæ мах радзурдзыстæм, Хуыцауæй арфæгонд чи у æмæ нын уырыссаг адæмы æхсар кæй балæвар кодта, уыцы стыр хъæздыг фæрнджын бæстæйы хъысмæтыл тыхсæг

¹ Æнæ фантазийæ (лаг.) – Ред.

адæмæн. Раздæр уал зæгъдзыстæм æрмæст Цæгат Кавказы тыххæй æмæ, уæлдайдæр та, – Терчы облæсты тыххæй.

II

...Уым алы общинаæ, алы мыггаг дæр хицæнæй уыдис хæдбар политикон иуæг, сæ сæр сæ бар уыд, æмæ сæ куыд фæндыд, афтæ цардысты. Уымæ гæсгæ æппындæр гуырысхойаг нæу, Цæгат Кавказ саст куы æрцыд, уæдæй фæстæмæ дзы цы æгъдау æрфидар, уый йæ фыццаг къахдзæфтæй фæстæмæ бынæттон цæрджыты духовон-социалон царды ныхмæ кæй цыд алы хуызы дæр, суанг хæрзлыстæг хъуыддæгты онг, уый. Цæгат Кавказы ног хицауиуæгæнджытæ Кавказы адæмыхæттыты бартæ æмæ цардыуаджы хицæн фæзилæнтæ бынтон бæстонæй нæ бамбæрстой æмæ сын сæ размæ æрæвæрдтой ахæм паддзахадон нормæтæ, сæ раздæры историйы æппындæр цæттæ кæмæ нæ уыдысты. Сæрибаруарзаг, хъæбатыр æмæ хæстæргом бынæттон адæймагыл, рагацау æй нæ бацæттæ кæнгæйæ, æвæрд æрцыдис, раздæр æмбаргæ дæр кæмæн ницы кодта, ахæм уаргъ...

III

Æнæхин хæххон адæм, сæ бæстæ саст куы 'рцыд, уый фæстæ дæр ма сæ зæрдæ дардтой... се 'гъдæуттæ æмæ сæ цардыуаг æнæ фендæрхуызон кæнгæйæ бахъахъхъæныныл, æмæ уымæ гæсгæ, уырысы хицауады кæцыдæриддæр мадзал се 'гъдæутты ныхмæ куы цыдис, уæд æй сæ зæрдæмæ хастой стыр мастæн (суанг ма кадетты корпусæм æмæ гимназæм уыдонæн сæ «дзырддзæугæ» лæгты цот къазнайы хардзæй исыны хъуыддаг дæр), афтæ сæм касти, цыма сæ суырыссаг кæнынмæ хъавынц.

Цæгат Кавказы адæмтæн маст уый уыд, æмæ хицауад алыхуызон хатыртæ кæй кодта æмæ уæлдай бартæ кæй лæвæрдта, йемæ разы чи уыд æмæ йæм бархийæ службæ кæнынмæ чи цыд, уыцы бынæттон цæрджытæн. Æмæ, раст зæгъын хъæуы, уыцы адæм чысыл нæ сахадыдтой Цæгат Кавказы туземæгты æмæ уырысы хицауады æхсан быцæу сцырен кæныны хъуыддаджы.

Æмæ уым диссагæй дæр ницы ис: уыцы «æууæнкджын» æмæ «дзырддзæугæ» адæмы чегъредзинад æдзухдæр тынг рæдийын кодта уырысы хицауады, æмæ чегъретæн се 'дзæсгæмттæ архайдтой

уыцы рæдыдæй сæхицæн спайда кæныныл. Се 'ммыггаг адæмы цæсты кæй сæгад сты, уый куы бамбæрстой, уæд сыл æппындæр нал ауæрстой фыддзинадæй, ома нæ бон уыл уыйбæрц цæуы, зæгъгæ, æмæ сын уыцы хъуыддаджы æнтысгæ дæр тынг бирæ кодта. Туркмæ, Уарæсемæ æмæ Сыбырмæ адæм иугай кæнæ бирагæйттæй бархийæ кæй ацыдысты кæнæ æрвыст кæй æрцыдысты, уый иууылдæр уыдис, йе 'мæвзаг адæмæй чи «фæиртæст», уыцы æдзæсгæмтты дзыхæй, уыдон сусæгæй æмæ æргомæй адæмы ардыдтой алидзыныл, сæ зæххытæ æмæ сын сæ мулкæн хицау цæмæй суыдаиккой, уый тыххæй.

Бынаеттон цæрджытæ «гадзрахатæй цæуæг» кæй хонынц, уыцы хицауады æмæ бынаеттон цæрджыты æхсæн цыллинджытæ чи кæны, фыццагтæм æвзæгтæ хæсгæйæ, дыккæгтæн та «провокактор» уæвгæйæ, уыцы кавказаг адæймаджы тип цавæр у, уый бæлвырддæр бамбарыны тыххæй æгъгæд у æрмæст Хораны-фырты процессмæ æркасын дæр, фарон фæззæг Дзæуджыхъæуы окруджы тæрхондон кæй æвзæрста æмæ «Тифлисский листок» йæ 243-æм номыры кæй тыххæй фыста, уый хъуыддагмæ. Хораны-фырт у бынаеттон змæнтæджы бæлвырд тип, йæхи уды пайдайыл чи архайы æмæ, бæстæйы мидæг нывыл уаг кæй нæй, уый фæрцы чи фæзынд, ахæм. Бынаеттон цæрджыты æмæ æппæт паддзахадон тæрхонгæнæг – административон кусæндæтты 'хсæн йæхи чегърейæ чи фæтгыссы, уыцы «хауæггæгтæ» сæхи пайдайæн гæртам исыны хъуыддаг бæстæйы афтæ стынг кодтой, æмæ ныр бынаеттон цæрджытæй никайуал уырны, кæцыфæнды хуымæтæджы лыстæг хъуыддагæн дæр ма уырысы закъонтæм гæсгæ раст алыг кæнæн ис, уый.

Гæртæмттæ исынц (уырысы хицауадæн дæттыны æфсонæй!), раст уа, зылын уа, æппæтæй дæр, стæй уый фæстæ ахæм чегъре, цы хъуыддаг ын баргонд уа, уымæй куы ницы рауайы, уæд, кæй зæгъын æй хъæуы, азымы баппары уырыссаг хицауы æмæ ма йæ туземæгты цæсты дæр бафтауы, уыцы хицау æнæзонд у кæнæ уæм мæсты у, чысыл гæртам ын кæй радтат, уый тыххæй, зæгъгæ...

Алы адæймаджы зæрдæйы дæр знаджы ныхмæ цы фыдæхдзинадæн уæвæн ис, – уырысы хицаудзинад æмæ уырысы тæрхондон бынаеттон цæрджытæн галиу хуызы æвдыст кæй цыдысты се 'мбæстон цыфылдæр чегъреты фæрцы, уый тыххæй, – уымæй фæстæмæ ма, Цæгат Кавказы

цы хъаугъатæ æмæ фыдракæндтæ цæуы Кавказы басасты фæстæ дæр æмæ суанг ныры онг, уыдон ма равзæрынц уый тыххæй дæр, æмæ хицауад хъазахъхы станицæты æрцæрын кодта бынæттон адæмты быдираг хъæутимæ æхсæнмæ-æхсæнты. Зæххыты арæнтæй бакайыны тыххæй, хуымтæ бассæндыны, хъæд ныццагъдыны æмæ æндæр ахæмты тыххæй æнакæрон хъаугъаты фæдыл къаддæр нæ, фæлæ бонæй-бон тыхджындæр кæны, нырма ныр кæй баиргъæвтой, уыцы знæгты 'хсæн фыдæхдзинад.

Иу æнæгæды хъазахъхъаг дæр æнæ басæтгæ нæ фæуыздæн, «дастæр куйтыл» цуан кæнын хæрзæрджы дæр ма хъазахъхъ тынг хорз хиирхæфсæн мадзалаыл кæй нымадтой, ууыл.

Æмæ сæ, æцæгдæр, мардтой, кæмдæриддæр сын амал фæуыдаид, уым, – канд фæндагыл, кæнæ хъæды æмæ быдыры нæ, фæлæ сæхимæ станицæты дæр, æхсæвыгон, изæррухсæй æмæ боньгон дæр циркмæ кæсæгау-иу чи æрæмбырд, уыцы адæмы раз. «Чи йæ амардта?» – «Нæ зонæм... Æвæццæгæн, давынмæ æрбахъуызыд, – æмæ йæ рагæрах кодтой»... Ууыл-иу кæддæриддæр ахицæн, искуы фаджысы, науæд цъымарайы иу Агашкæйы хуы кæй ракъахтаид, ахæм «марды» тыххæй тæрхонгæнæн-политикон слест. Цавæрфæнды давд дæр æмæ сæфт дæр – суанг бæхтæй æмæ галтæй райдай æмæ харбызы кæнæ къабускайы сæры онг – æххуырст цыдысты бынæттон цæрджытыл: æнцæд цæрын никæйуал уадзынц ацы «æххормаг азиаттæ», «фыдæлгъыст æнæхуыцæуттæ», «дастæр куйттæ»... Бынæттон цæрджытæм ахæм фыдзæрдæ уæлдай тынгдæр дардтой Терчы облæсты, туземаг æмæ хъазахъхъаг хъæутæ уæлдай тынгдæр æмхæццæйæ кæм цæрынц æмæ хъазахъхъы зæххы хæйттæ туземæгты зæххытæй бирæ фылдæр æмæ хуыздæр кæм сты, уым.

Ныхас дæр ыл нæй, бынæттон цæрджытæ дæр сæ тых, сæ бонæй архайдтой æмæ архайынц «хæсджынæй» нæ базайыныл æмæ хатгай уырыссæгтæй æнæхатырæй сæ маст исынц. Фæлæ уыцы дыууæ адæмы уавæртæ кæрæдзимæ тынг дард лæууынц!

Уырыссаг æвзагæй Рамонаты Еленсейы тæлмац

КЪОСТАЙЫ ТЫХХÆЙ – АБОН

ОСЕТΙΑ – КРАЙ ПОЭТОВ

Дагестанское отделение Союза российских писателей, отделение Клуба писателей Кавказа поздравляют братский народ со 160-летием со дня рождения его великого сына, имя которого вошло в сокровищницу мировой культуры. Поэт, так глубоко и цельно воплотивший в себе национальный характер осетина и всей своей судьбой и творчеством влияющий на его формирование, навсегда связан не только с Осетией, но и всем Кавказом. Ибо в творчестве Коста Хетагурова утверждаются великие нравственные гуманистические идеалы, выраженные в высокохудожественной форме и пропущенные через душу человека. Пусть же во веки веков славится и цветет Северная Осетия – Алания, край поэтов, о которых Оскар Гибизов сказал:

*...Путями прямыми они не шагали
И счастье искали у жизни на дне,
Борьбу на дремоту они не меняли,
Их души сгорали в высоком огне.*

Миясат МУСЛИМОВА

* Миясат у зындгонд поэт, ахуыргонд, филолог. Хорзехджынгонд у фыссæджы кадджын ном «Золотое перо России»-йæ. Йæ зердæмæ арф исæ Ирæстонтæ цин сæмæ рис.

ПОЭТ

Что смог бы ты, Коста,
Когда б не твой народ
Вложил в твои уста
Извечные мотивы –
Всю скорбь, всю радость,
Что в народе живы,
Безумных танцев огненную стать
И плач над тем, кому уже не встать.

Когда бы не расцвел
Тот древний куст
Людских страданий,
Смог бы ты едва ли
Застигнуть свой народ
На дальнем перевале
И тем предотвратить
Его смертельный спуск.

Ты вечен, как народ,
И, как преданье, вечен,
Как сказочный герой,
Нарушив ход светил,
С заката на восход:
«Пусть не наступит вечер...»
Привычный Солнца путь поворотил.

И ты пришел, творец,
Ниспосланный судьбою
В нелегкие года народу потому,
Что ждал тебя народ,
Гордящийся тобою,
Что песнею своей ты мог помочь ему!

Геннадий АЛАМИА

* Геннадий Аламиа у абхазаг поэт аме ахсаендон архайаг, иа маделон аевазма аенахъаней раивта Къостайы «Прон фендыр». Уый тыххей хорзæхджыгонд у «Ирыстоны кады» майданей.

СЛОВО О КОСТА

Коста Хетагуров относится к той когорте великих людей, о которых не к их юбилею только вспоминаешь или чтешь и читаешь к этой дате. Он вечен во времени и памяти. И постоянно востребован для души и ума.

Еще будучи школьником, впервые познакомился с его поэзией, потом узнал не менее интересную и мудрую публицистику. И все это время не перестаю восхищаться им. И одно из первых юношеских стихотворений моих было о нем к 110-летию со дня его рождения.

Говорю без преувеличения: прочитал всего изданного Коста, а некоторые вещи и перечитываю. Много из его произведений читал на осетинском и ингушском языках. Даже знаю наизусть «Ныстуан» и «Додой» на осетинском. Хочу сказать этим, что моя любовь к нему не юбилейная, не дежурная, не показушная.

Сегодня вряд ли кто из наших писателей может, как он, выразить боль горских народов Кавказа, так проникнуть в суть явлений и, тем более, воспринять думы и чаяния народов наших, как свои. И его слова «Весь мир – мой храм, Вселенная – отечество мое» искренне отражают подлинное его нравственное кредо.

Коста Хетагуров вечен, как вечна жизнь. И в этом его величие.

Якуб ПАТИЕВ,
*главный редактор газеты «Сердало»,
Республика Ингушетия*

СОЛНЦЕ СИНИХ ГОР ОСЕТИИ

Коста Хетагурову

I

Ужель, заря
Поет зазя?
Ей козыряй,
Как сам Коста,
В любви горя...

Ты хил, хоть мал
Он обнимал
И счастьем всех
Короновал!..

Жизнь не проста
Твоя, Коста:
Не довелось –
Дожить до ста...

Ведь солнце вдруг
Как новый друг,
Забрало тебя
В свой славный круг!..

II

Торопливы
.. поэты,
Все скорей бы
сгореть:
Вот в огне –
силуэты...
А обязаны греть!..

Коста Хетагуров сгорел, но оставил неугасимый свет свой, чтобы освещать дорогу праведным людям. И каждый из нас пытается понять помыслы, чаяния великого поэта из осетинского горного аула Нар. Ибо его чаяния, его помыслы, его убеждения очень актуальны и сегодня.

Мы, живущие у подножия Казбека, Эльбруса, на Алтае, на Урале, на берегах многих морей и океанов, на берегах великой Волги, Москвы-реки, Невы, на неохватных просторах Сибири, учимся мужеству и дерзновенности, беззаветной стойкости и преданному служению родной Отчизне у великого мыслителя и пророка Осетии, всей России – Коста Хетагурова.

Поэт и художник, публицист и драматург Коста Хетагуров, яркое солнце синих гор Осетии, сгорел от неимоверных страданий и переживаний за родной народ, за родные просторы.

С одной стороны, он писал, что является гражданином всего человечества, всей Вселенной, но в то же время он, конечно же, не переставал быть сыном любимой, боготворимой им, прекрасной отчизны своей.

Поэтому многие его произведения – это стихи-молитвы, стихи-признания в любви к малой родине, к родным просторам, к земле отцов и дедов, к святым рощам и синим горам, где в древности жили сыны солнца, нарты – богатыри, на которых он хотел походить в делах и в помыслах, в жизни и в творчестве – великий, замечательный мастер осетинской, российской словесности Коста Хетагуров.

*Муталип БЕППАЕВ,
председатель Правления Союза писателей КБР*

СЫН КАВКАЗА

Явление Коста Хетагурова в осетинской литературе сродни явлению Александра Пушкина в русской литературе, Тараса Шевченко – в украинской, Шота Руставели – в грузинской, Абая Кунанбаева – в казахской литературе... Конечно, мастеров художественного слова в национальных литературах можно перечислить еще немало. Но, с другой стороны, этих имен не так уж и много, так как речь идет об основоположниках, родоначальниках, реформаторах. Да, после них уже появились многие другие имена, но именно они стояли у истоков.

Коста Хетагуров был поистине человеком огромного таланта. Свой художественный мир он воплощал не только в бессмертных поэтических творениях, в драматургии и публицистике, но и в живописи – меня всегда восхищали его кавказские мотивы и пейзажи.

Не могу не вспомнить стихотворение «Мать сирот», которое в первый раз было прочитано мною в далеком детстве. Без всякого лукавства могу сказать одно: то поистине сильное художественное воздействие и потрясение, какое оказало на меня это стихотворение, я несу в себе до сих пор. Разве без слез можно было прочитать финальные строки, где с одной стороны – умирающие от голода дети, а с другой стороны – мать, которая и сама на грани жизни и смерти, но, вместе с тем, пытается облегчить голодную смерть своих детей:

*Детям говорила:
«Вот бобы вскипят».
А сама варила
Камни для ребят.*

Влияние творчества Коста Хетагурова на северокавказских писателей и поэтов бесспорно. Так, к примеру, классик чеченской литературы Магомед Мамакаев в своем знаменитом стихотворении «И камни говорят», где лирический герой обращается к седым исполинам Кавказа – горам – вспоминает великого поэта Осетии:

*Здесь мой учитель, пламенный Коста,
Свободу пел, внимая вьюги вою...*

И тот факт, что стихи Коста появлялись на чеченском языке в переводах таких корифеев чеченской литературы, как Нурдин Музаев, Магомед Сулаев, Магомед Мамакаев и другие, говорит о том, что его поэзия оказала благотворное влияние на чеченское художественное слово.

О таких великих личностях, как Коста Хетагуров, принято говорить не только в контексте осетинской культуры. Таким людям издревле на Кавказе давали почетное имя – Сын Кавказа.

***Муса АХМАДОВ,
народный писатель Чеченской Республики,
президент клуба писателей Кавказа,
главный редактор журнала «Вайнах»***

КОСТА ХЕТАГУРОВ И АЛИ ШОГЕНЦУКОВ В СУДЬБАХ ДВУХ БРАТСКИХ НАРОДОВ КАВКАЗА

В истории и современной жизни встречаются редкие судьбы, которые призваны обозначать самые важные аспекты своего времени. Такой личностью в истории осетинского народа стал Коста Хетагуров: гениальный поэт, прозаик, драматург, публицист, художник, Гражданин мира, яркая личность с редким моральным императивом. Многие грани его сверхбогато одаренной натуры реализовались именно потому, что ему был присущ талант человечности, «всемирной отзывчивости».

Одной из самых сильных сторон его творчества является взволнованное откровение, которое воспринимается каждым читателем как личное послание, посвящаемое только ему. Так, например, в стихотворении «Завещание» поэт обращается к другу с предсмертной просьбой:

*Ты помнишь теснину за черной скалою,
Где, пенясь, два горных потока шумят
И, дружно обнявшись, веселой волною
Струи свои к морю беспечно катят...*

*Где в складках утеса, над страшным обрывом
Гнездится отважно аул небольшой, –
Там в сакле у башни, подернутой дымом,
Меня ожидает отец мой больной...*

*Старик, защищавший когда-то так смело
Суровую волю, суровый Кавказ...
О друг мой, сиротство его тяжело
Всю жизнь надо мною, гнетет и сейчас...*

Накануне смерти самым большим желанием поэта является необходимость быть понятым, прощенным своим отцом:

*Скажи, что я жертва пустых увлечений...
Был молод... Теперь на коленях молю
Обнять меня снова... Исторгнув прощенье,
Спеши осенить им могилу мою...*

Несколько строк высветляют всю жизнь и трагическую судьбу поэта, который умирает еще относительно молодым. Невольно вспоминаются драматические факты из его биографии, когда он, бросив учебу, приехал к отцу, за которым очень соскучился. Выстраивается другая трагическая параллель: сам Коста, рано потеряв мать, так и не обрел ей даже частичную замену, именно поэтому он всю жизнь так остро переживает сиротство и отца: «сиротство его тяготело / Всю жизнь надо мною, гнетет и сейчас...».

В другом стихотворении «Да, я люблю ее...» для поэта возлюбленная девушка воплощает незамутненную первозданную чистоту первотворения, которого еще не коснулся порок:

*Нет, я люблю ее, как символ воплощенья
Доступных на земле возвышенных начал
Добра и истины, любви и всепрощенья,
Люблю ее, как жизнь, люблю, как идеал.*

Существует множество параллелей в судьбах Коста Хетагурова и кабардинского поэта Али Шогенцукова: их объединяет сила художественного таланта, неповторимый поэтический язык, насыщенный яркими живыми образами, бесконечная любовь и преданность своим истокам: матери, отцу, семье, родным, дому, родине, своему народу, каждому человеку, человечеству. Именно поэтому даже самые удачные переводы прославленных советских мастеров художественного перевода (таких, например, как С. Липкин, Анна Ахматова и другие советские переводчики произведений А.А. Шогенцукова) не отражают всей неисчерпаемой художественной палитры их поэтических произведений. Оба поэта прожили короткую яркую жизнь, создали национальный литературный язык, всю свою жизнь отдали становлению родной литературы и культуры. Наконец, их объединяет острый драматизм личной судьбы. Оба оставили

богатое литературное наследие, всероссийскую и международную славу. Жаль, что без знания осетинского языка нельзя оценить всю гениальность Коста.

Неслучайно кабардинский поэт уделял особое значение творческому наследию и самой личности К. Хетагурова, оставив статью «Никогда не забудем великого писателя».

СТАТЬИ АЛИ ШОГЕНЦУКОВА «О ЛИТЕРАТУРЕ И ЛИТЕРАТОРАХ»

А. Шогенцуков считал К. Хетагурова великим народным поэтом, который не только оставил после себя великое литературное наследие, но отстаивал права не только своего народа, но и народов Северного Кавказа, подчинив всю свою жизнь и творчество борьбе против реакционных законов, издававшихся царским правительством. Коста Хетагуров, полагает автор статьи, был не только талантливым поэтом, но и великим интернационалистом, следовал идеям русских революционеров-демократов, выступал против социального неравенства, считал недопустимым власть одного народа над другим. Талантливый осетинский поэт популярен и любим не только народами Северного Кавказа, но и всей России.

Статья А. Шогенцукова способствовала объективной оценке личности и творчества классика осетинской литературы К. Хетагурова, сближению братских литератур всего Северо-Кавказского региона, установлению литературных, культурных, идеологических связей между народами Кавказа.

*Мадина ХАКУАШЕВА,
современный кабардинский писатель, прозаик,
внучка А.А. Шогенцукова*

КЪОСТА АМÆ КЯЗИМ

Ныййазæлдзæн суадоны зарæг æрмæст
Хуыцауы фæндонæй – куы ратта йын бар.
Рæстдзинады хæстонтæн радта хъæлæс, –
Ир хъал у Къостайæ, Кязимæй – балхъар.

Нæ дыууæ адæмæн гъе уыцы иу аз
Сæ фарны хал схаудта, сæ ардзæст ысхъарм.
Ыссардта сæ алчи йæ налхъуыт-налмас:
Ирæттæ – Къостайы, Кязимы – балхъар.

Балхъар æмæ Ирыл нæ ныууарыд их,
Нæ сæхгæдта хуры зæрин цæсгом мигъ.
Ис алы адæммæ йæхи лæг – четар,
Йæ фæрцы йæ дзыллæ ысвæййы хæдбар.

Бæзнаг мæр цъæх талайæн сой дæттæг фод.
Дзыллæйæн йæ фарнæй – йæ кадæг, йæ тау, –
Къоста ‘мæ Кязим дæр – бæзнаг зæххы цот,
Нæртон Созырыхъойау – дурæй гуырдау.

Цъæх кæрдæг куы базмæлыд, райхъал и хох,
Æркалдта сыл арвæй цæлхыдзаг мæй тын.
Сæ дзыллæтæм раздæхтой рæстæджы рох
Къоста ‘мæ Кязим дæр, фæсырдтой сæ фын.

Сæгуыттæн бæрзæндтæй дзыхдонмæ – сæ цыд,
Кæрон нæй сæ цинæн, сæ дойны сæттынц.
Куы анæрыд кæмтты нæл сагты æмбыхт,
Дзыллæты ныфс бацыд: «Сæрибар хæссынц!»

Сæрибары хуымгæндмæ зылын – сæ цин,
Сæ тауинаг мыггæгтæн цардхъом дæттынц.
Сæ хæхты сæраппонд Къоста ‘мæ Кязим
Æмбарады тырыса размæ хæссынц.

Æртæх-муры мидаг куыд бацæуы хур,
Цъæх хуыз дæр сыфтаерæй куыд калы тæмæн,
Раст афтæ Къоста ‘мæ Кязимæн, мæ хур,
Лæджы сæрибарад – сæ уды тæлæн.

Фæрныг мæр куыд бацъиры уалдзæджы ‘ртах, –
Нæ зæрдæты хизы сæ ныхас, сæ фарн.
Цы ‘нахуыр хæлд дунейы лæзæрæм мах,
Къоста ‘мæ Кязим уым – нæ дзыллæты ‘фсарм.

* * *

Ацы æмдзæвгæ ныффыссыны хъуыды мæм сæвзæрди, Нармæ балцы рæстæг мæ йæ уæлныхты чи систа, уыцы æнкъарæнты фæдыл. Мæхинымæры загътон, зæгъгæ, сæрибар æмæ хæлардзинадæн æппæты фылдæр кæм аргъ кæнынц, уыцы хæхбæсты райгуырæг дыууæ генийы æнæхъуаджы нæ тыхстысты сæ алыварс цæрæг хуымæтæг дзыллæты сæрибарыл. Сæ дыууæ дæр райгуырдысты уыцы иу аз, 1859 азы. Кæрæдзиимæ ныхасгонд нæ уыдысты, сæ кæрæдзи зонгæ дæр нæ кодтой, афтæмæй сæ дыууæйы дæр цырын кодта иу нысан – хуымæтæг адæймаджы кад бæрзонд æмвæзадмæ сисын, æрдз ын æй куыд бахай кодта, афтæ. Сæ дзыллæты фарнæн снывонд кодтой се ‘рдзон курдиат, систы сæ ныфс æмæ ныронг дæр баззæдысты ахæмæй. Къостайы æмдзæвгæ «Ныстуан»-ы æдæппæтæй ис аст рæнхъы, æмæ дзыллæйыл мæт абухы сæ мидаг. Йе ‘мноу Кязимы æмдзæвгæ дæр. Уый дæр йæ хысмæт иу кæны йæ дзыллæйы хысмæтимæ. Гъе, уымæ гæсгæ нымæд цæуынц ацы дыууæ генийы се сфæлдыстадимæ дзыллæты сагъæсты астаумагъзыл, сæ дзыллæтæн амонинц алы къуырцдзæвæнтæй раирвæзыны мадзæлттæ, се ‘фсарм, сæ сыгъдæг цæсгом бахъахъхъæнгæйæ. Ме ‘мдзæвгæйы сæр дæр уый у.

Салих ГУРТУЕВ,

Кæсæг-Балхъары æмæ Хъарæсе-Черкесы адæмон поэт.

Ирон æвзагмæ Мамыкътаты Хъазыбеджы тæлмац

ЛИТЕРАТУРОН-КРИТИКОН УАЦТÆ

ДЖЫККАЙТЫ Шамил

КЪОСТА – АДÆМЫ ПОЭТ

Диалектикæ куыд амоны, афтæмæй царды рæзт цæуы раст хаххыл нæ, фæлæ лæсгæрыл. Бæлвырддæр зæггæйæ, – гакъæттæ фæндагыл. Цы уыд, уый нæ фæдæлдзæх вæййы, фæлæ ног фæзилæны фæзыны ног хуызы.

Адæймаг æнæбон уыд æрдзы тыхты раз, æмæ уæд æрдзы фæзындтæй скодта хуыцæуттæ æмæ сын кодта табутæ, хаста сын нывæндтæ. Рæстæг цыд. Фæзынди паддзæхтæ, хицæуттæ, уæлбартæ æмæ дæлбартæ. Уæд æвæрæз адæймаг табу кæнын райдыдта бонджынæн, дæлдæры бахъуыд козбау кæнын уæлдæрæн. Нывондæн ын хаста йæ фæллой, йæ зонд, йæ уд.

Революцийы фæрцы-иу хицауады бынат бацахста æндæр хицауад, иу тыхбары (власты) раивта æндæр тыхбар. Аивады кусæг дæр адæймаг у – хъæуы йæ царын æмæ хæрын. Æмæ йæ бахъуыд козбау кæнын ног хицауадæн, ног тыхбарæн. Афтæмæй æрымысыдысты ног идейæ – пролетарон культурæ (пролеткульт) саразын. Ленин фæдзæхста: ног культурæйæн рæзæн ис æрмæст æнусты культурæйы бындурыл. Фæлæ козбаутæ æмæ карьеристтæ сæ фæтæгмæ дæр нал хъуыстой, хъоды кодтой фыдæлты бынтыл. Иу сидти: «Басудзæм Рафаэлы!» Иннæ домдта: «Аппарæм Шиллеры!»

Ацы хъуыддаджы æппæты хъæппæрисджындæр разындысты ирон фысджытæ. Сæ куыст скодтой Къостайы сафын. Иу æй хуыдта æлдæртты поэт, иннæ йын йæ цæстмæ дардта мистицизм, æртыккаг ыл æвæрдта фаутæ: «Агъа! Йæ бон æхсаргард сласын нæу? Уæдæ уый революци нæ сиды, æмæ советон æхсæнады нæ хъæуы».

Адæмы фарн бирæ у. Фæзынд нæм куырыхон лæгтæ, æцæг интеллигенци. Уыдонæн сæхи пайдайæ Ирыстон зынаргъдæр уыд, козбау кæнын сæ сæрмæ нæ хастой æмæ фыдарæй бахызтой Къостайы бынтæ. Сæ фæрцы ныффидар хуымæтæг æцæгдзинад: Къоста у адæмы поэт, революцион демократ, рæстдзинад æмæ æмбарадыл тохгæнæг, йæ хотыхтæ сты мистикæ æмæ быхсын нæ, фæлæ тох æмæ ахуырад.

Ахæмæй зыдтой Къостайы ир æмæ æппæт дзыллæтæ. Фæлæ царды рæзт æрбахæццæ ног гакъонмæ. Фæфæлдæхт советон æхсæнад. Тыхбар бафтыд тугцъирты къухы, æрфидар ис хъæддаг капитализм. Ног æхсæнады хъæуы ног идеологи. Идеологийы сæйрагдæр хуызтæм хауынц дин æмæ аивад. Афтæ чи дзуры – «аивад æрмæст аивады тыххæй у», уыдон сты æппæты дызæсгомдæр политиктæ. «Сыгъдæг аивады» хъузæттæ кæддæриддæр уыдысты æмæ сты исджынтæ, цыфыддæр реакционертæ.

Hiцауад кæм ис, уым фæсдзæуинтæ агурын нæ хъæуы. «Демократон» æхсæнадæн фæзынд козбау фысджытæ, мæнгард историктæ, рæузонд философтæ. Уыдон фидар кæнынц ног тыхбар, лæггад кæнынц капиталæн. Знон иуырдаем симдтой, абон – иннæрдæм. Кæдæм бафтынц, уым та фæкафынц кæрдзыны мурыл. Уыдон æххæст кæнынц сæ хицæутты заказ æмæ джиппы уадзынц ног уырыссæгты политикæ. Пролеткульты ног хуыз у демокульт. Пролетарон фысджытæ советон æхсæнадæн æцæгæлон хуыдтой, Октябры агъоммæ цы культурон исбон уыд, уый. Демократон фысджытæ хъоды кæнынц, советон заманы цы зонад æмæ аивад сырæзт, уыдоныл. Сæ дыууætæ дæр сты бынхортæ.

Пролеткульт саст æрцыд. Ныр тох кæнын хъæуы демокульты ныхмæ. Уый у аргъæутты кæфхъуындар, æмæ йæ хъæуы басæттын. Хъæуы Къостайы хъахъхъæнын ныры «демократтæй». Уыдон æй барынц Прокрусты сынтæгыл.

Генрих Манн фыста: «Хицæутты дæлбазыр цы интеллигент балæст, уый гадзрахатæй цæуы зондыл... Зонд халы тыхбары быцæутæ, хæссы æмбарад (равенство)». Зонд у тыхбары знаг. Æлхæд фысджытæ æмæ журналисттæ афæдзы дæргыы æхсæдынц æмæ лæгъз кæнынц Пушкины. Стыр поэт нæ ныффыста нæдæр одæ «Вольность», нæдæр æрвыстæг «Сыбырмæ», нæдæр «Деревня». Нæ сидт: «Тираны мира, трепещите! А вы, мужайтесь и внемлите, Восстаньте, падшие рабы!» Къостайæ дæр ног ирæттæ аразынц чырыстон моладзан...

Къоста уыдта социалон дихдзинад. Æвдисæн – «Мæгуыры зарæг». Нæ быхста социалон хæрам. Æнусон къæс æмæ галуан ныхвæрд кæй сты, уыцы темæ. Ирон поэтæн йæ удхæсæг сты хъæздгуыты галуантæ

(«Друзьям-приятелям») – уыдон сырæзтысты адамы тугвæллоуæ, сæ хицæуттæ нуазынц сæн æмæ адамы цæссыгтæ.

Къоста йæ адамыл нымайы æрмæст фæллоуæнджыты. Йæ зæрдыл дары æрмæст магуырты – «бедный наш народ». Йæ цæстысындз сты æлдæрттæ – гуырдиаг азнауритæ æмæ ирон таудитæ, хоны сæ мидызнагтæ («Внутренние враги»). «Æлдар фыдлæг у», – зæгъы поэт. Æлдар Дзамболат у фыдгæнæг, стигъæг, лæгмар, удæй сау, æгъдауæй – цъаммар.

Ахæм цæстæй кæсы хицауадмæ дæр, суанг паддзахæй хъæуыхицаумæ. Хицауады Къоста хоны «æлдариуæггæнæг каннибалтæ» (лæгхортæ). Сæ фæсдзæуинты хоны æхсины лæгтæ. Æхсины лæг йæхицæй «æлдар кæны», «йæ бæстæй дæр нæ ауæрды мæнг дзурыныл», «арт бандзары йæхионыл», «цъæх хæрæгау ту нал сæрфы йæ цæсгомæй». Къостамаæ бынтон æлгъаг кæсынц хицауады хъузæттæ – «охранители основ и устоев существующего порядка», къабæры сæраппонд чъизи митæ чи кæны уыдон – цензортæ, фысджытæ æмæ æндæр холуйтæ.

Стыр поэт адамы æхсæн уыны хицæн æууæлтæ. Царды цинтæ чи агуры, уыдон сты ницæйаг æмæ кæнынц цъаммар митæ. Уæздандæр чи у, уыдон лæууынц хæрамы ныхмæ, фæлæ фæстагмæ басæттынц, уыдон сты драмæты геройтæ.

Æртыккæгтæ уд æмæ зондæй сты фидар, уыдон сфæлдисынц намысон идейæтæ, парахат кæнынц рухсадон ахуырад. «Уыдоны нымайынц революционертыл, æмæ – чи хæлæгæй, чи маст исыны охыл, чи та цагъары куыстæй, сайынæй, стигъынæй æмæ тыхмитæй цы мулкыл фæхæст, уымæн тæрсгæйæ, – архайынц, цæмæй тагъддæр æрцъæл кæной уыцы æнасæттонты».

Ам гени æргом кæны социалон хæрамы уидæгтæ æмæ исбонны равзæрд. Хъæздгуыты мулк сæвзæрд адамы куыстæй, сайынæй, стигъынæй. «Хоромы... строило рабство веками». Ам зынынц социалон быцæутæ æмæ тохы аххосæгтæ. Ам æвæрд ис ахсджиаг социалон-философон хъуыды. Революционертæ æхсæнадмæ хæссынц æрмæст идейæтæ æмæ ног ахуырад. Тох та, идейæтæй йæ удхæссæг чи уыны, йæ давæггаг мулкæн чи тæрсы, уыдон амидин кæнынц. Уыдон дарынц æфхæрæн тыхтæ, сарæзтой ахæстон, удхарæй марынц адамы хæрзты «Сыбыры арф æрзæткъахæнты»,

уыдон «жизнь превратили в забаву», уыдонæн цард сси «ареноу позора, разврата, пошлости, бесчестья, кутежа». Уыдон нæ уадзынц цард ивын æмæ ракъахынц тох, революци. Адæмы хурхмæ куы скæнынц, уæд уыдон дæр сызмæлынц.

Раст зæгъы Къоста. Ахæм хъуыдытæм æрцыд æндæр стыр поэт дæр. Ирон поэты идейæтимæ æмзæлд кæны Иван Франкойы æмдзæвгæ «На суде». Ахæм уавæрты тохы арт куы ссудзы, уæд аххосджын вæййынц æлдариуæггæнæг каннибалтæ. Æлдар æмæ цагъары æфсымæртæ чи хоны, уый мæнгард у. Стигъæг æмæ йæ амæттаджы хæларæй чи цæрын кæны, уый тыхгæнæджы хъузон у. Къоста поэт у, фæзынд-иу æм утопистон хъуыдытæ дæр, фæндыд æй хатгай сабырæй саразын «храм чистой совести и правды неподкупной, храм просвещения, свободы и любви». Фæлæ иумæйаг аргъуан нæй каннибалтæн æмæ фæллойдгæнджытæн, бирæгътæ æмæ фыстæн иу кæрт куыд нæй, афтæ.

Виктор Гюго дзырдта: «Фыццаг уал – сæрибар, уый фæстæ – сабырад... Революци – уый у рæстдзинад. Бартæ цы баррикадæйыл домынц, уый фæстæ скæсы сæуæхсид». Къоста ныв кодта, цы уыдта, уый. Уыдта «сæуæхсиды хъазт джебогътыл». Тох фæуыдзæн, йæ нысан сæххæст уыдзæн, «и обновленный мир отдастся вечно миру». Уыцы уавæр у поэты социалон идеал, уым ис стыр гуманисты бæллиц, уый сæраппонд уыдысты йæ куыст æмæ йæ тох.

Дыууынаем азты Барахъты Гино фыста: «Къоста у мæгуыр æфхæрд адæмы, фæллойдгæнæг адæмы абон дæр, æмæ йæ никæмæн сты раттинаг». Афтæ зæгъæм мах дæр.

«Рæстдзинад», 1999 аз, 16 октябрь

«ИРОН ФÆНДЫР»: ПОЭТИКОН ХЪУЫДЫЙЫ НОГ ФÆЗИЛÆНТÆ

XIX æнусы фæстаг дæс азы Цæгат Кавказы рухстауджыты цæстæнгас цæхгæр фæивта: ома, хæдхæцæг паддзахады «ахуыргонд бюрократи» фæзындзæн, ууыл сын зæрдæдарæн нал уыд. Нал сæм баззад ахæм хъуыды дæр, зæгъгæ, хицауиуæггæнджытимæ интеллектуалон æмцæгады куы бацæуай диалоджы хуызы, уæд уый хуыздæрырдæм фæзындзæн сæ зондахастыл.

Куыnnæ стæй! Æмæ уæд царды сбындурон æндæр фæтк – хуыддаджы уæз æрæнцади, критикон цæстæй чи касы æхсæндзарды æууæлтæм, уыдоныл. Зындгонд уырыссаг социолог, философ æмæ публицист Лавровы хъуыдымæ гæсгæ, царды размæцыдыл æрмæстдæр ахæм удгоймæгты бон у сахадын. Йæ куыстыты цы «фидинаг хæс»-ы кой кæны, уый руаджы Цæгат Кавказы интеллектуалон элитæ йæ дуджы нысантæм акасти ног хуызы. Æхсæнады зондахаст ахуырдынады рухсæй банывыл кæныны фæндæй рахызти царды æнæрастдзинадтæ æмæ хуæгтыл сагъæсмæ, йæ сæйрагдæр куыстыл ныр банымадта, кæй фыдæбон æмæ хидвæллоуæ слæг ис, ахуырдынад райсынаен ын фадатаразæг чи уыди, уыцы адæмæн лæггад кæнын.

Къоста дæр йæ поэзийы гъе ахæм хуызы дзуры йæ фидинаг хæсыл дзыллæты раз. Ацы хъуыды «Ирон фæндыр»-ы у бындурон, «Ныстуан»-æй райдай æмæ суанг æрдæгфыст поэмæ «Хетæг»-ы онг. Стæй канд уым нæ, фæлæ йæ зæрдæагайæн публицистон уацты, йæ драматурги æмæ эпистолярон сфæлдыстады. Амынд уавæримæ бæттæм, чиныг цы æмдзæвгæйæ райдайы, уый сæргонды ног тæлмац уырыссаг æвзагмæ дæр – «Завещание» нæ, фæлæ «Заповедь». Уый поэты арф хъуыдымæ бирæ хæстæгдæр лæууы – адæмы сæрвæлтау хи цард рауæлдай кæнынмæ æргом сидты хæрзæнгæс у.

Фæйнахуызонæй æвзæрстæуыд æмдзæвгæ «Сагъæс»-ы мидис дæр. Чи загъта, йæ сæйраг хъуыды, дам, у революцийы æрцыдмæ тырнын («тоска по революционности»), чи та дзы уыдта лирикон геройы æрхæндæг зæрдæахаст йæ сæфт гæнæнты фæдыл, йæ уды трагизм, дам, æддæмæ бырсы суанг йæ «удылхæцæгмæ»

арæт традицион æлгыстыты дæр. Уымæ йæ се ‘ппæт дæр иу кодтой авторæн йæхи фæлгонцимæ. Хъуыддаг цыма, бынтон афтæ нæу. Лæмбынæг æм куы æркæсæм, уæд хъайтар поэт-тохгæнæг дæр нæу, фæлæ у хуымæтæг хъастгæнæг йæ хысмæт æмæ йæхи лæмæгъ лæджыхъæдæй: «Куыд зæхмæдзыд дæн, / Куыд фыдуаг хæссын...»; «Хъæубæстæй – хъоди, /Æмгартимæ – сырд, / Ныхасы – гоби, / Нæ мæ хауы дзырд...» Ам дзырд «фыдуаг» ирон литературæйы корифей, дзæнæтыбадинаг Джыккайты Шамил нымæдта уырыссаг «бунтарь»-ы синонимыл. Ахæм хатдзæгимæ сразы уæвын мæ бон кæй нæу, уый тыххæй дзы Мæрдтæм хатыр курын. Раст мæм нæ кæсы, лирикон геройы прогресси минæварæй, æхсæнады закъæттæ æмæ хæххон этикон уагæвæрдтæм ныхмæлæууæгæй кæй æвдисы, æхсидгæ, æнæнцой удыхъæды хицау дзы кæй аразы, уый дæр.

Нырыккон литературæиртасджыты хъуыдымæ гæсгæ та уыцы хъæстытæгæнæг кæд æмæ у хъодыгонд интеллигент-маргинал, æхсæндзардæй иппæрд адæймаг. Æмæ, æцæгæй дæр, лирикон хъайтары судзаггаг удхæрттæ баст сты, йе ‘ппæт интеллектуалон хъомыс æнæпайдагонд, æмпылдæй, мидагхусæй кæй баззад, уымæ – цардивæнты йын ницы сахадыдта, нæ йын бантыст фæсивæды йæ фæдыл ахонин, нæдæр ын йæ зонд схуындæуыд фæзминаг, нæдæр дзы хæстон балхон рауад.

Æвæццагæн, йæ цардвæндаг уымæн афтæ рауад, æмæ фæиппæрд ис, адард йе ‘мзæххон адæмæй, фецагæлон ын сты се ‘рвылбоны æгъдæуттæ, сæ цардыуаг, се ‘фсарм, се ‘нусон традицитæ: «Мæ фыдæн фыртæн / цæуылнæ бæззын?». Ома, канд йæ фыдæн нæ, фæлæ, æмткæй, йæ фыдæлтæн, сæрыстыр кæмæй уаиккой, ахæм æвидис байзæддагæн кæй нæ бæззы...

Гъе æрмæст æппæт уыдæттæ афтæ нæ амонинц, æмæ уæдыккон размæцыд дуджы æцæгдæр нал бæззынц традицион царды æнцæйттæ, нал цæуынц хъуыддаджы кæддæры лæджы кад, йæ амонд æмæ царды нысан. Не сты уыдон дзурæг, лирикон хъайтар тохгæнæг-«змæнтæг» кæй у, ууыл дæр.

1880–1890 азты Уæрæсейы цы реформæтæ цыд æмæ Цæгат Кавказмæ куыдæй хæцца кодтой, уыдон Къоста хоны бæсты сæрвæлтау тугкалды аккаг. О, комкоммæ Къоста нæ, фæлæ æмдзæвгæйы архайæг. Ноджы ма хæссы къæлæтау «Цъагъайраджы

дуг!...». Хэссы йæ йæ тыхтæ æмæ йæ уд ссæстæй, ныфсæй æнæхай кæй у, уый тыххæй.

Æмæ уæдæ куыд раст у авторы йæ лирикон героимæ ивдзаг кæнын! Къоста та цы загъы йæхи тыххæй, цы лæджыхæдджын хоны йæхи та? Кæддæриддæр – тохдзæттæ, æдæрсгæ хæстон алы хæрæмтты, алы фыдгæндты ныхмæ сæрибары сæраппонд:

Везде разврат открыто я корю,
И грудью грудь насилия встречаю.
Стæй, дам мæ чи цы райса – йæхи!

Народникты идеолог П.Л.Лавровы ныхæстæ раст цыма Сагъæс»-ы лирикон геройæн загъд сты, æнæныфс, цардыссæст кæй у, уымæн алы æфсæндтæ чи агурь: «Всем жалобщикам о разврате времени, о ничтожестве людей, о застое и ретроградном движении следует поставить вопрос: а вы сами, зрячие среди слепых, здоровые среди больных, что вы сделали, чтобы содействовать прогрессу?»

Æмæ, цымæ, фæсивæд ахæм хъарæггæнæджы зондыл хæст кæй не сты, уый цауыл дзурæг уа – сæ зонды фæстæзад, се 'нæбоныл, æви сæ къуырма æмæ фынаёйыл, сæ рохст æмæ сæ фидæнмæ куыдфæндыйы цæст дарыныл?.. Кæд, мыййаг, нæ. Æвзæр, дам, æфсæнттæ агурь, сæрангуыр д та – фадæттæ æмæ мадзæлттæ...

Гъемæ нæ ногæй æркæсын хъæуы, цæмæй Къостайы сагъæс бындуронæй бамбарæм. Поэт интеллигенцийы иу ахъаззаг хайæн йæ цæстмæ дары, йæхи цы бынаты сæвæрдта, уый: æхсæнады уавæрмæ иуварсæй æнæмæтæй кæсæг кæй у. Æмæ хъаст кæны, фауы йæ алфамбылай царды æууæлтæ æмæ æвадат, æнæхъæппæрисджын фæсивæды. Афтамæй сæ исчердæм, прогрессы 'рдæм фенкъуысын кæнын та йæхи хъарутæ нæ амоньц, йæхи ныфсхаст сын нæу амидингæнæг размæ цыдмæ. Фæлтæртæ кæрæдзи кæй не 'мбарынд, уый Къоста раргом кодта йе 'мдзæвгæ «Сагъæс»-ы.

Æмæ уыцы æнæбайрайгæйы уавæр ноджы арфдæрæй æвдыст цауы «Ныфс»-ы: тызмæгæй, дам мæм ма кæс, мæ фыды зæронд, дæ фыртæн, дам, йæ зæрдæйы конд бынтон æндæр кæй у, уый тыххæй.

Фыдæн фæндон у, цæмæй йæ фырт йæ зæрдæ ма ива хохæгты фыдæлттыккон тырнæнтыл, æцæг лæг раздæр цæмæйты æцæг лæгыл нымæд цыд, уыдоныл. Фырты зонды авналæнтæ та æндæрырдæм сарæзтой сæ ных – уды хъæздыгмæ, граждайнаг хæстæ æнтыстджынаёй æххæст кæнынмæ, адамы фарны ног улæфт бауадзынмæ.

Фæлæ нæ уый дæр æмбарын æмæ хатын хъæуы, æмæ фырт цыфæндыйæ дæр йæ фыдмæ къæйных æвзагæй кæй нæ дзуры, кадджын æмæ радджын хистæры аргъуыц ын кæй кæны, йæ ирон æфсармы сæрты кæй нæ хизы. Уымæн, æмæ фырт дæр афтæ «размæцыд» нæ фæцис, æмæ йын йæ адæмы удварны хæзнатæ фецагæлон уой, сæрбæрзонд схъæлæй худа фæллоу кæнын, æфсарм æмæ æгъдауыл, уый дæр ма тырна адæмæн исты бæрæг хæрзты бацауынмæ. Сæ туг æмæ стæгæй у куыдфæнды æмæ цыфæндыйæ дæр йæ адæмæн. Йæхæдæг бирæйы аргъ у, Къоста цы метафорае ссардта, уый: Мæ дзыллайы зæрдæ – / Мæ хуымгæнды хай.

Стæй мæнæ цы цæрæцпаг зондахаст «лæвар кæны» фæсивæды бæрнон минæварæн: Нæ бæсты сагъæстæ – / Мæ фæззыгон най.

Йæ сомбонмæ дæр йæ зæрдæ не 'хсайы ацы гуырден, ныфсæвæрд дзы у, æмæ зæгъы йæ фыдæн, цæмæй йын мæгуырæй ма тæрса.

Æфсарм æмæ 'гъдауæй цæмæй æххæст уа, уæлдæрæй-уæлдæрмæ рæза йæ монон культурæ, уымæ тырнаг удгоймаг, Къостамæ гæсгæ, хъуамæ уа прогрессæн ахъызгæнæг, æмæ уыцы хъуыды уæлдай ирдæрæй фæзыд йе 'мдзæвгæ «Æй, джиди!»-йы. Лирикон хъайтар аргомæй тырны ахæм нысанмæ:

Искуы æз дæр

Адæмы фарнæй куы скæнин махицæн

Кад æмæ сæр!

Куыдфæстæмæ та йæ бæллиц, йæ нысан свæййынц æндæр искæйты хыг æмæ рыст, хъызæмар æмæ утæхсæн æмбарын, уый охыл сиды йæхæдæг йæхимæ:

Тарфдæр мæ зæрдæ йæхимæ куы хæссид

Искæй зынад,

Дунейы хæрзтæй хуыздæр мæм куы кæсид

Уарзондзинад!..

Ам та нæ зæрдыл æрбалæууынц Лавровы амындтыгæ æхсæнадон зондахасты рæзты фæдыл: незаманон мыггагон царды къуындæг арæнтæй иууыл бæрзонддæр къæпхæнмæ – адæмты иумæйаг царды хуызæгмæ. Æмдзæвгæйы ирдæй уынаем уыцы рæзты хахнывæст: хисæрмагонд амондмæ тырнын – райгуырæн Иры хорзæх райсын – дунейы хыгтæй цæрын.

Æмæ нын ныр ахæм хъуыдымæ æрцауынаен бындур ис: ацы цыппар æмдзæвгæйы – «Ныстуан», «Сагъæс», «Ныфс» æмæ «Æй, джиди!»

æнгом баст сты кæрæдзийыл сæ функционалон мидисмæ гæсгæ. «Ирон фæндыр»-ы архитектуроникæ йæ концептуалон ахадындзинадæй иу поэтикон гуырахстау кæй у, уый хынцгæйæ, афтæ зæгъæн ис, ранымад æмдзæвгæтæ чиныджы структурæйы хицæн микроцикл кæй сты. Къостайы хъуыдыйы рæзты цы æртæ къæпхæны рахицæн кодтам, уыдоныл æнцонæй зыны народник Лавровы теорийы хъомыс: «Сагъæс»-ы лирикон хъайтар йæхи рæстытæ кæны, йæ алыварс уавæртæй хъаст кæнгæйæ; «Ныфс»-ы сагъæс хуымæтæг, æнæбон лæджы хъуырдухæн нæу, фæлæ дзы ис тырнындзинад сфæлдыстадон æмæ монон рæзмæ. Æмæ уымæй дæр, йæхи лæгдзинадыл кæй æууæнды æмæ йæ адæмы цæрайæ цæринаг кæй у уацмысы хъайтар, уый фæрцы; æртыккаг фазæ та ахæм хуызы ис фæбæлвырдгæнæн, æмæ лирикон архайæджы бæллиц бæрзонддæр рындзмæ кæй схызт, «æй-джидитæгæнæг» цæмæты у, уыдон зæрдыл даргæйæ.

Æппæт иугæнæг, уæлдæр къæпхæнмæ сисæгæй та басгуыхы æмдзæвгæ «Ныстуан» – уый у Къостайы программон уацмыс, у йе 'ппæт сфæлдыстады аивадон-философон астæуккаг цæджындз, йæ намысон императив.

Скæнæм хатдзæгтæ. Къостайы «Ирон фæндыр»-ы мидарæзты цы чысыл хай радих кодтам, уый у хицæнхуыз «диалог» народникты идеолог П. Л. Лавровы «Историон фыстæджытимæ». Æмдзæвгæтæм уыцы хуызы куы 'ркæсæм, уæд хуыздæр æмæ растдæр бамбардзыстæм уыдонæн сæ эмоцион-логикон фæзилæнтæ, сæ мидисы арфад. Ахæм бакаст нын фадат дæтты, цæмæй традицион, растдæр зæгъгæйæ та, ихсыд социалон аргъæндтæй не 'ргом раздахæм удгоймаджы монон рæзмæ, индивидуалон æмæ æхсæнадон зондахасты раивды къæпхæнтæм. Къостайы поэтикон сагъæсты дзыллæйы раздзог æвдыст цæуы, фыдæлты хæрзвæтк æмæ куырыхон зонд рæстæджы раззагон хъуыдыимæ кæм сиу сты, ахæм удыхæды хицауæй. Уæзгæ бынат дзы ис уым адæмты 'хсæн хæлардзинад, гуманизм æмæ уарзты фарстытæн. Иу ныхасæй, микроцикл ахъаз у Къостайы аивадон дуненывы ахсджиаг фрагменттæ арфдæр æмæ æххæстдæр раиртасынæн. Куы йæ зонæм, поэт йе 'мдзæвгæты, йæ публицистикæйы, йе 'ппæт сфæлдыстады кæддæриддæр йæхи æвдыста ирон адæмы æнувыд хъæбул æмæ æппæт дунейы æмбæстонай.

Ирон æвзагмæ ГУСАЛТЫ Барисы тæлмац

КЪОСТА – КÆДДÆРИДДÆР

Урон адæммæ дзæвгар ис хорз æмæ алыхуызон поэттæ, фæлæ дзы Ирыстон иууыл тынгдæр кæмæ ныуулафыд, иууыл парахатдæр æмæ рæдаудæр кæмæн балæвар кодта йæ тæхудиагдæр национ-адæймагон миниуджытæ, йæ хæдбындур æмæ йе ‘вæлхат аивдзинад, йе ‘взаджы фидуауц æмæ кæлæн, уый у иунаг, иу поэт – Хетæгкаты генион Къоста.

Мах бар-æнæбары дис кæнæм: цымæ искуы ахæм рæстæг уыд, æмæ Къоста кæд нæ цард, йæ хъæлæс кæд нæ хъуыст, сагъæс æмæ катый, хъызæмар æмæ тох кæд нæ кодта? Дис кæнæм, уымæн æмæ абон махæн зын бауырнæн у, зæгъгæ, искуы æнæ Къоста уыд цæрæн æмæ кусæн, уарзæн æмæ фæлдисæн.

Кæд Къоста йæхæдæг дзырдта, зæгъгæ, «рагон нæртон лæгау зарын куы зонин», уæддæр зарыд рагон нæртон лæгау, уымæн æмæ уыд æмæ у рагон, æнахуыр рагон, фæлæ, сæйраджыдæр, уыд æмæ у ног, æнахуыр ног. Стæй канд ног нæ, фæлæ ма кæронмæ, бындзарæй райхалæн æмæ раиртасæн кæмæн нæй, ахæм.

Уый алы фæлтæрæн дæр уыд æмæ у се ‘мдугон, сæхи поэт.

Абон, революцион рацарæзты заман, нæ царды бирæ уæззау, вазыгджын фарстытæн дзуæппытæ арæм Къостамаæ. Чи зоны, абоны хуызæн мах никуыма хъуыд Къостайы сæр, йæ хъуыды æмæ йе ‘нкъарæны хъару, йе ‘мбæстагон æмæ йе сфæлдыстадон дæнцæг.

Мах арæх æвæрдтам цæхгæр контраст Къостайы дуг æмæ нæ дуджы ‘хсæн, кæрæдзийæн сæ æцæгæлон хуыдтам, мах бæлвырд кодтам, зæгъгæ, Къостайы бæллиц сæххæст, æмæ ныр удагас куы уайд, уæд фырцинæй зæххыл нал лæууид, дзырдтам, зæгъгæ, Къоста цы фыста, уый хауы æрмæст йæ дугмæ, нæ дугимæ йын ницы бастдзинад ис. Мах бирæ цæмæндæртæн бар нæ лæвæрдтам, сæ размæ сын цæлхдуртæ æвæрдтам, бар нæ лæвæрдтам Къостайæн дæр не ‘хсæн активонæй, йæхи хуызæнæй, алывæрсыгæй архайынæн, редакци йæ кодтам, йæ фыстыгæй йын цæмæйдæрты тарстыстæм, æппæрстам сæ, мыхуырмæ сæ нæ уагътам, раст ын паддзахы цензураæ куыд кодта, афтæ. Уый уыд йæхирдыгонау тыхми. Къоста та цæрæнбонты уыд тыхми æмæ

фыдгæнды ныхмæ, кæддæриддæр сын сæ риумæ йæ риу уæндонæй дардта – йæ дуджы дæр æмæ нæ дуджы дæр.

Ай-гъай, Къоста ирон адæмы разæнгард кодта, цыд сæ разæй революцийы цахæрмæ, социализмы арæзтадмæ, фашизм ныддæрæн кæнынмæ, фæлæ уыцы иу рæстаг йæ маст æхсыст, йæ зæрдæ уынаргъыдта, хъæууон адæмы сайраг æмæ сафинаг куы кодтой, сæ дарæг зæххæй сæ куы тардтой, адæмы хуыздæр хъæбулты куы мардтой, сталинон лагерьтæм сæ куы хастой, бирæ рæстзæрдæ адæймагтæ æнаххосæй, æназымæй æфхæрд, ссæст æмæ цыст куы баййæфтой, уæд.

Къостайæн йæ бæллиц уыд æппæтиумæйаг аргъуан, хæлар куыст æмæ æмбаргæ тохы аргъуан, фыдæвзарæн æмæ тугкалд кæм нæй, сыгъдæг намыс, рæстдзинад, рухсад, сæрибар æмæ уарзт кæм ис, ахæм аргъуан. Хъыгагæн, уыцы бæллиц нырма нæ сæххæст. Къоста фыста: «Талынг къазармайы къуымы-иу батулдзæн. Сау хъæмп – йæ гобан йæ баз», æмæ ноджыдæр: «Лæгдзарм тæнæг у. Æлдар фыдлæг у, Мæлын кæй фæнды?»

Зындгонд у Къостайы ахаст бардзмæ. Цы сты бардз Къостамаæ гæсгæ? Уыдон сты сæрхъæн æмæ хæлæг, æдзæсгом æмæ дыдзæсгом, хахуыргæнæг æмæ нымудзæг, уаййаг æмæ уайгæнæг, мæнгдзурæг æмæ мæнгард, хипайдайы хотыххæсджытæ æмæ цæрæгойон монцты цагъартæ. Чырыстийæн тæккæ знон дæр ма йæ номыл кодтой кады зарæг, уыдтой дзы се скаст, се ‘нхæлцау, фæлæ йæ ныр куы ‘рцахстой, уæд æм Пилаты галуаны раз лæбурынц тугмондаг балбирæгътау.

ЦÆЙ ТЫХХÆЙ?

Кæй уыд дунейы сæрыл хаст,
Кæй тыдта ‘фсымæрдзинад, уарзт,
Кæй сидти ног цардмæ хъæддыхæй.
Сæрибар, рухс кæй домдта алкаем?!

Цæмæн? Цæй тыххæй? – бардзмæ ахæм фарст нæй, уымæн æмæ хорз æмæ æвзæр, раст æмæ зылын, æцæг æмæ мæнг кæрæдзийæ хицæн кæна, уый йæ бон нæу.

Бардз фестъæлфыд, Хуыцауæнгæсыл
 Сæ цæнгтæ сцагътой, æмæ уæд
 Тыхджын хъæддаг хъыллист –
 «Мæлæт!» –
 æвиппайд айзæлыди фæзыл.
 Сæнтдзæфты ма æндæр цы хъуыди, –
 Куы нæ сæ иргъæвы сæ хъуыды, –
 Пилатмæ карзæй хъæр кæнынц:
 – Ныттындз æй тагъд, ныттындз,
 ныттындз!

Махæн нæ зæрдыл æрлаууынц 30-æм азты æвирхъау цаутæ. Егъау дзыллон æмбырдтæ æмудæй æмæ æмхъæлæсæй домдтой мæлæт, адæмы амондыл йæхи сæрысуангæй нывондæн чи хаста, уыдонæн.

Къостайæн адæм не сты бардз. «Адæмы фарнæй къæдзæх дæр ныннарæ», – зæгъты Къоста. Фарн ис адæммæ, – бардзмæ фарн нæй. Махæй скодтой бардз, фæлæ хъуамæ суæм адæм, æцæг адæм.

Къоста æгæрон аргъ кодта сæрибарæн, фæлæ алы сæрибарæн – нæ. Уый фаудта, æфхæрдта «хъæддæгты сæрибар», йæ ныхмæ йын æвæрдта «æцæг сæрибар», адæм æмæ адæймаджы алывæрсыг прогресс чи ифтонг кæны, уыцы сæрибар. «Хъæддæгты сæрибар», – цы дæ фæнды æмæ дæ куыд фæнды, афтæ кæн, адæймагон дæ æви æнæадæймагон, аразæг дæ æви халæг, уымæй дæхи ма фæрс, ууыл дæхи ма тыхсын кæн. «Æцæг сæрибар» та домæ ахъаззаг бæрн адæмы раз, иумæйагадæмон моралон хæзнаты раз, домæ хъæддаг нæ, фæлæ цивилизацион демократизм, æгъдау æмæ фæтк.

Адæймаг хъуамæ уа адæймаг, æцæг адæймаг. Махмæ фæзынд ахæм еууаг пехуымпартæ, афтæ чи дзуры, зæгъгæ, алчидæр йæхи барвæндæй йæхицæн æвзарæд наци, æвзарæд райгуырæн бæстæ, æвзарæд мадæлон æвзаг. Ау, куыд ис гæнæн, æмæ адæймаг сæрибар уа йæ нацийæ, йæ райгуырæн бæстæй, йæ мадæлон æвзагæй! Уый у адæймаджы æнусон арфæйаг æрдзыхъæды ныхмæ. Уымæн кæд сæрибар схонæн ис, уæддæр у хъæддæгты сæрибар, бардзы сæрибар.

Æцæг сæрибар, Къостамаæ гæсгæ, адæймагæй домы, цæмæй йæхи уæгъд кæна зæронд мæлинаг цайдагътæй, фидиссаг уагахастæй, алыхуызон æлгъаг стереотиптæй, зонд æмæ уды хъадамантæй. Æцæг сæрибар домы, цæмæй адæймаг йæхæдæг йæхи хъомыл кæна, йæхиимæ иугæндзон тох кæна, цæмæй уыцы тохы уæлахиз кæна йæ хорз æмæ сæтта, куынаг цæуа йе ‘взæр. Сæрибар у хорз адæймаг, æвзæр адæймаг сæрибар никуы уыдзæн, уымæн æмæ у кæддæриддæр æмæ кæмдæриддæр йе ‘взæрдзинады цагъар.

Къоста йæхицæй схъомыл кодта номхæссæн адæймаг, стыр патриот æмæ интернационалист. Ирон адæмы уарзт æм байрæзт дуне æмæ дун-дунейы уарзтмæ, уымæн æмæ йæ райгуырæн бæстæ эгоистон уарзтæй нæ уарзта. Къоста йæхицæй куыд загъта: «æгас дуне – мæ аргъуан, уарзондзинад – мæ кувæндон, у дун-дуне фыдыбæстæ мæнæн!» – афтæ алы континентыл дæр алы адæймаг дæр йæхицæй куы загъид æмæ æцæгæй ахæм куы уайд, уæд абон ядерон хæсты тасæй, адæмы мæлæты тасæй нæ зæрдæтæ нæ кæрзиккой, уæд абон нæ алфамбылай æрдзы уавæрыл додой æмæ æрдиаг нæ кæниккам.

Къоста номхæссæн адæймаг уымæн сси, æмæ йæм уыд æцæг гуманизм æмæ æцæг рæстдзинад. Нæй гæнæн, æмæ уай гуманист æрмæст дæхи нацийæн, иннæ нацитæн – нæ, уай раст адæймаг æрмæст дæхи нацийæн, иннæ нацитæн – нæ, æмæ иннæрдæм: уай гуманист иннæ адæмтæн, дæхи адæмæн – нæ. Гуманист æмæ раст адæймаг уарзы алы адæймаджы дæр, тыхсы йыл, ауды йыл, аргъ ын кæны, адæймаг кæй у, уый тыххæй, кæмæйфæнды æмæ кæционфæнды ма уæд. Мах иугæндзон «ирон, ирон» куы кæнæм, уæд нæ аргъ кæнæм иннæ адæмтæн, æмæ иннæрдæм – мах иугæндзон «уырыссаг, уырыссаг» кæнæ «гуырдзиаг, гуырдзиаг» куы кæнæм, уæд нæ аргъ кæнæм нæхи адæмæн, ницæмæ сæ дарæм, нæ нæ ‘ндавы нæ истори, нæ культурæ, не ‘взаг. Уый уымæн афтæ у, æмæ нæм нырма нæй æцæг гуманизм æмæ æцæг рæстдзинад. Махмæ уыдон куы уаиккой, Къостамаæ куыд уыдысты, афтæ, уæд абон сусæг-æргом не ‘нхъызиккой æмæ нæ хъызиккой шовинизм æмæ национализм.

Къоста фыста дыууæ ‘взагыл – иронау æмæ уырыссагау. Фæлæ нын иу хабар хъуамæ æппындæр гуырысхойаг ма уа. Къоста æрмæст

уырыссагау куы фыстаид, уæд нæ уыдаид Къоста. Къоста æрмæст иронау куы фыстаид, уæддæр уыдаид Къоста. Уый ирон классикон дзырдаивад кæй сфæлдыста, дунейы нæртондæр поэтты бæрзæндмæ йæ кæй сæргъæвта, уый у национ æмæ интернацион сгуыхт.

Ирон-уырыссаг дыууæвзагондзинад махæн ныббаста нæ историон хъысмæт. Махæй алчидæр хъуамæ æнæмæнг зона уырыссаг æвзаг, фæлæ махæй, ирæттæй, алчи дæр хорз, иттæг хорз куы нæ зона йæ мадæлон æвзаг, уæд нæ уыдзæн Къостайы аккаг, нæ уыдзæн Ирыстон æмæ дуне æмæ – ноджы уæрæхдæр – дун-дунейы аккаг.

О, абон махæн зын бауырнæн у, зæгъгæ, искуы ахæм рæстæг уыд, æмæ Къоста кæд нæ цард.

Уадз, макуы уæд ахæм рæстæг, æмæ кæд нæ уа Къоста!

Макуы уæд ахæм рæстæг, æмæ кæд нæ уой ирон æвзаг, ирон литературæ, ирон культурæ!

Макуы уæд ахæм рæстæг, æмæ кæд нæ уа Ирыстон!

*Везде, для всех я песнь свою слагаю,
 Везде разврат открыто я корю
 И грудью грудь насилия встречаю,
 И смело всем о правде говорю.*

ХОХРЫНДЗ

Нæ культурайы, нæ дзырдаивады историйы бæстастæуæй цъитимбæрзт хохрындзау дæрдтыл тæмæнтæ калы Хетæгкаты Къостайы гени. Абон ирон литературайы нæ сæр бæрзæндты цы бирæ разæгъды уацмыстæй хæссæм – поэзийы, прозайы, драматургийы æмæ а.д., – уыдонæн дæр, мæнмæ гæсгæ, рахонæн ис уыцы хохрындзæй ратæдзæг суадæттæ. Уымæн æмæ, Абайты Васойы рæстдзæвин хъуыдымæ гæсгæ, Хетæгкаты Къостайы сфæлдыстад, ирон профессион литературайæн йæ райдиан уæвгæйæ, уыцы иу рæстæг басгуыхт йæ тæккæ уæлдæр æмæ аивдæр æнтыст.

Къостайы кой кæнгæйæ, нæ разæгъды ахуыргонд нысан кæны, зæгъгæ, йæ æвæдждауы хъомыс æнцыйы æртæ æууæлыл: нæ поэтæн йæхи генион курдиат, уырыссаг классикон литературæ æмæ ирон адæмон сфæлдыстадыл.

Къоста ирон фысджытæн æнусон райст-бавæрд æвидигæ хæзнайæу ныууагъта фольклорæй хæдзардзинæй пайда кæныны фæрнæйдзаг традицитæ, ахуыр кодта æмæ кæны райгуырдæн уæзæгыл æнувыд уæвыныл, царды дæр æмæ сфæлдыстады дæр ныфсхаст уæвыныл, ирон æвзаг, ирон аив дзырд хи удæй фылдæр уарзыныл, æндæр адæмтæм цæстуарзон зæрдæ дарыныл, мæгуыр æмæ æфхæрд дзыллæтæн сæрхъызой уæвыныл æмæ бирæ æндæр арфæйæг хъуыддæгтыл.

Къоста, ирон фольклоры стилистикон æмæ аивадон авналæнтыл æнцой кæнгæйæ, уыдон дарддæр сфæлдыстадон хуызы рæзын кæнгæйæ, махæн ныууагъта алæмæты ирон æвзаг. Æмæ уыцы æвзагæй фыссæг дæсныдæр куыд хъуамæ пайда кæна, уый та литературайы æппæт жанрты дæр ирдæй равдыста йæхи æнæмæлæт уацмысты.

Къоста нæ литературайы ныууагъта дыууæ ’взагыл фыссыны традици. Æмæ йæ бафæзмыдтой йæ кæстæртæ: Цæголты Георги, Коцойты Арсен, Малиты Георги, Гулуты Андрей, Цомахъ, Нигер, Хъамбердиаты Мысост æмæ иннæтæ.

Къоста нæ литературæйæн цы бындур æрæвæрдта, уый ирон фысджыты фæлтæрты здæхта царды диалектикон иудзинад æнкъарынмæ, социалон царды æгъатыр рæстдзинад реалистон уагыл æвдисыны фæндагмæ.

Кæд æмæ Къоста ирон литературæйæн, зæгъæн ис, æмæ бындур амайын райдыдта зыбыты тыгъд быдыры, уæддæр суанг йæ фыццаг фæлварæнтыл дæр зыны фæлтæрд зæрингуырды æрмдзæф, хъуыдыйы æмæ æнкъарæны рæстдзинад. Мамсыраты Дæбе Къостайы тыххæй цы цалдæр уацы иыффыста, уыдонæй иуы мæнгæн нæ зæгъы: «Къоста сфидар кодта ирон æмдзæвгæйы ритмы бæрцбарст, сарæзта ирон æмдзæвгæйы рифмæты уаг æмæ бындур æрæвæрдта иронау æмдзæвгæтæ фыссыны техникæйæн».

Къостайы традицитыл æнувыд уæвгæйæ, нæ литературæйы пехуымпартæй иу, Гæдиаты Секъа, сфæлдыста, мæгуыр адæмы мæт æмæ сагъæс арвау бæрæгæй кæм зынынц, ахæм поэтикон уацмыстæ. Секъайы сфæлдыстады уынæм адæмæн фыртау лæггад кæныны, сæрибармæ тырныны мотивтæ. Уæдæ Секъайы хуыздæр радзырдтæй иу – «Айссæ» – æмæ Къостайы уырыссагау фыст кадæг «Фатимæ» та бынтон æввахс лæууынц кæрæдзимæ: социалон-психологон мидисæй дæр, сюжетæй дæр, сæ сæйраг архайджыты трагикон хъысмæтæй дæр.

Къостайы «Ирон фæндыр» куыддæр боны рухс федта, афтæ хæрз цыбыр рæстагмæ Хетæджы-фырты æмдзæвгæтæй бирæтæ сæхи 'гъдауæй ирон дзыллæйы 'хсæн апырх сты, базыдтой сæ æнæ чиныгмæ кæсгæйæ дзурын, зарыдысты сæ, цыбыр дзырдæй, рæбинаг бынат æрцахстой ирон адæмы зæрдæты. Уымæн æмæ ирон дзыллæтæ Къостайы «Ирон фæндыр»-ы, айдæнмæ кæсæгау, федтой сæхи цард, сæхи зондахаст, сæ бæллицтæ, сæ хъысмæт, сæ катай. Брытъиаты Елбыздыхъойы драмæ «Дыууæ хойы» персонаж, мæгуыр фыййау, йæ фосы дзуг хизгæйæ, йæ зæрдæйы тыппыртæ суадзы, Къостайы ныхæстæ заргæйæ:

Кæй барвитон курæг,

Кæй та равдæла?

Цай мæгуыр дæ, иунаг,

Дæ мад амæла!

Æмæ фыййау стыр дисы бацæуы, ома, ныммæлæн дын макуы уа, Къоста, раст цыма мæ хъысмæты фæдыл ныффыстай ацы ныхæстæ...

Цæголты Георги, зынгæ поэт æмæ публицист, Къоста ма æгас куы уыди, уæд райдыдта йæ литературон куыст. Къостамаæ цы зæрдæ дардта, уый равдыста, йæ ингæны уæлхъус цы æмдзæвгæ бакаст, уый зæрдæбын рæнхъыты. Георгийы кадаг «Дыгуроны радзырд» зæрдыл æрлæууын кæны Къостайы «Чи дæ?» æмæ «Хъуыбады»-йы лирикон хъайтарты хысмæт. Уæдæ «Дыгуроны радзырд»-ы цы сидзæргæсы хысмæт равдыста Цæголы-фырт, уый дæр æввахс лæууы Къостайы сидзæргæсы хысмæтмæ.

Зынгæ поэт, революционер æмæ æхсæнадон архайæг Гæдиаты Цомахъæн дæр æхцон уыдысты Къостайы тохмондаг поэзийы тызмæг зæлтæ, сæрибармæ тырнындзинад. Æмæ æнæ фæзынгæ нæ фесты йæ поэтикон сфæлдыстадыл.

Къостайы æндæвдад иттæг бæрæг дары Нигеры литературон бынтыл. «Нигеры фыстытыл кæрæй-кæронмæ йæ цæст чи ахæсса, – зæгъы Мамсыраты Дæбе, – уый бафиппайдзæн, Нигер, комкоммæ Къостайы фæзмгæйæ, кæй райдыдта фыссын. Къоста цы хæххон цардыл фыста, уый цы нывтæ æвдыста, уыдоныл фыста Нигер дæр йе сфæлдыстады райдианы».

Кæй зæгъын æй хъæуы, куыдфæстагмæ Нигер æрлæууыди йæхи хæдбындур сфæлдыстадон фæндагыл æмæ ссис нæ литературæйы рæбинагдæр цæджындзтæй иу. Æмæ ма нæ литературæйы классиктæй афтæ бирæтæй зæгъæн ис. Уæдæ нæ абоны дзырды дæснытæй Къоста йæ фæндаг хурау кæмæн ныррухс кодта, уыдоны кой та у сæрмагонд ныхасы аккаг.

Нæ аивады, нæ культурайы ахсджиаг бынат ахсынц, Къостайы царды фæдыл цы аивадон уацмыстæ фыст æрцыди, уыдон — ам наукон литературæйы кой нæ кæндзынæн. Малиты Георги æмæ Цæголты Георгийы æмдзæвгæтæ, Нигер æмæ Епхиты Тæтæрийы пьесæ «Къоста», Дзаттиаты Тотырбеджы роман «Хæххон стъалы» æмæ «За вас отдам я жизнь», Грисы драмæ «Æлвæст æхсаргард», кæнæ та «Æнæсæттон», Гафезы, Нафийы, Хъодзаты Æхсары, Джыккайты Шамилы æмæ бирæ æндæр авторты æмдзæвгæтæ æмæ кадджытæ. Уæдæ, Уæрæсейы дæр æмæ раздæры Советон Цæдисы республикæты аивады ирддæр минавæрттæ дæр Къостайы номыл цы бирæ уацмыстæ фæфыстой алы азты, уыдон та сты егъау чиныджы фаг. Фæлæ, цы йæ сусæг кæнон, мах не 'ппæт дæр къæмдзæстыг

стæм Къостайы номы раз, йæ трагикон хъысмæты аккаг арф аивадон уацмыстæ абоны онг нæ литературæйы, нæ кино æмæ театралон аивады кæй нæма ис, уымæй...

Мæ ныхас мæ фæуын фæнды, Къостайы тыххæй цы æмдзæвгæ ныффыстон, уый фæстаг рæнхъытæй:

*Ды никæд уыдтæ
Не 'ппæлдхъуаг, Къоста,
Фæлæ дæ фарнхъуаг
Мах уыдзыстæм алкæд.*

КЪОСТАЙЫ 160 АЗЫ ЮБИЛЕЙ

Къостайæн йæ курдиат, йе сфæлдыстад, йæ уацмыстæ, йæ хуыдытæ дисы æфтауынц адæймаджы. Йæхиуыл, йæ цардыл куы хуыды кодтаид, уæд æнæзынæй йæ фыды фæстæ уый куыст, уый бынат æрцахстаид æмæ йæхицæн цардхъомысæй цардаид. О, фæлæ абон йæ кой дæр нæ уайд. «Дæ зæрдæмæ ма хæсс мæ зæрдæйы конд...», «Йæ фыды фæндиаг кæм ваййы фырт дæр?...», «Мæ гутон, мæ галтæ мæнæн дæр цæттæ...»

Йæ рæстæджы нæ национ библиотекайы директор Гæздæнты Еленæ, Къостайыл фысгæйæ, дзырдта, зæгъгæ, Къостамаæ кæй ис уæларвон тыхтæ. Чи зоны, афтæ дæр у.

Нæ адæмай, нæ фысджытæй, нæ разагъды лæгтæй Къостайы хуызæн хуыдыгæнджытæ абон дæр нæй. «Обнять природу, в надзвездную проникнуть даль»... Кæцæй йæм фæзынд уыцы хуыды? «Весь мир мой храм...», «К чему друзья, когда все люди братья...»

Къостайы хуыдытæ, миниуджытæ абон мах нæхицæн нæ царды хæсæн куы райсиккам, уæд цас ницæйаг митæй фæхицæн уаиккам, цас фæхъæздыгдæр уаиккам. Фæлæ..., фæлæ... «Къоста, Къоста» кæнæм, фæлæ йæ фæзмгæ та æппындæр нæ кæнæм. Йæ миниуджытæй нæхимæ ницы исæм! Къостайы «Я грудью грудь насилия встречаю и смело всем о правде говорю» абон исчи зæгъдзæн? Бирæ зылын митæ абон цыма æппындæр нæй, уыйау сæхи дарынц бирæтæ. Йæ рæстæджы нæ разагъды лæг – «Человек-легенда», зæгъгæ, чиныг кæуыл рауагътой, уымæн «домашний арест» куы скодтой уæды хицауад, газет «Пульс Осетии»-йы куы фæзынд уацхуыд: «Подарок к юбилею, кому мешает Тедеев», уæд иу фыссæг, иу адæймаг дæр нæ разынд уыцы уавæры ныхмæ сдзурынмæ. Тедейы-фыртыл цы чиныг рацыд раздæр, уым дзы чи æппæлыд, уыдон дæр ныхъхъус сты! Къостайы миниуæгæй сæм мисхал дæр нæ разынд!

Абон Къостайы райгуырды 160 азы бæрæгбон мах æмдзæгъд, кафт, зарæгæй куы арвитæм, уæд уый нæ цардыл хуыздæрырдæм никæцæй разындзæн. Кæд Къостайы хонæм, уырыс Пушкинæй куыд зæгъынц: «Он наше все», уæд Къостайы хуыдытæ, ныстуантаг комкоммæ фæнысан кæнæм æмæ сæ нæхицæн хæсæн райсæм:

1. Кæрæдзийы æфсымæртау уарзут! (Абон дæр нæ æххæст кæнæм ацы фæдзæхст).

2. Рæстдинад уарзгæйæ, скæнæм нæ тырыса дзыллæйы номæй!

3. Дунетæй хуыздæр куы фестай...

4. Кæрæдзимæ æфсымæртау раттæм нæ къухтæ...

5. Народу из всех его многих услуг возврати хоть одну ты обратно...

Цас æмæ цас диссаджы хъуыдытæ!

Абон, йæ 160 азы бæрæгбоны ма нæхицæн нæ дарддæры цардæн скæнæм пълан Къостайы хъуыдытæй, æмæ сæ куыд æххæст кæнæм, ууыл-иу æрдзурæм йæ бæрæгбоны размæ!

Афтæ куы бакæнæм, уæд Къоста æцагдæр уыдзæн нæ тырыса!

Дзбойты Михал.

МЫСИНАГТÆ КЪОСТАЙЫ ТЫХХÆЙ

ДЖУСОЙТЫ Нафи

МЫСЫН КЪОСТАЙЫ...

Куыд зæронддæр кæнын, афтæ арæхдæр мысын Къостайы... Уый диссаг уайд, иунæг æз куы уаин ахæм зæронд ирон лæг, уæд. Фæлæ ма хуызæттæ бирæ кæй ис Ирыстоны, уый ма фидарæй уырны. Уымæн æмæ, нæ хъæуы зæронд адæмай чыныг кæсын чи нæ зыдта, уыдонæй иу дæр нæ уыд ахæм, Къостайы кой-иу чи нæ ракодта ныхасы, æмбырды кæнæ куысты уæлхъус.

Мысын Къостайы... Мысын æй, кæд æй никуы федтон, никуы ныхас кодтон йемæ, уæддæр. Мæ зæрдыл дзы цы дарын, уыдон та сты йæ фæндыры зæлтæ, йæ фарны кой адæмы ‘хсæн. Уымæй уæлдай йын ницы зонын... Уæдæ ма йæ цæмæн мысын?..

Бирæ зæрддаг æмгартæ мын уыд ма сабийы бонты дæр, ме ‘взонджы азты дæр, стæй, ма куысты иууыл тарфдæр афонтæ куы ралæууыдысты, уæд дæр. Мысын уыцы хæлæртты. Уæлдайдæр та, ирон адæмы фидæныл æмæ ирон æвзагыл сагъæстæ, фæндагонны къæбæртау, кæимæ дих кодтон, уыцы хæрзæджыты: Гафезы, Грисы, Дзугаты Георгийы, Нартыхты Михалы, Бестауты Гиуæргийы, Дзуццаты Хадзы-Мураты, Дзесты Куыдзæджы, Ардасенты Хадзыбатыры, Цæрукъаты Алыксандры, Дзаболаты Хазбийы... Бирæ сты уыцы мысинаг лæппутæ!.. Ныр мæнæй се ‘ппæт дæр кæстæр сты, лæппутæ сæ уымæн хонын...

Мысын сæ, ма зæрдæмæ стæмхатт хуры рухс куы бакасы, уæд дæр æмæ ма тыхсты бонты дæр. Фæлæ, цы йæ ‘мбæхсон, се ‘ппæтæй арæхдæр ма зæрдыл æрæфты мæнæ ма зæры бонты Къостайы кой, йæ ном, йæ дзырд. «Иу бон кæндзыстут ма дзырд», – æнхъæлдта йæхæдæг, мах та йæ æрвылбон мысæм...

Нæ зонын, цæмæн афтæ у. Чи зоны, уымæн, æмæ йын уартæ, скъоладзау куы нæма уыдтæн, уæдæй фæстæмæ кæй хъуыстон йæ адджын ном, йæ ныхасы æрдхæрæйнаг аив. Чи зоны, уымæн, æмæ мæм чыныджы йæ нывæй йæ цæсты рухс кæй каст æмæ кæй уыдтон йæ зæбул рихитæ, йæ ирон дарæсы аивтæ...

Цыппар азы мыл куы цыди, уæд фыццаг хатт фехъуыстон Къостайы ныхас чиныгæй. Чиныг касти мæ фыдыфсымæры лæппу Аким, мæнæй хистæр уыд æмæ дыккагæм къласы ахуыр кодта. Къоста сабитæн цы ‘мдзæвгæтæ ныффыста, уыдон каст скъоладзау лæппу. Æз æм хъуыстон, æмæ мæ зæрдæйыл мады узæлдау тыхстысты, рохгæнæн сын нал уыд...

Ныр уæдæй цыппарыссæдз азы бæрц рацыд, фæлæ мæм абон дæр хъуысы Акимы хъæлæс, Фыдыбæстæйы хæсты уартæ горæт Винницæйы сæрыл тохты чи бамыр æнусмæ, уый, æмæ мын нымайы Къостайы ныхæстæ, куы – æнкъард, куы та сæрдыгон райсомау – хурæвдылд...

Афтæ рауад мæ цардвæндаджы ныв, æмæ Къостайы ныхасæй никуыуал фæхицæн дæн скъоладзауæй дæр, салдатæй дæр, стæй, цардаразæн зиуы дæллаг галæй кусыныл куы бафтыдтæн, уæд дæр. Къостайыл сагъæсты, йæ аивад æмæ хъысмæтыл цин æмæ хъыг кæнгæйæ, æрвыстон мæ царды иууыл мысинагдæр бонтæ. Уыцы сагъæстæ дзургæ дæр бирæ хæттыты ракодтон. Зæрдиагæй дзырдтон, мæ цин æмæ мæ хъыджы сæр цы уыди, уый дæр. Гъе, фæлæ, нæ зонын, искæй зæрдæмæ дзы исты фæцыди æви нæ, фæлæ мæн фæндыд Къостайы бамбарын, йæ зонды æгæрон хæтæнтыл фæзилын, йæ ныхасы аив зæрдæйæ бавзарын сусæны бон фæлмæн уддзæфы ныдзæвдау.

Уыдис ма мæ зæрдæйы рæбын ноджы иу фæндиаг: Къостайы сагъæстæй хъуамæ ратæдза иу рæстаг æмæ фæрныг хъуыддаг, не ‘ппæты дæр зæрдиагæй архайын кæуыл хъæуы, ахæм. Хъуамæ алы ирон адæймаг дæр Къостайы базона æмæ бауарза нырмæйæ хуыздæр æмæ фылдæр!..

Ахæм фæндиаг хъуамæ тæлфа алы ирон лæджы хъуыдыйы дæр. Уæд хуыздæрæй хуыздæр кæндзæн нæ адæмæй алы удгоймаг дæр. Уæд фылдæрæй фылдæр кæндзæн нæ адæмæн йæ кад, йæ цæрæнбон, йæ удыхъæд æмæ йæ зонд та – аивдæр æмæ тыхджындæр!..

Мæ зæры бонты мæ зæрдыл арæхдæр лæууын райдыдтой Белинскийы ныхæстæ Пушкины тыххæй: «Нæ ахуыр лæгтæй Пушкины уацмыстæ кæмæ не сты, уый нæдæр интеллигент у, нæдæр уырыссаг адæймаг!» («Всякий образованный русский должен иметь у себя всего Пушкина: иначе он и не образованный, и не русский...»).

(В.Г. Белинский. ПСС. Т.2, М., 1953, с. 384). Гъе, æмæ ацы ныхæстæ æз та афтæ ранымаин иронау: «Нæ адæмæй Къостайы чи нæ уарзы, йæ аивад æмæ хъуыдыйы Дуне йын лæмбынæг басгарын, банкъарын æмæ базоныныл йæ уд чи нæ хъары, йæ фадат æй цас амоны, уыйас, уый нæдæр интеллигент у æмæ нæдæр ирон адæймаг!..».

Афтæ мæм кæсы, ирон адæм цас хуыздæр зоной æмæ фылдæр уарзой Къостайы, уыйас аивдæр æмæ æнусондæр уыздысты сæ уды фарн æмæ сæ национ фидан. Гъе, уымæн мæ фæнды, нæ аивады абоны зиуонтæ иумæ алы ирон адæймаджы зæрдæмæ дæр куы ныздзурикой Къостайы ном, йæ хъуыдыйы æмæ аивады бæрзонд æмæ æнустæм мысинаг мидис. Куы йæм æй ныздзурикой, фарны ныстуанау, æрвон рæстдзинадау, Уастырджийы зарæгау!..

Мысын Къостайы...

Мысыдтæн æй мæ сагъæсты, мæ куысты уæлхъус дæр, мæ цин æмæ мæ хъыджы бонты дæр...

Мысдынаен æй, цалынмæ мыл, йæхи загъдау, «хæхты дыдзы хур» нæ аныгуыла, уæдмæ.

15.10.2008 аз

Къоста ма студент куы уыди, уæд ардæм йемæ схаста зарæг «Интернационал» æмæ йæ хæлиу кодта адæмы æхсæн, скъоладзаутæ йæ заргæ дæр кодтой.

Кавказы адæмтæ паддзахы заманы уыдысты уæлдай зындæр уавæры æмæ фыстой уæлдай хъалонтæ. Уый тыххæй Къоста ирон арæзтæй бацыд паддзахмæ æмæ йын бамбарын кодта Кавказы адæмы зын цард. Мах фыстам уыцы рæстæджы налог 3 сомтæ æмæ уыдон дæр нал бафыстам... Афтæ нын феххуыс Къоста...

(Фардзинты Батчейы мысинæгтæй)

Ахуырæй-иу куы ‘рцыди, уæд адæмæн лæвæрдта алыхуызон амынддзинæдтæ; зæрдæтæ æвæрдта æмæ амыдта, адæмы дуг тагъд кæй æрлæудзæни. Рухс бонтæм ма чысыл рæстæг кæй баззади...

Къоста-иу йæ ахуыры рæстæджы нæ рох кодта йæ уарзон Лабæйы. Улæфт-иу сын куы уыди, уæд уыди ам. Арæх цыди хæхтæм. Мæн дæр-иу акодта йемæ; радта-иу мæм хæссынмæ йæ ахорæнтæ æмæ гауыз, йæхимæ та уыд стыр гæххæттæ, æмæ ныв кодта хæхты, дæтты, айнæг къæдзæхты æмæ æндæр ахæмты. Хуызтæ конд-иу куы фæци, уæд-иу ын æз кодтон аргъæуттæ 'мæ зарджытæ, уый та сæ фыста...

Æз иу æмбалимæ (уый амард) бабæрæг кодтон Къостайы сæ хæдзармæ, æмæ йæ бафарстам афтæ: «Адæймаг цы 'гдауай хуыздæр фæцæрдзæн?»

Къоста нын дзуапп радта: «Адæймагмæ рæстдзинад куы уа, куы цæра йæхи фæллоуæ, уæд фæцæрдзæн кадджынай, амондджынай».

Куы-иу æм бацыдыстæм (Къоста уыди рынчын), уæд-иу нæ уайтагъд афарста: «Ницыма бакуыстат? Революци нæма 'рцыд? Адæм ницыма сарæзтой?»...

(Айларты Барисы мысинæгтæй.

Барис хорз зыдта Къостайы æмæ йемæ царди хорз)

Къоста йе 'мбæлттимæ арæх цыди Хъубаны донмæ. Мах, кæстæрты дæр-иу семæ акодтой. Иу ацыды ныл кæцæйдæр æрбафтыд хъæрæсейаг инженер, йæ ном Ислам, зæгъгæ. Ислам архайдта хæхтæ сныв кæныныл, фæлæ йын нæ рæвдз кодта. Æрæджиау ын Къоста райста йæ гæххæтт, йæ ахорæнтæ æмæ уайтагъд ныв ацарæзта: ныв ахаста инженер йемæ.

(Радзырдта йæ Хъæрджынты Хадзы-Мусса, лабæйаг зæронд лæг)

Æз, фосгæс уæвгæйæ, Хъæрæсейы хæхты иу лæгæты федтон дыууæ марды, чи ныххус... ахæмтæ. Уый уыдис зымæгон... Фембæлдыстæм иу кæмдæр Къостаимæ, æмæ йын радзырдтон хабар.

Къоста фæдис кодта æмæ мæ ахуыдта йемæ хохмæ дыууæ лæджды мардмæ. Хохы фæрстыл сæм сбырыдыстæм, Къоста сæ цурмæ бацыд æмæ сæ сныв кодта. Рацыдыстæм фæстæмæ...

Æркасти мын мæ бæгънæгдзинадмæ. Æвæццæгæн мын фæтæ-ригъæд кодта æмæ мын радта æхца.

Мæхи сарæзтон Къостайы лæварæй...

Иухатг Къостайыл фембæлди иу инæлар (инæлар æрцыди Хъæрæсемæ адæмы цард фенынмæ) æмæ йæм дзуры: «Ды паддзах-батюшкамæ афтæ ныхмæ куы лæууай, уæд дæ æз фесафдзынæн!»

Къоста йын сабыргай загъта: «Æмæ мæ кæдæм сафдзынæ? Кæд, чернилæ æмæ кърандас кæм нæ уа, уырдаæм фесафай, уæд хорз, уыдон кæм уой, уым æз сæфт нæ уыдзынæн!»

Къоста кæддæриддæр уыд ахуырады фарс. Адæмы арæзта ахуырмæ чысылæй, стырай.

– Ахуырадæй, – дзырдта Къоста – базондзыстут уæ царды хорздзинæдтæ æмæ хъæндзинæдтæ. Базондзыстут уе знаг, уæ лымæны хуыздæр æмæ араздзыстут уæ цард!

Цæвиттон, Нарæй фæстагдæр чи алыгъд, уыдон цардысты билеттæй – рæстæгмæ. Билетæн-иу йæ рæстæг куы фæци, уæд æй баивынмæ хæссын хъуыд нæ райгуырæн бæстæм – Цæгат Ирыстонмæ. Чи зоны, цы тухитæ-иу фæкодтам уыцы дард фæндагыл. Ацы билетты уаг Къоста аивын кодта. Сарæзта йæ афтæ: лæг-иу йæ билет ныххаста старшинамæ, уый та йæ хъуыддаг кодта йæхæдæг.

Ахæм æххуыс нын фæци Къоста!..

Фыццаг хатт Къостайы кафгæ федтон сæхимæ Олгъаимæ. Уый уыди, Олгъа чындзы куы цыди, уæд. Кафыд тынг дæсны, рæуæг!

(Цуциты Хъаныхъойы мысинæгтæй, лабайаг)

Уæды рæстæджы Баталпашинскы (ныры Черкесск) уыдис базар. Бирæ æхца ист цыд магуыр адæмæй базары. Иу сæрд уыцы базармæ кæцæйдæр æрбафтыд Къоста. Дардæй федта, базарник куыд ныууæрдта уырыссаг лæджы æд уæрдон, уый. Магуыр лæг ницы ауæй кодта, æмæ йæм æхца нæ уыди, базарник та дзы тыххæй дæр агуырда «уæйгæнæггаг».

Уый фæстæ Къоста ныффыста наместникмæ уыцы хъуыддаджы тыххæй, æмæ иу мæйы фæстæ дзырд рацыд, цæмæй æхца ист мауал цаеу базаргæнджытæй. Ацы хъуыддаг æрцыд мæхи зонгæйæ.

Уыдис комуадзæн. Цалдæр сахаты рацыдаид æмбисæхсæвæй, афтæ быдырæй æрбахæцæ Къоста. Йæ дзаумæттæ æрæфснайдта, стæй схызти аргъуангондмæ æмæ дзæнгæраг ныццагъта. Адæм æрæмбырд сты...Къоста федта, рагæй кæмæ бæллыд, уыцы адамы æмæ сыл фæцин кодта. Æрæджиау сæм сауджын дæр февзæрди мастыйæ, фæлæ Къостайы куы ауыдта, уæд фæфæстæмæ ис. Адæм ныууагътой сæ цауын аргъуанмæ, цыдысты æрмæстдæр Къостайы уынынмæ. Ферох сæ ис комуадзæн.

Иухатт сæрдыгон изæры ныхасы æрæмбырд сты адæм. Уым уыдысты Къоста æмæ йæ фыдыфсымæры фырт Лекси дæр. Адæм кæрæдзийæн сæ сагъæстæ фæкодтой... Æрæджиау куы апырх сты, уæд Къоста æмæ Лекси фæхицæн сты. Лекси загъта Къостайæн: «Къоста, ды дæ мæнæн ме ‘фсымæр, æмæ мын сахуыр кæн мæ сывæллæтты». Къоста йын загъта: «Æз æрмæст дæу нæ дæн... æз дæн адамы. Мæнæн хъæрæсейæ, уырысæй, ирæй уæлдай нæй. Дæу сывæллæттæ мын цы сты, хъæрæсейаг мæгуыр лæджы сывæллæттæ дæр уый».

Мæнæн ацы хъуыддаг радзырдта Лекси йæхæдæг.

Ирон адамай бирæтæ Садонæй ластой цинк Æрыдонмæ. Мызд сын уыд тынг гыццыл. Къоста иухатт бафтыд уырдам æмæ базыдта уыцы æнæгъдау ми. Бацыди хицауадмæ, стæй бахъаст кодта, æмæ згъæрласджыты мызд фæфылдæр ис. Ацы хъуыддаг дзырдтой згъæрласджытæ...

(Хуырымты Семены мысинæгтæй)

Цардис Лабæйы хъæуы паддзахи инженер. Уый сæхгæдта Лабæмæ бацауæн хид, æмæ адæм дардыл цыдысты æд галтæ, æд уæрдон хæххон хæлд фæндæгтыл стыр зынтæй. Адæм нæ зыдтой, цæмæн сæхгæдта инженер фæндаг, уый, фæлæ йæ уæддæр фæрсæг нæ уыд...

Иу изæр Къоста ныхасы бадт... Уыцы афон уынгты æрбацæйуад инженер. Къоста йæм фæдзырдта, æмæ йæм уый æрлаууыди. Къоста йæм хæстæг бацыд æмæ йын æртхъиранæй загъта: «Ды дæ паддзахи счыл хафæг! Ды ницы зоныс адамы царды уагæвæрдæн!

Изæрмæ хид куы нæ суæгъд кæнай, уæд дын мæнæ мæ лæдзæгæй дæ бæрзæй фæнæмдзынæн!..» Уыцы ныхæсты фæстæ инженер йæ бæхтæ фæцарæзта хиды ‘рдæм æмæ йæ суæгъд кодта. Адæм цæуын райдыдтой сæ фæндагыл æнцонæй.

Падзахы службæгæнджытæ – Хæххон суд æмæ начальник, атаман æмæ сотниктæ цардысты Лабæйы. Уыдон æнæхатыр стыгъд кодтой мæгуыр адæмы ... Кусын сæ кодтой сæхицæн. Ацы æнаккаг тугцъиртæ махæн ласын кодтой суг лæвар сæхицæн бирæ рæстæджыты... Иухатт бирæйæ иумæ æрцæйластам суг, æмæ ныл сæмбæлд Къоста. Куы базыдта, кæдæм сæ ласæм, уый, уæд нæ фæстæмæ нæ галуæрдæттимæ сыздæхта. Сугтæ нæхи хæдзæрттæм сластам. Къоста та йæхæдæг ныщыди участокмæ æмæ семæ тынг фæхыл, тынг сæ бафхæрдта. Уæдæй фæстæмæ уыцы цæммартæн иу суджы схъис дæр нал аластам.

(Ацы хабæрттæ радзырдта Тæтæраты Алыксандр, лабæйаг.

Хорз зыдта Къостайы дæр æмæ йæ фыд Леуаны дæр)

Иу писмойы Къоста фыста Хоранты Созырыхъомæ: «Бауадз уал мæ, нырма фырытимæ хæцын, стæй далыстæм куы ацæуон, уæд та ноджыдæр фендзыстæм!»

(Радзырдта йæ Кокаты Дрис, 70-аздыд)

Къоста адæмы арæзта ахуырмæ. «Хъæздыгмæ макуы бабæлл, – дзырдта Къоста, – фæлæ ахуырмæ, зонд райсынмæ! Сæдæ æмæ мин хъæздыгæй иу ахуыргонд хуыздæр у».

(Галазты Сабейы мысинæгтæй, лабæйаг,

Къостайы æмгар)

Ныхасы уыдаид, кæмдæр уыдаид, Къоста дзырдта адæммæ, тагъд амонд кæй кæсы, уый фæдыл, адæм кæй райдайдзысты дзурын иу æвзагæй æмæ сын кæй уыдзæн æмхуызон барта.

Хъæрæсемæ арæзтой фæндæгтæ. Инженер сæвæрдта пыланта, фæлæ фæндæгтæ кодтой нарæг: уæрдон дзы тыххæй цыди. Къоста федта фæндæгты арæзтад æмæ инженерæн загъта, цæмай

фæндаггæрон саразой цæджындзтæ. Фæндаггæрон сагъд æрцыд цæджындзтæ. Адæм æдасдæрæй цæуын райдыдтой фæндæгтыл.

*(Радзырдта сæ Хъæрджынты Алимурза,
Лабæйы цæраг зæронд лæг)*

Нудæсæм æнусы кæрон ам уыди халер. Уыцы рæстæджы Къоста дæр уыди ам. Адæм мардысты. Къоста амыдта, халерæй хи куыд хъахъхъаннын хъæуы, уый. Мæрдтыл æмбырд кæнын нæ уагъта, амыдта, рынчынтæм куыд зылын хъæуы, амыдта алыхуызон хостæ. Йæхæдæг дæр зылдис рынчынтæм.

*(Айларты Уызийы мысинæгтæй. Уызи у лабæйаг зæронд лæг.
Хорз зыдта Къостайы)*

Æз Къостайы лымæнтæ æмæ æмбæлттæй бирæты зыдтон. Уыдонæй бирæтæ ныууагътой сæ дин кæнын æмæ фергæвстой сæ нывондæгты. Къоста-иу арæх дзырдта дины æмæ хуыцаутты ныхмæ...

Мах ардæм куы 'рлыгъдыстæм, уæд нæ уыгæрдæнтæ 'мæ хуымтæм цæуын хъуыд хæхты сæрты, фæндаг та сæм нæ уыд. Хъæу сфæнд кодта фæндаг саразын. Уыцы рæстæджы Къоста рæстæгмæ ссыд Бегъырбухæй æмæ куы базыдта, фæндаг аразæм уый, уæд ацыд æмæ пълан æрæвæрдта фæндагæн. Фæндаг конд æрцыд Къостайы пъланæвæрдыл.

(Радзырдта сæ лабæйыхъæукаг Гиоты Васил)

Чи хъуыды кæны, цавæр бæрæгбон уыди, уый, фæлæ æз, Хетæгкаты Абел æмæ ма чидæртæ уыдыстæм куывды Бахбулты Естамæ. Уырдаæм нæм æрбайхъуысти, зæгъгæ, дам, Къоста æрцыди. Куывддзаутæ тынг бацин кодтой æмæ Къостайы кадæн ныззарын кодтой Абелы. Абел йæ зараг райдыдта ахæм ныхæстæй: «Махæн Къоста дæр æрцыди, ныр Хуыцауæй дæр нал тæрсæм»... Ацы ныхæстæ фæсивæд сæ хъæлдзæг зарджыты кодтой.

(Уырысты Сергейы мысинæгтæй)

Къостайыл Гуырдызы зарæг уыди, фæлæ йын йæ ныхæстæй ницыуал хъуыды кæнын. Зарагæн йæ сæйрагдæр хъуыды уыдис Къостайы тохы бонтæ æмæ хорз хъуыддæгты фæдыл.

(Дзуры йæ мысинæгты 105-аздыд Козаты Бибо, лабæйыхъæуккаг)

АХÆМÆЙ ЙÆ ЗЫДТОН

Къостаимæ æппæты фыццаг базонгæ дæн 1883 азы Дзауджыхъæуы, ныртæккæ Терчы фарсмæ цы парк ис, уым.

Уыди сæрдыгон бон, Къоста йæ зонгæтимæ рацу-бацу кодта бæлæсты бын. Кадийы-фырт нæ базонгæ кодта. Хъуыды ма йæ кæнын, ацыдыстæм Теркмæ æртæйæ æмæ нæхи ныннадтам. Къостайæн фæдис кодтон йæ цæрдæгдзинадыл – доны ленк тынг дæсны кодта.

Цæрдæг æмæ тыхджын кæй уыди Къоста йæ лæппуйы азты, уый фæдыл ма ма зæрдæйы баззад иу ныв. Дзауджыхъæуы горæты кæрон уыдис дугътæ. Æз, Къоста æмæ ма иу къордæй мах дæр уырдаем фæцæйцыдыстæм. Иу æвзонг лæппу нæ йæ бæхыл раййæфта. Къоста йæ хæлдзæгæй бафарста:

– Кæдæм цæуыс ды та, лæппу, дæ ницæйаг бæхыл?

Лæппумæ хъыгтомай фæкастысты Къостайы ныхæстæ:

– Дугъмæ... тынг уайаг у... хорз къæхты ахаст ын ис.

Къостайы цæстытæ ферттывтой, йе уæнгтæ цæрдæг змæлд скодтой:

– Аскъæр дæ бæх.

Лæппу бæхы фесхуыста. Цыбыр рæстæгмæ Къоста баййæфта барæджы æмæ уайгæ-уайын йæ фæсарц абадт.

Иу рæстаджы царди Дзускуаты хæдзары (ныртæккæ Байаты Чермены номыл уынг). Хæдзар уыди тæккæ Терчы был. Арæх æм-иу цыдтæн. Фылдæр хæттыты-иу æй баййæфтон æмдзæвгæтæ фысгæйæ, кæнæ та нывыл кусгæйæ. Куы йæм-иу бацыдтæн, уæд-иу йæ кусын фæуагъта æмæ-иу мемæ ныхæстæ кæнын райдыдта литературон æмæ политикон темæтыл. Тынг магуыр цард кодта. Йæ уаты уыди æрмæстдæр иу зæронд диван, бандон æмæ иу ахæм стъол. Зæххыты-иу лæууыдысты йæ гæххæттыты гæбæзтæ, къултыл – кæттагыл конд

нывтæ. Къостайы уæлæ-иу, нывгæнгæйæ, уыди алыхуызон ахорæнтæй ахуырст тар æрвхуыз хæдон. Уыцы рæстæджы Къостайы зæрдæмæ тынг цыди Дзускуаты Косер – фатеры кæмæ царди, уыдоны хистæр чызг, цыдаид ыл уыцы рæстæджы 16-17 азы. Фæлæ Къоста æмбæрста, тынг хæстæг кæй нæ бауыдысты, уый. Уыцы хъуыддаджы цæлхдурæн уыдис, Къоста тынг мæгуыр цард кæй кодта, уый. Уый йæхæдæг дæр æмбæрста, æмбæрста йæ Косер дæр. Уыцы рæстæджы ныффыста йе ‘мдзæвгæ «Чи дæ?» Хъызгæйæ-иу йæ фыд Леуан, Къоста æхцайы фæдыл кæй нæ цæуы, уый тыххæй дзырдта: «Ай мæ фырт цæмæн бæззы, уымæн ницы зонын, маляр у æмæ маляр». Мæнмæ мæхимæ афтæ касти æмæ кæсы: Къоста тынг стыр æхцаты хицау куы уыдаид, уæддæр, уæд куыд царди, уымæй бирæ хъæздыгдæр нæ цардаид. Уый тыххæй, æмæ æрмæст æмдзæвгæты нæ, фæлæ Къоста уыди йæ царды лыстæг хъуыддагты дæр адæммæ хæстæг. Стыр æхцаты хицау уæвгæйæ, байуæрстаид мæгуыртæн йе ‘хца. Йæхи тыххæй къаддæр хъуыды кодта. Арæх æм-иу æрбацыдысты хъæутæй курдиаттæ æмæ æндæр ахæм гæххæттæ фыссынмæ, бирæ-иу семæ ныхас кодта. Уыцы рæстæджы революцион хъуыдыты ‘рдæм здæхт интеллигенци-иу арæх цыди Къостамæ. Æрæмбырд-иу стæм йæ фатеры, цай-иу бацымдтам æмæ-иу уый фæстæ радæй кастыстæм номдзыд уырыссаг фысджыты фыстытæ: Помяловский, Некрасов, Пушкин, Толстой, Тургенев, Чернышевский, Добролюбовы... Куыддæр-иу æрæмбырд стæм, афтæ-иу нæ фыццаг фарста уыди: «Ногæй цы ныффыстай?» Тынг æнувыдæй-иу хъуыстам йæ ног æмдзæвгæтæм, æнæ фысгæйæ-иу нæ зæрдæмæ арф ныххызтысты, нал сæ-иу рох кодтам. Каст-иу куы фæци, уæд-иу, махмæ гæсгæ, æмдзæвгæты лæмæгъдинаедтæ æмæ хорз бынатты тыххæй дзырдтам. Зæгъын хъæуы уый, æмæ Къоста, мах-иу йе ‘мдзæвгæты тыххæй цы дзырдтам, уымæ хъуыста тынг лæмбынаг, уыди тынг хуымæтæг, зæрдæхæлар адæймаг, æмбæлттæй йæхи фæуæлдæр кæна, йе та æндæр ахæм хъуыддагтæй йæм æппындæр ницы уыди. Йе ‘мдзæвгæтæ-иу касти бæлвырд рæстæмбис хъæлæсæй, хаттæй-хатт-иу махмæ радта йæхи æмдзæвгæтæ кæсынмæ. Уымæ гæсгæ махæй бирæтæ æвзæрстой сæ тыхтæ æмдзæвгæтæ фыссыныл. Цыфæнды лæмæгъ фысты тыххæй дæр райдайæг фыссæджы зæрдæ нукуы асаста. Авæрдта йын-иу зæрдæтæ. Афтæ, Гæдиаты Секъайы æмдзæвгæтæ, ай-гъай, лæмæгъдæр уыдысты Къостайы фыстытæй, фæлæ уæддæр Къоста Секъайы фыссынмæ кодта разæнгард. Секъа фæзмьдта Къостайы.

Федтон Къостайы маестыйæ дæр. Уый уыди 1895 азы размæ. Хоранты Созырыхъо уæд инæлар уыдис. Æрыдоны хъæуы бафхæрдта

Къостайы цур ахуыргæнæг Кæсæбийы-фырты. Кæсæбийы-фырт ыл судмæ балæвæрдта. Тæрхонгæнгæйæ, Хораны-фырт йæхи куы рæстытæ кодта, уæд мæнг ныхæстæ кодта, скодта Къостайы кой дæр (цæй фæдыл, уый бæлвырд нал хъуыды кæнын). Залы адæмы астæуæй æваст сыстад Къоста, афæлурс и, мæсты хъæлæсæй сдзырдта: «Я протестую!» Адæм иууылдæр сæ цæсгæмттæ раздæхтой Къостайы 'рдæм. Суды сæрдар цагъта йæ дзæнгæрæг. Хъуыды ма кæнын Къостайы ныхасы скъуыддзæгтæ: «...я требую правду!» Уый фæстæ цæхгæр фæзылди, йæ сæр бæрзонд систа æмæ залæй рацыди.

Федтон Къостайы кæугæйæ дæр. Уыцы рæстæджы ам горæты куыста Кипиани. Кæрæдзимæ тынг хорз цардысты. Бирæ хæттыты-иу уыдыстæм æмбырдæй Кипианийы фатеры дæр. Къостаимæ сæ иу кодтой сæ революцион хъуыдытæ. Кипиани куы амарди, уæд, чырын ингæнмæ ныуадзыны агъоммæ, Къоста бакасти тынг зæрдæбынæй, æнкъард хъæлæсæй, Кипианийы амæлæтыл цы æмдзæвгæ ныффыста, уый. Тыххæй ма йæ къухы бафтыд æмдзæвгæ йæ кæронмæ бакæсын, цæстысыгтæ рустыл дæлæмæ æрызгъордтой, хъæлæс фæмынæгдæр ис, йæхи æруагъта чырыныл æмæ иу къордæй нæ къухы тыххæй бафтыд Къостайы Кипианийы чырынæй раскъуынын. Уыцы зæрдæйы рыст тагъд йæ цæсгомæй не ссыди.

Иукъорд ныхасы мæ фæнды зæгъын йе 'мдзæвгæты тыххæй дæр. Йæ диссаджы æмдзæвгæ «Додой» ныффыста уый размæйы хъуыддаджы фæдыл. 1888 азы Терчы облæсты Кахановы размæ куыста Смекалов, тынг гуымиры адæймаг. Баздæхт æмæ ацыд Ольгинскæйы хъæумæ, хъæуы стырдар хайы уистæй æмæ ехсытæй фæнадта, цæмæй давд мауал уа, уый æфсонæй. Ахæм митæ ма бакодта мæхъхъæлы дæр. Нæмынæй уæлдай-иу уырдаæм батардта сылгоймæгты, цæмæй кастайккой, сæ хъæуккаджы дзаумæттæ сын куыд ласынц æмæ йæ ехсæй куыд нæмынц, уымæ. Ахæм нады фæстæ йæ фæсдзæуинты руаджы Смекаловæн йе стыр хъуыддæгты тыххæй Ольгинскæйы арæст æрцыд... обау, удæгас ма уыди, афтæмæй. Къостайæн йе 'мдзæвгæ «Додой»-ы ахæм рæнхъытæ кæм и – «Стырай, чысылæй нæ уистæй нæмынц», зæгъгæ, уым мах уыцы рæстæджы уыдтам Смекаловы æмæ иннæ уый хуызæтты миты ныхмæ комкоммæ протест.

Къостаимæ ис тæлмацгонд æмдзæвгæ уырыссаг æвзагæй «Уасæг». Тынг бирæ уарзта сывæллæтты. Санаты Ибырыхинмæ цæргæйæ, лымæн уыди йæ сывæллæттимæ. Уæлдайдæр – Бибиимæ. Арæх-

иу йемæ рацу-бацу кодта, рæвдыдта йæ, ныхæстæ йын-иу кодта. Бибийæн раивта уырыссаг æвзагæй «Петушок». Йæ кæрон ын скодта афтæ: «Нæ буц Бибийы хуыссын нæ уадзис».

Къостайы зæрдæмæ тагъд æмæ арф хъардтой адæмы маст æмæ адæмы хыг. Хъуыды ма йæ кæнын, Алыккаты Бабойæн амард йæ чызг, цыдаид ыл 10–12 азы. Къоста йын йæ мæлæт нæ фехъуыста, фæлæ, адæм сывæллоны мард куы фæцайхастой, уæд сыл амбæлди. Куы базыдта, чи амарди, уый, уæд марды фæдыл ацыди уæлмæрдтæм. Ингæны уæлхъус ныффыста æмдзæвгæ, йæ цæстысыг згъалгæйæ йæ бакасти. Уыцы æмдзæвгæйыл уый фæстæ мыхуыры ма цæст нукуы æрхæцыди.

Федтон ма Къостайы ахуыргæнджыты съезды дæр, цæуылты дзырдта, уыдон хорз нал хъуыды кæнын, ма зæрдыл ма лæууы æрмæст, сылгоймæгты гимназийы тыххæй стыр тохтæ кæй кодта, уый.

Къостайæн тынг бирæ хæлæрттæ уыди уырыс æмæ иннæ нациты интеллигенцитæй. Кипианийы фæстæ тынг лымæнæй царди уырыссаг публицист Тульчинскиимæ. Уыцы рæстæджы уый куыста ам. Арæх фыста Петербурджы газеттæм, Терчы æмæ Кубаны облæстты хæххон адæмæн фаг зæхх кæй нæй, уый тыххæй. Тынг зæрдиагæй архайдта, цæмæй паддзахад æнæ мыздæй ныууадза зæхх адæмæн.

1888-90 азты, кæцы аз уыди, уый бæлвырд нал хъуыды кæнын, ныртæккæ «Динамо»-йы парк кæм ис, уыцы ран байгом ис нывты равдыст. Къорд нывы дзы уыди Къостайæн дæр. Йæ нывты цурæй адæмы дзыгуыр нæ хицæн кодта. Фæндæтты чиныджы адæм хорзырдæм фыстой йæ куыстыл. Дзæуджыхъæуы газетты фыст æрцыди къорд рецензийы. Ныртæккæ Къостайы музейы ма цæст нæ хæцы йæ иу куыстыл. Юрист Цæголты Алыксандры фыд Хосдзауы Къоста скодта стыр кæттагыл æрдагæй уæлæмæ.

Къостайы афтæ хæстæг зонгæйæ, æз нукуы раиртæстон уымæ аипдзинæдтæ. Хъæлдзæг, зонджын, фæллойдæнæг адæмы сæрылхæцæг, Къоста уыди æцæг адæмон стыр курдиатджын фыссæг, йæ цард иууылдæр адæмы сæрыл чи радта тохы.

*Гæздæнты Данелы раныхæстæ гæсгæ йæ ныффыста
Едзиты Цини,*

*Æрмæджытæ ист сты «Мах дуг»-ы
1939 азы 11-æм номыргæй*

АЛКÆЙ ДÆР ФАНДЫД ЙЕМÆ БАЗОНГÆ УÆВЫН

Хетæгкаты Къостайы ном куы айхъуысти æгас Ирыстоныл, уæд Æрыдоны семинары æфсæн дуæртгæ нал бахъыгдардтой ахуыргæнинагты уыцы номы тæвагæй. Уыди уый 1887 – 1989 азты. Къостайы æмдзæвгæтæ къухфыстæй æфтын байдыдтой скъоламæ. Къоста, Некрасовы фæзмгæйæ, цы поэмæ ныффыста, «Хъæлдзæг цард кæмæн ис», зæгъгæ, уый газеты куы рацыди, уæд æй ахуыргæнинагтæй иу дæр æнæ бакæсгæ нæ фæци. Æхсызгон уыди не ‘ппæтæн дæр, Терчы областы хицæуттæ дзы æфхæрд кæй цыдысты, уый. Къоста адæмы сæрыл куыд тох кодта, магуырты, æфхæрдтыты фарс куыд хæцыди, уый тыххæй адæмы æхсæн хæлиу кодтой легендатæ. Семинары ахуыргæнинагтæй иуæй-иутæ фендтытæ кодтой Къостайы, æмæ-иу сæ иннæтæ фарстой: «Цы хуызæн у? Куыд у?» Фæлæ уыдоны дзуæппытæ бирæтæм æгъгæд нæ кастысты, алкæй дæр фæндыди хи цæстытæй фенын ирон адæмон поэты æмæ йемæ базонгæ уæвын. Къоста Терчы областæй æрвыст куы нæма уыди, уæд семинары ахуыргæнинагтæй чидæртæ аскъуыддзæг кодтой Къостайы фенын. Иубон къорд æмбалæй мах сæумæрайсом фистæгæй фæраст стæм Дзæуджыхъæумæ, цæмæй Къостаимæ базонгæ уæм, уый тыххæй. Фæнд нæм уыди суанг йæ фатермæ дæр бацæуын. Фатермæ цæуыны сæр нæ нæ бахъуыди. Къостайы федтам бульвары, иунагæй бадгæйæ. Уым æм бацыдыстæм æмæ йын загътам, дæ феныны, дæу базоныны тыххæй ссыдыстæм, зæгъгæ. Уыдыстæм 8–10 æмбалы. Къоста ныл бацин кодта, нæ къухтæ нын райста. Ныхас нын бацайдагъ. Къоста нæ фарста скъолайы царды тыххæй, ахуыргæнджытæ æмæ ахуыры предметты тыххæй. Мах фæныхас кодтам иу-сахаты бæрц, стæй Къоста загъта:

– Афонмæ æз Ирыхъæуы уаин – уырдæм рараст дæн, фæлæ мын æхсызгон уыди уæ фенд, уемæ аныхас кæнын. Æгæр бирæ рæстæг сафут кувынтыл æмæ дины чингуытæ ахуыр кæныныл, фæлæ ницы кæны... Ахуыр кæнут зæрдиагæй... Æндæр скъолатæ дæр нæм фæзындзæни.

Сыстади, хæрзбон загъта æмæ араст и Ирыхъæуы ‘рдæм.

– Искуы та фендзыстæм æмæ аныхас кæндзыстæм.

Ез ма йæ уый фæстæ, ахуыргæнæг уæвгæйæ, дыууæ-æртæ хатты федтон.

*Газет «Ерыгон большевик»,
1939, 20 ноябрь, № 163 (1281).*

*ЕПХИТЫ Лекса,
ДЗАПАРТЫ Барис.*

ДИССАДЖЫ АИВ, ЦÆРДÆГ КАФТ КОДТА КЪОСТА

Хæххон хъæутæй иуы фембæлдыстæм Хетагкаты Къостаимæ. Дзапартæм уыдис чындзхаст. Чындзхастмæ хуынд уыд Къоста дæр. Хъазт уыдис йæ тæккæ тынгæй, æмæ куыддæр Къоста хъазтмæ æрбацыд, афтæ фæндырдзæгъдæг фæндыр фæураедта. Къоста хъазты уæвджытæн арфæ ракодта:

– Фарн уæ хъазты уæд, уæ фылдæр бонтæ æрвитут ахæм бонтæй. Нæ Иры фæсивæд иннæ нациты фæсивæдимæ абон куыд æмбырд сты, уымæй къорд хатты фылдæр æмбырдæй куыд сыстой сæ мадæлтæ æмæ сæ фыдæлты разæй æмæ куыд уой хъæддых тохгæнджытæ хæдхæцæг падзахи ныхмæ, сæрибары цардыл.

Фæсивæд æмхъæлæсæй арфæ ракодтой Къостайæн. Хъæлдзæгдзинад цыдис дарддæр. Кафты рад æрхæццæ Къостаимæ. Раздæр кодта кæсгон кафт, фæлæ уæнгрог, цыр д лæппу кæй уыд, уымæ гæсгæ фæндырдзæгъдæгмæ сдзырдта:

– Æркæ-ма тымбыл кафты цагъд, ме уæнгтæ айвазон...

Диссаджи аив, цæрдæг кафт кодта Къоста. Йæ алы фæзылдмæ дæр ын кæсынæй не ‘фсæстыстæм. Кафынæй дæсныдæр та уыдис зарынмæ.

Дыккаг хатт Къостаимæ фембæлдыстæм хъæуы куывды. Æппæт адæм дæр зæрондæй, ногæй, бирæ кæй уарзтой Къостайы, уымæ гæсгæ, кæд Къоста кæстæр уыд, уæддæр æй хистæртæ сбадын кодтой сæ фарсмæ. Къоста ирон æгъдæуттæ хорз кæй æмбæрста, уымæ гæсгæ йæ цæстæнгас амыдта, æфсæрмы кæй кодта, уый. Фæстагмæ ракуырда хистæртæй хатыр, цæмæй йын бар радтаиккой кæстæрты цур сбадынæн. Фынгыл бадгæйæ, Къоста аив зард кодта Хазбийы зарæг. Зæронд лæгтæ йæм æнувыдæй хъуыстой.

*Газет «Большевик»,
1939 азы 3 сент., № 82 (890).*

Как бурку черную надев свою,
По крутизнам бродил Коста родной.

Кайсын Кулиев. «Шинель»

Балхъайраг зындгонд поэт Хъайсын Кулиев, зæгъæн ис, йæ фыды нæ хъуыды кодта. Йæ фыд йæ хæрæфырт Такушимæ уыдысты партизантæ. Сæ дыууæ дæр раджы фæмард сты – сæ иу тифæй, иннæ та зæйы бын фææцис.

Бирæ азты фæстæ Хъайсынмæ йæ фырт Эльдар куы бахатыд, мæ дадайы къам ма мын равдис, зæгъгæ, уæд йæ фыссæн стъолы лагъзæй систа ирон классик, адæмы хъæбул Хетæгкаты Къостайы къам. Къамæй сæм каст хæрзконд нæлгоймаг цухъхъаты, йæ уелæ – басылыхъхъ, йæ фарсыл – йæ хъама, афтæмæй.

Къаммæ кæсгæй сæ иуæн йæ цæстытыл уад йæ фыд, иннæмæн та – йæ дада.

Владимир ОГНЕВ,
газет «Дружба Народов», 2006 аз.

ЙÆ НОМÆН – ЙÆ КАДÆН

КОЧЫСАТЫ Мухарбег

КЪОСТА ХЕРСОНЫ

*Плачь! – я в грядущее наше поверю,
Слушая плач твой, родимый Кавказ!*

Коста.

Æхсæв бæстыл сау нымæт æмбæрзы.
Кæс Херсонмæ, тарф фынай хуыссы.
Ам Тарас Шевченкоы цъæх фæзты
Днепр хъазгæ, абухгæ бырсы.
Бæстæ сабыр. Стъалытæ нæ зынынц.
Æрдз ныссабыр, ног чындзау ныхъхъус.
Фæлмы иууыл хæдзæрттæ ныгъуылыниц,
Фæлæ 'рттивы иу хæдзарæй рухс.
Уат – хуымæтæг. Рудзынджы зыхъхъырæй
Рухс æддæмæ хъуызæгау кæны...
Стъол, сынтæг, зæронд сынтæг рæбынай,
Къулыл ауыгъд сау цухъхъа зыны.
Æмæ бады стъолы раз æнкъардæй
Иры номдзыд, сахъ поэт. Йæ сæр
Къухмæ 'руагъта. Сау æрфгуыты тарæй
Сау цæстытæ нал калынц цæхæр.
Цард-цæрæнбон фидарæй кæй хъардта
Уый йæ уд сæрибарыл рæстæй,
Ардæм уымæн паддзахы лæгмартæ
Уый фæсырдтой райгуырæн бæстæй.
Æмæ бады цырагъы мæнг рухсмæ,
Хуыссæг дард йæ цæстытæй фæлыгъд.
Цæсгом бахус. Бур мыдадзау – рустæ.
Сау рихитыл халас дæр фæзынд.
Уасæг уасы... Сæр нæ комы базмæ.

Бонмæ бирæ нал баззади, нал.
 Зæрдæ 'хсайы райгуырæн Кавказмæ,
 Цæстыл уайы райгуырæн хъæу Нар:
 Арф уынгæг ком. Сау айнаджы фæхсæй
 Нар бынмæ æргъæвст цъиуау кæсы.
 Уад нынниуы стонг сырдау, йæ разæй
 Сисы мит, фæлдзæгъдæнæй хæссы.
 Уад дзыназы, уад æнцой нæ зоны,
 Коммæ 'фцаггæй рацæйхæссы мит.
 Куы бындзарæй къæйдуртæ ыстоны,
 Куы ныккæны сау калмау æхситт.
 Хъустыл уайы сидзæрты дзыназын
 Тар ыскъæты стонг æмæ сыдæй.
 Мад йæ цæссыг цуайнагмæ ызгъалы,
 Зæрдæ риссы сабиты мæтæй.
 О, Ирыстон! О, мæ мæгуыр адæм!
 Хъусын, хъусын дардмæ дæр дæ хъæр.
 Æмæ абон æз дæумæ кæд дард дæн,
 У уæддæр дæ сæрвæлтау мæ сæр.
 Ку уал, ку, мæ райгуырæн хæхбæстæ!
 Кæс æнхъæлмæ, райгуырæн хъæу Нар!
 Мæн уырны, кæй уыдзыстут мæ фæстæ
 Смах, æнæмæнг, рухс æмæ хæдбар.

27.10.1939

ДЖУСОЙТЫ Нафи

НЫХАС КЪОСТАЙЫ МЫСÆН БОН

Ёсдзырдмæ афардæг йæ рæстæг, –
 Уыди йæ сонт Ирæн æвгъау..
 Æмæ куыд фидæм ныр йæ хæрзтæ,
 Цæмæй йын раттæм уæд æгъдау?..

Йæ фарны дзырд мæрдон мæйдары
 Мах рухсмæ рахуыдта æваст,
 Æмæ уый Ир йæ зæрдыл дары
 Хуыцауы буц арфæйау раст.

Æцæг нæм уый дæр фаг нæ фæзынд, –
 Ыскодтам ын нæ зын йæ хай:
 Нæ Ирæн хъуамæ рæгътыл, фæзты
 Мыггагмæ раздзогæй тæхай!..

Тыгъдызæй рацæуа уæларвæй,
 Гъе сирвæза цъæх арт зæххыл,
 Уæддæр дын хъуамæ хъуса д' арфæ,
 Цырагъдар ын цæуай бæхыл!..

Поэт – сæрылхаст лæг – нæ мастæй
 У ист дзæнæтмæ дæр йæ рад:
 Нæ сау хæхтæм, Амранау, бастæй
 Кæны нæ дзыллæйæн лæггад.

Поэт, – æтт, фидиссаг мæ сæр уа, –
 Нæ бон дын бузныг зæгъын нæу,
 Уæддæр нæ ма бафау æвзæрæй, –
 Къæмдзæстыгæй фæмысæм дæу!..

Нæ зонæм, сау бонты ныуæрстæй
 Кæд ысуадздзæн дæ конд зæхх тау;
 Куыд бафидæм дæуæн дæ хæрзтæ,
 Куыд раттæм не зæдæн æгъдау?..

Æмæ ныббар, Къоста, ныббар!..

15.10.08

ÆЛВÆСТ ÆХСАРГАРД

Куывды уай, хъазты, йе та хисты,
 Æнцойбон уа, йе кусай исты,
 Дæ зæрдæ рухс уа, йе тыхст уа,
 Йе бадай де ‘мбæлтты ныхасы,
 Хур худа, науæд та хъызт уа –
 Æлвæст æхсаргардау дæ разы
 Фæлæууы джихрæсугъд Къоста.

Пахуымпар рæстæгæн йæ сæрты
 Фæлгæсыд фидæны фæлтæртыл –
 Цы мæт, цы удхæртгæн быхста!
 Куыд бырста бархимæ Кавказы,
 Æмæ йæм пас уыди ныфс та! –
 Лæууыд цагъарадæн йæ разы
 Æлвæст æхсаргардау Къоста.

Лæджыхъæд циу, тырныдта уымæ:
 Батрадз – хуыцæуттимæ хæцынмæ,
 Ацæмæз – зарынмæ, куыд хъуыд
 Уырымæг – бархъомыс ныхасы;
 Фæлæ тыхмимæ знаг æрцыд –
 Æлвæст æхсаргардау йæ разы
 Къоста цæхæркалгæ лæууыд.

Уæдæ мæгуыр лæджи хъуыддаджи
 Куыд уагъта уый йæхи уд хъуаджи,
 Дзырдта-иу: «Ницы мæ хъæуы!»
 Быцæу та дзыллæйы ныхасы
 Кæй ном ыстауыныл цæуы? –
 Æлвæст æхсаргардау дæ разы
 Къоста цæхæркалгæ лæууы.

Мæстæфхæрд – йе ‘нæрайы дугæй,
 Фæлæ уæддæр зæрдæйы тугæй
 Йæ зарæг аргуадзгæ фыста...
 Бон ивта боны, аз та – азы,
 Æмæ ныр хур уа, йе хъызт уа, –
 Æлвæст æхсаргардау нæ разы
 Фæлæууы джихрæсугъд Къоста.

1979

БАГЪÆРАТИ Созур

КЪОСТАЙЫ ФÆСМÆРДÆ

Хуæрзигурд лæг, бæстæ уарзгæй,
 Нæ фæмæллуй хуæрззæрæй.
 Æвæццагæн, гъезæмарæй
 Рæхи мæлун хуæздæр æй.
 Нур дæр ма нин ку цардайдæ –
 Бæргæ нæ гъудæй æ сæр.
 Уæд абони игъустайдæ
 Нæ бæрзонд хуæнхтæй æ гъæр.
 Æ фудæбон æ уарзонтæн
 Ниххæлар æй сæ фæндон.
 Æ фæсмæрдæ нæ мæгуртæн
 Исаккаг æй цæрæнбон.
 Æ фæсмæрдæ зæрдæрайгæ
 Æстугути ирæзæн.
 Нæ фæлмæн цъух зæрди дуар æй,
 Нæ цъухæй æй имисæн.

1917

Мәйрухс әхсәв куы 'рсабыр вәййы бәстә,
 Нә горәтыл куы фәтых вәййы фын,
 Уәд ацы ран әхсидгә куысты фәстә
 Әз азилынмә алкәддәр бәллын.

Фәлә цахәмдәр сусәг тых фәсайы
 Әрвыл хатт дәр, поэт, дә цурмә мән,
 Фәфәнды мә әнусбонтәм куы уаин
 Цырагъдарәг дә цырты раз дәуән.

*Юхма МИШШИ,
 чувашаг поэт*

КЪОСТАЙЫ ЦЫРТЫ РАЗ

Уынын фыццаг хатт сахъ поэты ам,
 Мә зәрдә хойы риувәйнаг фырцинай.
 Нәртон Къоста, әфсымәрон салам
 Дәуән әрхастон де 'мном Константинай.*

Кәд дәм чуваштә ардәм дард ысты,
 Кәд не 'хсән ис хәдтә әмә быдыртә,
 Уәддәр нәм уазәг арәх вәййыс ды,
 Әмә ныл ног тых бафтауынц дә дзырдтә.

Мә фыдыбәсты де 'нәзонәг нәй,
 Мә бәстәмә ды Иры фарн ныххастай,
 Поэзийы аләмәтон тәгтәй
 Нә адәмты кәрәдзиимә сбастай.

Гье, уымән дә чувашәгтән зынаргъ,
 Гье, уымән зарын абон әз дә кадыл,
 Гье, уымән дын зәгъын: – Тайма пусягъ!*** –
 Хәлар чувашты намысджын әвзагыл.

Дзуццаты Хадзы-Мураты тәлмац

* Константин Иванов – Чувашийы литературәйы бындураварәг.

** Тайма пусягъ – чувашагау арфәйы дзырд.

Георгий МАЛИТИ

ПАМЯТИ КОСТА

Тая в душе свои страданья,
 О брате меньшем он скорбел,
 И стих его – души сверканье –
 Металлом плачущим звенел.
 Поборник чаяний народа,
 Он пел, что правда и любовь
 И звезд сияние – свобода
 Живут не там, где льется кровь,
 Что в царство высшего сознанья
 Нас может весть не грубый меч,
 А мысли творческой созданье,
 Живая творческая речь.
 Как облик мощного титана,
 Сверкая льдами, как алмаз,
 Внимал ему из-под тумана
 Седой таинственный Кавказ.
 Умолк, – но стих его певучий
 В сердцах людей еще звенит
 И миру темному сквозь тучи
 О солнце вечном говорит.

1916 г.

ПЛИТЫ Илья

«ИРОН ФАЭНДЫР»

«Ирон фæндыр» – ирон чиныг –
 Ирон дзыллæты цин,
 Зыдта уый иууыл ’нæкæсгæ
 Сæрæй бынмæ гыцци.

Мæ мад мын æй цæстуарзонæй
 Уæд бакодта лæвар.
 Йæ фарсыл та йæ кьухфыст и:
 «Мæ номыл æй фæдар».

Мæ кьухмæ йæ куы райсын ныр,
 Уæд ыл фæкæнын цин.
 «Ирон фæндыр» – нæртон хæзна –
 Мæ уд, мæ дзæцц ысси.

*Бетал КУАШЕВ,
 кæсгон поэт*

КÆСÆГ ДÆУ СÆ ХЪÆБУЛ ХОНЫЦ

Адæмæн дæ зæрдæ радтай,
 Адæмæн уыди дæ зард.
 Ды сæрибарыл, рæстадыл
 Рауæлдай кодтай дæ цард.

Хаст æрцыдтæ ды дæ бæстæй,
 Тухи, удхæрттæ уыдтай.
 Фæлæ ды Уырысы уарзтай,
 Тохы разындтæ домбай.

Знагæн уромын дæ зарæг
 Никуы баци, нæ, йæ бон.
 Зарыд адæмæн дæ фæндыр, –
 Хъуыстой дзыллæтæ бæстон.

Уазæгуаты нæм æрцыдтæ,
 ‘Рхастай’ фсымæрон зæрдæ.
 Кæсæг дæу йæ хъæбул хоны,
 Ды йæ ахсджиаг уыдтæ.

Плиты Харитон тæлмац

*ДЖЫККАЙТЫ Шамил***КЪОСТА**

Дæ зæрдæ сыгъд æрцыты бын æхсонæй,
 Уыдис йæ рухс нæ фæндагыл зæлдаг...
 Ис хъузгæй хурмæ сындытыл фæндаг,
 Ды йыл цыдтæ нæ амондмæ фæндонæй.

Уым систай ног нæ хъысмæты сыгъдонæй
 Сырдоны фæндыр – радтай йын æвзаг,
 Ыскодтай ды нæ хъомпал дзырдтæн уаг,
 Æмæ нæ федтой дзыллæтæ нæртонæй.

Ды – сидзæргæс... Ыстонг удтæн сæ мад
 Сæ дойны саста ныфс æмæ цæссыгтæй,
 Рæдау сын хаста дунетæй бæркад...

Ды – Иры зæд, нæ ном æмæ нæ кад,
 Ды скодтай зарæг адæмæн сæ хъыгтæй,
 Ды ссыгътай ардзæст къонайы фæныкæй.

*1974 аз**ХЪОДЗАТЫ Æхсар***КЪОСТАЙЫ ХÆДЗАР**

*...уыцы хæдзар, Къостайы хæдзар...
 Æз йæ рæзты цæссыгкæлгæ цæуын...
 Хуыгаты Сергей*

Уый абон æмæ сомбонæн куыста,
 мæ Иры фидæн бацыдис йæ хуызы.
 Мæ хурыскаст, мæ хурныгуылд – Къоста.
 Йæ фарны хъæр мæм скифты дугæй хъуысы.

Æрра уыд уый: нæ зыдта, циу тæрсын.
 Æрра уыд, о, ысчынди йын кæлæнтæ:
 сæ хорз бындарæн чи не скодта бын,
 куыста сæ бæсты уыдонæн – алантæн.

Æнцой нæ зыдта: бонæй уа, æхсæвæй
 йæ уарзты хурæй арæзта хæдзар.
 Уыдаид хъуамæ бонвæрнон йæ цар,
 йæ бын – цъæх авг, йæ кьултæ та – æргъæуæй.

Хæдзар... Хæдзар – йæ ис æмæ йæ низ.
 Йæ уд цырагъау Иры дзыхъхъы батад,
 æрхуыссыдис æнафоны, фæцис.
 Йæ хæдзар, охх, æрдæгарæзтæй баззад.

Æрцæуын æм. Сæрныллæгæй лæууын,
 табугæнгæ: нæ кувæндон у, н' аргъуан.
 Æрцæуын æм. Къæмдзæстыгæй кæсын.
 О, хъуамæ махæн аргъуану зынаргъ уа.

О ме 'фсымæртæ, цырд фæлæууæм, цæй,
 о ме 'фсымæртæ, равдисæм нæ хъазуат:
 йæ хæдзарæн æнæ саразгæ нæй,
 йæ хæдзар хъуамæ ма фæуа хæдзаруат.

Къостайы бындар ма фæуæд æвæд,
 Къостайы къона мин азты цæрæд!
 Цæй, бахсидæм ын ахæм рæхыс, ахæм,
 сæрмæттаг арвæй чи 'рыххæсса махмæ.

Нæхицæн, цæй, æнусмæ скæнæм ном:
 кæд ацы хæхты нал фаг кæна дуртæ,
 уæд фестын кæнæм урс дуртæ нæ удтæ,
 æндон кьулты сæ бавæрæм æнгом.

16.08.1987

ПОЭТЫ ХЪЫНЦЫМ

Къостайæн

Дзырд нал фæхауы уый хъæлæсæй хатгай,
 Къуытты лæгау, фæуынаргъы æмырæй
 Æмæ фæкæны тугхызæмар бонмæ.
 Фæкувы уый: «Мыдадз цырагъау батай,
 Æрмæст фыдæлты хъисæлвæст фæндырæй
 Æхсины лæгты сау зындонмæ батæр».
 Тæхуды, æмæ дун-дунейы сконды
 Йæ дзыллæимæ чи рацард æмудæй,
 Гъе стæй бæласау чи бафтыди зæххыл,
 Кæмæн уыд ныфс йæ зæрдæйы, йæ зонды,
 Йæ зарæг чи нæ амьдта æнудæй,
 Йæ байзæддаг кæй нæ батыдта цаудæй,
 Кæй нæ фæласта рæстæджы æрра нау
 Мæрдырох æмæ рауаты бæстæмæ,
 Кæуыл кодтой хæрзаудæн йæ мæрдтæ.
 Æнусты сæрты чи ахызт Амранау
 Æмæ йæ дард, йæ æнхъæлцау кæстæртæн
 Мылазон æхсæв рухсы цæджындз чи уыд.
 Тæхудиаг, лæгæвзарæн хæстыты
 Йæ зонд æмæ йæ зæрдæйы ызмæлды
 Кæмæн нæ бандзыг ахст тугау йæ хъару,
 Тызмæг бонты йæ адамы цæстыгæй
 Цæссыгтæ нæ – сырх зынг дуртæ куы згъæлди,
 Уæд чи уыди йæ дзыллæйæн ныфсæнцой!..
 Дзырд нал фæхауы уый хъæлæсæй хатгай,
 Къуытты лæгау, фæуынаргъы æмырæй
 Æмæ фæкæны тугхызæмар бонмæ.
 Фæкувы уый: «Мыдадз цырагъау, батай,
 Æрмæст фыдæлты хъисæлвæст фæндырæй
 Æхсины лæгты сау зындонмæ батæр.
 Кæд нал уайд пайда æмæ мæнг кадæн
 Нæ зонд æмæ нæ зæрдæты нывæндæн...

Нæ сæр – нæ кой – цæстмæмийы пъæзыйæ).
 Фæзæггы уый: «Бсхæтæнхуаг мæ адæм...
 Фыдæлты фарн?.. Фæхауд йæ хал, йæ бæндæн.
 О Уастырджи, рæствæндагыл нæ бафтау!...»

1969 аз, октябрь

ХЪАЗИТЫ Мелитон

КЪОСТА ÆМÆ ВАСО

Дзæггæл бæлццонæн
 стъалыртгывд –
 цыраггы рухс:
 Йæ къæс
 ыссардзæнис фæрнæй.
 Уыдзысты аланæн
 æрдзæ-æрдзæ æнус
 Къоста –
 нæ хур,
 Васо –
 нæ мæй!

Къоста дзырд-фарнæй
 Иры мæсыг самадта,
 Васо нын
 райхæлта йæ конд.
 Сæ иу фатфехст
 мæ Ирбæстæн
 цы саг мардта,
 Уый не ’рцахсдзæн
 мæнæн мæ зонд.

Лæджы æмбæрц нæ
систой уалæ хох-рындызæй –

Биссыгътой нæ
лæгдырæгътау.
Æнæ тугкалд,
æнæ лæгмарæн хотыхтæй
Ныррухс кодтой
фыдцард-аргъау.

Мæ адæмы
йæ фыдæлтимæ чи бæтты,
Уый
зæды 'мсæр лæг у
мæнæн!
Къоста,
Васойы хуызæн гуырдтæ
чи дæтты,
Нæй
ахæм адæмæн
мæлæн!

21.02.05

ХЕТАГКАТЫ КЪОСТАЙЫ ЗАРÆГ

Суанты Федыры мелоди,
Гаджиты Георгийы ныхæстæ

Нæ Иры дзыллæтæн кæд рагæйдæр
Хетæджы-фырт уыд сæ тырыса, –
Цæй-ма, фæсивæд, нæ зарæгæй
Уымæн йæ рухс ном æрымысæм, гъей!

Нæ Иры хæхтыл, æппæт бæстыл
Йæ кады зарæг тыхджын нæра,
Нæ тыгъд быдырты, нæ фæзты
Æнусты-æнусмæ куыд фæцæра, гъей!

Нæ ирон фынгыл нæ хистæртæ
Сæ фыццаг сидтæн кæй ном арыны,
Бæрзонд кæмæн хæссынц йæ ном,
Нæртон зарæг кæуыл фæзарыны, гъей!

Нæ Иры бæрзонд æхсæрдзæнтæй
Сæ хысфæндыртæй кæуыл фæцæгъдыны, –
Мæлæт дын ма уа, нæхи Къоста,
Дзыллæйы арфæ дæуыл цауы, гъей!

Музыкальная партитура для голоса и хора. Темп: ♩ = 50. Ключ: D major. Метр: 2/4.

Солист: Нæ И - ры дзыл - лæ - тæн кæд ра - гæй - дæр

М. хор: О!

Хе - тæ - джы фырт уыд сæ ты - ры - са. Гъей, цæй - ма, фæ - си - вæд, нæ за - рæ - гæй

уы - мæн йæ рухс ном æ - ры - мы - сæм, гъей.

ХЕТАГКАТЫ КЪОСТАЙЫ ЗАРÆГ

Къутæрты Д. мелоди
æмæ ныхæстæ

*Тох, нæ хæххон хурзæрин, нæ хъæбатыр Къоста!
Уый сæрибары цардыл уæззау тох фæкодта.
Иры кад бæрзæндтæм куы систа, гъей!*

*Ой, дæ тухæнтæн, Къоста, æнæкæрон фарн и,
Ой, фæндаг сын скодта коммунистом парти,
Иры кад бæрзæндтæм систа, гъей!*

*Ой, цагъайраг мæгуыртыл цы хорз дуг скодта,
Ой, гъе ууыл хæцыдис нæхи нарон Къоста,
Иры кад бæрзæндтæм куы систа, гъей!*

*Ой, хъæбатыр Ирыстон, нæ бæрзонд урс хæхтæ,
Ой, нæ фæрох кæндзыстæм Къостайы дзæбæхтæ:
Иры кад бæрзæндтæм куы систа, гъей!*

Тох, нæ хæх - хон хур - зæ - рин, нæ хъæ - ба - тыр Къо - ста,

уый сæ - ри - ба - ры цар - дыл уæз - зау тох фæ - код - та.

И - ры кад бæр - зæнд - тæм куы сис - та, гъей!

КЪОСТАЙЫ УАРЗОНДЗИНАД

Цыбыргондæй

Дунеты хæрзтæй Къоста æппæты хуыздæрыл нымадта уарзондзинад. Уыцы сагъæссаг хъуыды цыбырæй загъта бæллиццаджы, тæхудиаджы хуызы йе 'мдзæвгæ «Æй, джиди!»-йы: «Дунейы хæрзтæй хуыздæр мæм куы кæсид // Уарзондзинад!»

Уарзондзинады, зæрдæйы сыгъдæгдæр æнкъарæнты хъомысы ахаст Æрфæны фæдау зыны йе 'ппæт сфæлдыстадыл хуымæтæджы фыстæгæй аивадон уацмысмæ.

Цины æмæ масты равгæй касти алыварсы дунемæ арвы айдæны кæсæгау. Кæрон нæ уыди йе 'нкъарæнтæн арвæй зæххы астæу. Йæ хъуыды кæдæм нæ хæццæ кодта, цæст цы нæ уыдта, уырдаæм æххæссыдысты зæрдæйы æнкъарæнтæ, æмæ йын лæмбынæг байхъусæм йæхимæ, кæддæра йæ сæйрагдæр фæндиагтæ цы уыдысты:

Бирæ фæлмæн тынтæ зæрдæ нывæнды, –
Бар ма йын ратт!..
Бирæ цыдæртæ магуыры фæфæнды
Иуæй-иу хатт.

«Æй, джиди, – афтæ фæзæгъы йæхицæн, –
Искуы æз дæр
Адæмы фарнæй куы скæнин мæхицæн
Кад æмæ сæр!

Тарфдæр мæ зæрдæ йæхимæ куы хæссид
Искæй зынад,
Дунейы хæрзтæй хуыздæр мæм куы кæсид
Уарзондзинад!..»

Зæрдæйы фæндонмæ хъусгæйæ, бæллды тæхудиаджы монцæй æртæ сæйрагдæр хорзæхмæ æмæ сæ йæ цыбыр зынвадат царды бавзæрста, федта: адæмы фарнæй стыр хайджын фæци, скодта дзы кад æмæ сæр, дзыллæйы зынтæ хаста æдзух йæ зæрдæмæ æмæ дунейы хæртæй равзæрста хуыздæрæн уарзондзинад. Гъемæ, æцагæй дæр, уæлаон царды дуне лæууы уарзт æмæ фыдæхы бындуртыл. Уыдон сты ныхмæвæрдæй дунейы цинтæ æмæ маestyты амидингæнæг, цыренгæнæг, разæнгардгæнæг. Уыйадыл уарзт æмæ фыдæх, цин æмæ маст æмдзу кæнынц адæймагимæ фæлтæраены фæлварæнтау.

Алыхуызон сты уарзондзинады æнкъарæнтæ бинонты, хæстæджыты, зонгæты æмæ æнæзонгæ адæмты астау, фæлаæ æцагæлон лæппу æмæ чызджы 'хсæн цы уарзондзинады æнкъарæнтæ фæзыны, уыдон вæййынц рæузонддæрæй хивæнддæр, домагдæр.

Уарзондзинад адæймагæн бавзарын кæны æхсызгæттимæ хъыгтæ, цинтимæ маestyтæ, æмæ дыууæ хуызы æнкъарæнтæй дæр цух нæ баззади Къоста.

Къостайы цард æмæ сфæлдыстадыл хъуыды кæнгæйæ, æрцауæн ис бæрæг хатдзæгмæ: æгæр бирæ уыдысты йæ уарзон чызджытæ, уыцы иу рæстæгыл цалдæры уарзта æмæ сæм фыста зæрдæйы æнкъарæнтæ.

Дыууæ Аннæимæ йæ фæндыд йæ цард баиу кæнын, фæлаæ сæ райдайæнæй кæронмæ фæндоны дзуапп нæ фехъуыста, афтæмæй фæсыгъд цырагъау уарзондзинады цырен арты... Гъемæ, цытæ уыдысты уыцы аххосæгтæ йе 'намондæн, йæ иунæджы цардæн? Цæуылнæ разы кодтой уарзон чызджытæ сæ цард Къостаимæ бабæттыныл? Уыцы фарстæн дзуапп лæвæрдтой йæ уарзон чызджытæ, кæм комкоммæ, уавæртæм амонгæйæ, кæм та – фæлхатагæй. «Почему Вы боитесь выходить за меня?» – фарста Къоста йæ фыстæджы Попова Аннæйы æмæ йæхæдæг дзуапп радта: «Главная причина, конечно, – моя материальная необеспеченность, вторая – мое неопределенное положение в обществе, третья – неодинаковость религиозных исповеданий и национальная рознь». Цæлыккаты Аннæимæ фылдæр рæстæг зонгæ уыди Къоста, хуыздæр æмбæрстой кæрæдзи, фæлаæ йын разыйы уагыл дзуапп никад радта, æрмæст, æвзонгад æвдисæны даргæйæ, йæ хъуыды загъта Къостайы минавæраен – Гагойæн: «Я еще хочу пожить на свободе ...я только

что окончила гимназию». Кæй зæгъын æй хъæуы, Цæлыккаты Анна æфсонæн хаста æвдисæны йе ’взонгдзинад, æндæр Дзахсорты афицермæ куыд æнцонæй ацыди чындзы цыбыр рæстæгмæ?

Æгæр зæрдæзындаей царди Къоста. Æгæр æргомай дзырдта йæ сагъæстæ зонгæтæн, хæлæрттæн, уарзæттæн. Къостайы уарзондзинадæн ныхæстæй, зæрдæйы фæндæттæй кæрон дæр нæ уыди, фæлæ æнæ тугвæлломы хæрзтæй нæ сахадыдта, уымæн æмæ афтид къухы хæдмæлхор хъыргъы дæр нæ бады. Уарзондзинадæн та ис дыууæ кæроны, æмæ дыууæ дæр æнцайынц удхъомысы фæллæйттыл. Куысыфтæджы цы ныздзурай, уый дæм сдзурдзæни фæстæмæ дæр. Иугъæдоны афтид рæсугъд ныхæстæй уарзондзинад нæй.

Къоста зæрдæйы рæбинагдæр фæндæттæй-бæллицтæй уарзæттæн цы нал загъта, ахæм нал баззад. Цæлыккаты Аннæйæн ма йæ цæстытыл ауайын кодта цоты сурæт дæр: «Если бог захочет наградить нас детьми, то забота о них делается для нас высшим наслаждением, и мы всегда сумеем воспитать из них трудолюбивых работников и честных граждан».

<< Я – счастлив, что люблю, – любви одной покорной,
 Под знаменем ее пойду на сметрный бой,
 Пойду на суд толпы холодной, дикой, вздорной, >>
 С спокойной совестью, с ликующей душой...

А. А. ЦАЛИКОВОЙ

15 июня 1891 г. Георгиевско-Осетинское

Может показаться странным, что я адресую письмо на Ваше имя... Имею ли я на это право – не знаю и даже не стараюсь знать. Я пишу, потому что чувствую в этом потребность... Адресую Вам, потому что верю в свой собачий инстинкт, который мне говорит, что Вы охотнее других будете делиться со мной владикавказскими новостями. Неприятно Вам – разорвите письмо, нахмурьте брови, надуйте губки и назовите меня глупцом. Улыбаетесь... ну, и слава Богу!.. Я очень рад побеседовать с Вами издали. Прежде всего, позвольте Вас поздравить с окончанием курса. Теперь, надо полагать, к Вам невозможно будет подъехать и на буланой козе; но ничего – мы Вам и издали с полным нашим удовольствием будем ломать шапку, а Вы нас удостаивайте легким кивочком. Хорошо? Как бы я хотел взглянуть на Вас хоть одним глазком... Я до сих пор не верю, что я за 400 верст от своих владикавказских друзей, а между тем это так... Пять дней я уже дома, а не могу оглядеться. Сегодня только развязал свои чемоданы и привел в порядок свою комнату... Ваш портрет (я до сих пор скрывал, а теперь признаюсь, что я нарисовал для себя Вашу физиономию...) я повесил рядом с изображением матери. Простите за такое «присвоение чужой собственности» – я не юрист, а художник, которому позволительна некоторая вольность... Эх, Анна Александровна! Хорошо Вам... Вы так молоды, полны жизни и энергии. Вы еще незнакомы с разногласьем совести и житейской мудрости... Я Вам завидую. Горе Вам, если Вы с своей отзывчивой душой и способностями заразитесь предрассудками «мишурного света». Воспитайте до непоколебимости Вашу любовь к труду и человечеству, и Вы будете счастливейшей из смертных. Не смейтесь. Я не учить берусь Вас, а говорю то, в чем глубоко убежден. Мне вообще очень часто хотелось с Вами беседовать, как друг и брат, но!.., странно слагаются мои обстоятельства. Едва только я перехожу за пределы простого знакомства, начинаю

привязываться к человеку, как к родному существу... едва я начинаю чувствовать потребность в его обществе, в его нравственной поддержке, как неумолимая судьба выдвигает между нами буквально непроницаемые стены... Это самое случилось со мной и тогда, когда я поселился в Вашем доме. Есть очень характерная поговорка (русская): «Лучше не свыкаться, чем нам расставаться». Я так привязался к Вашей семье, что положительно отвык воображать себя вне Вашей среды... Все Ваши интересы делались мне дороги, как собственные... Казалось – не было мысли, не было мечты, которую я мог бы скрыть от вас (говорю обо всех). Лично Вы могли этого не понимать... Елена Александровна также не могла знать, но Александр, вероятно, чувствовал это хорошо. Людей пугает это сближение сердец... Они не понимают жизни без расписок, векселей и нотариальных обязательств, и «рассудку вопреки, наперекор стихиям», разрушают человеческие отношения. В одно время я был почти в приятельских отношениях с Аликовой (Анечка), а теперь она говорит обо мне, что я ее сватал, но она отказала... О, жалкое тщеславие! При случае передайте ей, что я не сержусь на нее и во всяком разе не стану платить ей той же монетой... Остерегайтесь, как друг, говорю Вам – остерегайтесь этих институтских замашек... Пишите, умоляю Вас, обо всем, что придет в голову... Буду благодарен до бесконечности. Других не смею просить – они народ занятой, серьезный... Как Ваша музыка? Поклон всем.

Как прошли экзамены Михала? Уехал ли Тази? Как собираетесь провести лето? Словом, пишите все, все подробно и почаще.

Коста.

Адрес: через Баталпашинск (Кубанской обл.).

В Георгиевско-Осетинское селение.

Адрес: В г. Владикавказ.

Ее высокоблагородию

Анне Александровне Цаликовой.

Тарская улица, дом Кочина

*ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
фыссæг, аивадиртасæг*

КЪОСТА – НЫВГÆНÆГ

1897 азы зындгонд уырыссаг нывгæнæг Илья Репин газет «Кавказ»-ы номыртæй иуы фыста, зæгъгæ, тагъд рæстæджы Кавказы æлутон æмæ аргъæутты зæхх дунейæн балæвар кæндзæн æвæджиауы нывгæнæджыты. Зындгонд куыд у, афтæмæй уыцы ныхæстæ сæххæст сты бирæ азты фæстæ. Фæлæ Репин уыцы ныхæстæ куы фыста, уæддæр Кавказы цард æмæ сфæлдыстадон куыст кодта нæ уарзон адæмы сæрылхæцæг Хетæгкаты Къоста. Александр Фадеев дзы фæстæдæр дзырдта: «Гыццыл» ирон адæм кæй хонынц, уый фырт – Къостайы ном æрлæудзæн, дунейы мидæг кадджын æмæ куырыхон адæмæй чи уыд, уыдоны æмрæнхъ. Ирон адæмæн сæ бон у сæ сæртæ бæрзондæй хæссын. Уымæн æмæ нæ бæстæйы бирæвæрсyg культурæйы æмæ аивады æрттивынц Къостайы къухæй конд уацмыстæ».

Уæдæ куыд цыд Къоста-нывгæнæджы цард? Йе ‘мдугонтæ куыд дзырдтой, афтæмæй Къоста нывгæнынады аивадмæ йæ хъус адардта, Стъараполы гимназы ахуыр кæнгæйæ. Уым ныв кæныны уроктæ лæвæрдта Бетъырбухы нывгæнынады Академийы хъомылгæнинаг Василий Смирнов. Къоста йын кодта стыр аргъ. Йæхи хуыдта Смирновы ахуыргæнинаг. Бирæ рæстæг уыдысты хорз хæлæртгæ. В. Смирнов тагъд банкъардта, Къоста ныв кæнынмæ кæй тырны, уый æмæ йæ арæзта уыцы фæндагыл. Иннæ куыстыты ‘хсæнæй-иу арæхдæр Къостайы уацмыстæй раппæлыд. Йе ‘мдугонты ныхæстæм гæсгæ йын йæ нывтæ иу хатт Мæскуымæ Æппæтуæрæсеон аивадон равдыстмæ дæр арвыста. Смирнов бауарзын кодта Къостайæн аивад, уый йæ сцыбæл кодта йæ ахуыр адарддæр кæнынмæ.

Смирновы фæрцы бахауд Хетæджы-фырт Бетъырбухы нывгæнынады Академимæ дæр. Йæ дарддæры сфæлдыстадон хъысмæтыл дæр афтæ тынг чи фæзынд, уыцы цау хауы 1881 азы августмæ. Къостаимæ иу рæстæджы Академийы ахуыр кодтой, уырыссаг нывгæнынады аивады арф фæд чи ныуагъта, ахæм нывгæнджытæ: Врубель, Серов, Беклемишев. Уыцы рæстæг æппæт Уæрæсейы дæр цы æхсæнадон-политикон тох цыд, уый фæзынд

Академиы ахуыргæнинагты зондахастыл дæр. Нывгæнджытæ, сæ сæргы Крамской, афтæмæй февнæлдтой хуымæтæг адæмы цард æвдисынмæ.

Къостайы сфæлдыстадыл ма тынг фæзынд зындгонд педагог æмæ нывгæнæг, Академиы профессор Павел Чистяковы тæваг. Уый разамынд лæвардта, гипсæй конд гуыртæ кæм уыд, уыцы къласæн (фыццаг рæстæг Къоста уым ахуыр кодта). Чистяков æрыгон Къостайы сахуыр кодта цард рæстагæй æвдисыныл. Фæлæ тагъд рæстæджы Хетæджы-фырт æнæ стипендийæ баззад (нал ын æй æрвыстой Кубаны областæй). Уыцы хабар æнæфæзынгæ кæм фæуыдаид Къостайы ахуырыл. Къæбæр амал кæныны тыххæй æвдæлон кодта уæзæгтæ ласæн наутæ, æхсæвиуат кодта наулаууæнты. «Гипсæй конд гуырты къласмæ мæ куы баивтой, уæд Академимæ стæмхатт йеддæмæ нал цыдтæн, фæстæдæр та йæ бынтондæр ныууагътон, уымæн æмæ мын цæрыны фæрæзтæ нал фаг кодта», – фыста Къоста.

Ахуырай цухтæ кæй кодта, стæй ахуыры тыххæй æхца кæй нал фыста, уый тыххæй Къостайы Академиыæ ацух кодтой. Ахуыр кæнын æй бæргæ фæндыд. курдиæттæ дæр ныффыста, фæлæ йын уыдон нал феххуыс сты. Къостайы бахъуыд Бетъырбух ныууадзын æмæ йæ райгуыраен Ирыстонмæ ссæуын.

Æхсæз азы дæргы (1885 – 1891 азтæ), йæ фыццаг ахасты агъоммæ, нывгæнæг сфæлдыстадон куыст кæны Дзæуджыхъæуы. Уыцы рæстæг сфæлдыста Къоста йæ ахъазгадæр уацмыстæ. Сфæлдыстадон куыстæй уæлдай ма уый кæны æхсæнадон куыст дæр: æрбамбырд кодта бынæттон нывгæнджыты æмæ сарæзта нывты равдыст. Уымæй уæлдай Къоста арæзта хæрзаудæн изæртæ, йæхæдæг сын ныв кодта декорацитæ. Уæды газеттæ дзы йæ уыцы архайды тыххæй тынг æппæлыдысты. Йæ архайдæн Къоста мызд нæ агуырда. Фæндыд æй армæст йæ уарзон адæмæн исты хорздинад раканын. Дзæуджыхъæуы горæты театр æм бахатыд, цæмæй уый спектакльтæн сарæзтаид декорацитæ. Зæрдиагæй бавнæлдта Къоста уыцы куыстмæ дæр, æмæ дзы, раст зæгъгæйæ, равдыста æнтыстытæ. Уæд цы иста Къоста йæ фæллоийæн?

Уый тыххæй 1888 азы газет «Цæгат Кавказ» фыста: «Актерты æмбаллад асайдта нывгæнæг Хетæгкаты Къостайы... Хетæджы-фырты ахуыдтой опереттæ «Хаджи-Мурат»-æн декорацитæ ныв кæнынмæ. Тынг бирæ адæм æрæмбырд спектакльмæ. Уыди йын стыр æнтыст.

Уыцы куыстмæ егъау æвæрæн бахаста Къоста дæр. Стыр аргъ ын скодтой йæ архайдæн дæн. Фæлæ уымæ нæ кæсгæйæ, нывгæнæгæн радтой туман! Иннæ æхца та, дам дын уый фæстæ ратдзыстæм. Уый фæстæ та бахъуыд декорацитæ спектакль «Дети капитана Гранта»-йæн аразын. Æнæ Къостайæ та хъуыддаг нæ цыд. Нывгæнæг та мæйæ фылдæр фæкуыста, æмæ та йæ хъул «сах абадт». Спектаклы рæстæг нывгæнæджы æртæ хатты рахуыдтой, цæмæй йын раарфæ кæной. Æмбалад уыцы спектаклæй бакуыста дыууæ мин соммæ ‘ввахс. Фæлæ та нывгæнæгæн туман йеддæмæ нæ бафыстой. Гъе, Къоста афтæмæй нывгæнæг-æххуырсты куыст фæкодта».

Уыцы уавæрты Къостайы бахъуыд дзуары нывтæ аразын. Куыст-иу ын радтой бынæттон аргъуантæ. Йæ фыстæджытæй иуы Къоста фыста: «...мæ дæсныйад у нывгæнæг, Академийæ рацæуыны фæстæ уымæй дарын мæхи...» Йæ иннæ фыстæджы дæр кæны уый кой. Къоста дзуары нывтæ фæлдисгæйæ дæр баззад æцæг царды нывгæнæгæй. Тынгдæр æй тыхсын кодта адæймаджы сурæт равдисыны фарста. Нывгæнæг йæ гæнæнтæй куыд пайда кодта, уымæн ирд æвдисан уыд ныв «Сыгъдæг Нина – Гуырдыстоны рухстауæг», хъыгагæн, мах бонтæм нал æрхæццæ. 1887 азы йæ Дзæуджыхъæуы бæстыхæйттæй иуы æвдыстой. Адæмæй йæм-иу къух бакæнæн нæ уыд. Газет «Цæгат Кавказ» уый тыххæй фыста: «Бирæты нæ уырыны, сылгоймаг-зæд нывгонд у, уый. Æнхъæлынц, Сыгъдæг Нинае скульптурæ у, зæгъгæ. Йæ уæлæдарæс, йæ гуырыконд – æппæт дæр, царды куыд вæййы, афтæ. Уæлдайдæр та адæмы дисы æфтауы Нинаейы цæстæнгас: кæлы дзы цавæрдæр уæлтæмæнадон рух...» Бирæ иртасджыты хъуыдымæ гæсгæ 1888 – 1889 азты Къоста ныв кодта Алагиры аргъуаны къултыл. Уый кой Тугъанты Махарбег дæр кодта. Æрмæст уыцы цау æвдисæг гæххæттытæ абоны бонмæ дæр нæма ис. Æмæ æрмæст æддаг бакастæй нæй сбæрæг кæнæн, уыцы егъау куыст Костайы къухвæд у æви нæу, уый. Ныр та уал нæ иу хъуыддаг дисы æфтауы: нæдæр Къоста, нæдæр йе ‘мдугонтæ уыцы куысты тыххæй никуы ской кодтой. Уыимæ та къулфыстыл бирæ бафыдæбон кæнын хъуыд, æмæ сыл Къоста исты бæрæггæнæн ма ныууагътаид, уый гæнæн нæ уыд. Æвæццæгæн, уымæн бæстон æмæ раст дзуапп ратдзысты къулфысты иртæстытæ. Ныр та уал æгæр раджы у, уыцы куыст Къостайы у, зæгъгæ, дзурын.

Къостайы нывтæм кæсгæйæ, адæймаг æххæстæй банкъары, уыдон хуымæтæг адæмы цард кæй æвдисынц, уый. Куыд йе ‘мдзæвгæты, афтæ йæ аивадон уацмысты дæр нывгæнæг æвдисы æгæрон уарзт йæ райгуырæнмæ, йæ адæммæ. Йæ хуыздæр уацмыстæй иуы – «Дурсæтджыты» – æвдыст æрцыд æнæхай сывæллæтты хъысмæт.

«Мæхæдæг чысылæй фæстæмæ нæ зыдтон мæ мады æмæ бинонты рæвдыд. Уымæ гæсгæ мæ тынг æндавынц сабибонты æнкъарæнтæ. Æрмæст семæ ваййын хъæлдзæг, æрмæст уыдоныл ваййы мæ мæт»,– фыста Къоста.

Нывгæнæг хъæздэг æрдзы хъæбысы равдыста дыууæ хохаг лæппуйы фæндаджы арæзтады. Сæ уæлæ бызгъуыртæ, сæ хид сæ ру-стыл уайы. Æппæт уыдонæй зыны, нывгæнæг æхсæнады кæцы хай равдисынмæ хъавыд, уый.

Уыцы нывы тыххæй Тугъанты Махарбег загъта, зæгъгæ, дам, у «Додой» нывгæнынады аивады. Йæ равæрд, йæ лыстæг хъуыддæгтæ, йе ‘ппæт хъуыды дæр дзурæг сты нывгæнæджы адæмон удыхъæдыл. Афтæ сныв кодтаид, йæ адæмыл зæрдæйæ чи риссы, ахæм адæймаг. Йæ уацмысыл кусыны рæстæг Къостайы Терчы облæстæй арвыстой. Ныртæккæ зын зæгъæн у, нывгæнæг ма йыл дарддæр кусынмæ хъавыд æви нæ, уый. Æрмæст иу хъуыддаг фидарæй зæгъæн ис: «Дурсæтджытæ» Иры аивады у фыццаг ныв, нырыккон социалон арæзтады нывгæнджытæ критикæгонд кæм цæуынц.

Къоста-нывгæнæг æмæ поэт цардмæ æцагæлоны цæстæй никуы каст. Фæндыд æй йæ мæгуыр адæмы уавæр фæнывылдæр кæнын. Мæгуыр адæмы цард æвдыст æрцыд йæ уацмыстæ «Арахъхъ уадзгæйæ» æмæ «Дондзау»-ы. Ацы нывты нывгæнæг равдыста ирон адæмы уæззау цард. Йæ уацмысты хайгартæ сты хуымæтæг сылгоймæгтæ-фæллойгæнджытæ. Къоста афтæ зæгъынмæ хъавы, æмæ уыдонæн дæр кæй ис бар амондджын цардæн. Донмæ цы сылгоймаг фæцæуы, уый фæлгонцы та Къоста равдисынмæ хъавыд йæ уарзон мады. Мады сыгъдæг фæлгонц нæ цæстыты раз сысты йæ поэтикой рæнхъытæй дæр. Йæ мады фæччийыл цы чысыл саби ныххæцыд, уый фæлгонцы та нывгæнæг, æвæццагæн, йæхи сабибонтæ равдисынмæ хъавыд.

«Архайд æвдыст кæм цæуы, йæ уыцы уацмысты Къостайы æрмдзæф хæстæг лæууы, кæимæ ахуыр кодта, уыдоны, стæй йæ

ахуыргæнджытæ Перов, Крамской, Чистяков æмæ æндæртæм», – фыста Тугъанты Махарбег. Къостайы арæхстдзинад зыны портреттæ ныв кæнгæйæ дæр. Бæрæг у, нывгæнæг адæймаджы миддуне раргом кæнынмæ кæй тырныдта, уый. Зукаты Косерханы фæлгонц нывгонд æрцыд, чызгæн йæ мад куы амард æмæ йæхæдæг дæр уæззау рынчын куы уыд, уæд. Бакæсут ма йæ сурæттæ: цы æнкъард цæстæнгасын ис. Йæ уарзон чызг Поповойы сурæт дæр канд æддаг бакастæй нæу чызджы халдих. Рæсугъд цæсгомæй нæм зынынц йæ миддуне, йæ хуыдытæ. «Цæрæнбонты бæллыдтæн удыхъæдæй сыгъдæг æмæ хъæздзыг, зондæй та фидар чи у, йæ дунеæмбарынадæй æмæ мын йæ зонындзинæдтæй ма уд чи фæхъæздзыгдæр кодтаид, уæззау рæстæг та мын æцæг æмбал чи уыдаид, ахæм адæймагыл фембæлынмæ. Æмæ ма мæнæ хъысмæт фембæлын кодта Къостаимæ. Уый разынд, кæмæ тырныдтон, ахæм удгоймаг... Фæлæ нæ фембæлд амондджын нæ рауад... Нæ «фæндаг иу нæ уыд»... Æсæнады нæ уавæр иухуызон кæй нæ уыд, уымæ гæсгæ нæ алыварс цы адæмтæ уыд, уыдоны нæ зонгæдзинад нæ фæндыд», – фыста Попова.

Къоста стыр аргъ кодта чызджы ахастдзинадæн. Уымæ гæсгæ йын йæ сурæт æнæхъæнæй дæр бахаста йæ ныв «Хъыггæнæг зæд»-мæ. Аргъуаны хæсмæ гæсгæ нывгонд уыд уацмыс. Æмæ Къоста зæды адæймаджы хуызы кæй равдыста, уый аргъуаны кусджыты зæрдæмæ нæ фæцыд æмæ йæ нæ райстой. Æнкъард цæстæнгас, рухсгæнæг цæстытæ, урс дарæстæ – æппæт уыдоны фæрцы нæ разы уынаæм сыгъдæг æмæ уæлмонц сурæт.

Фæлæ, мæнмæ гæсгæ, нывгæнæджы стыр дæр æнтыст у йæхи портрет.

Æрдзы хуызтæ цы уацмысты ис, уыдонæй уæлдай цымыдисагдæр сты «Æрдзон хид» æмæ «Тебердайы ком». Ацы нывты нывгæнæг æвдисы Кавказы алæмæты æрдз. Уæлдай поэतिकондæр у «Тебердайы ком» – урссæр хæхтæ, кæмдæр дард кæлы дон, рæсугъд заз бæлас. Уацмыс «Зикъарайы æфцæг» аивадуарзджыты зонгæ кæны Къостайы мады райгуырæн хъæу Джинатимæ. Ацы нывтæм кæсгæйæ, адæймаг бамбары, нывгæнæг йæ райгуырæн зæххы æрдз зæрдæйæ кæй уарзы æмæ æнкъары, æмæ йæ ныв кæнынмæ дæр иттæг хорз кæй арæхсы.

Рæгъмæ хæссинаг сты Къостайы графикон куыстытæ дæр. Арæх-иу нывтæ кодта крухфыстытыл æмæ йæ фыссæн чыныджы.

Арæхдæр ныв кодта сылгоймагты æмæ нæлгоймагты сæртæ, æрдзы нывтæ. Фыццаг хатт (1892–1893 азтæ) æй куы ахастой, уæд нывгæнæг уыд Хъæрæсейы хæххон хъæуты æмæ уыдта æвзист æмæ здыйы куыстад. Бетъырбухы журнал «Север»-ы 1892 азы рацыдысты, Хъæрæсейы цы нывтæ фæкодта, уыдон. Уыдон хæстæг лæууынц, Къоста магуырты царды тыххæй цы публицистикон уацтæ фыста, уыдонмæ. Ирон аивады Къоста фыццаг хатт равдыста æрзæткъæхджыты фæлгонцтæ.

Зындгонд куыд у, афтæмæй Къостайы бирæ куыстытæ фесæфтысты. Уыдонимæ – нывтæ цы фынгыл арæзта, уый дæр.

Къоста тынг зæрдиагæй куыста йæхиуыл. Бетъырбухы-иу куы уыд, уæд-иу æнæмæнг хъуамæ бабæрæг кодтаид музейтæ æмæ равдыстытæ. Цæллыккаты Еленæмæ йæ иу фыстæджы фыста: «Нывты равдыстытæн дзы ныккæнæн дæр нæй... Залты рацу-бацу кæнын, цалынмæ мæ æхсæвгæстæ ме 'фцæгготæй æддæмæ нæ ракаенынц, уæдмæ...»

Гъе, ахæм æвæджиу курдиаты хицау уыд ирон адæмы уарзон хъæбул Хетæгкаты Къоста.

20.10.1992, газет «Рæстдзинад»

« Я – художник, я – народный поэт...
 Профессия моя – живопись, ею я
 поддерживал свое существование
 со времени выхода из императорской
 Академии художников »

«МАХ ДУГ»-Ы РАВДЫСТ

97

Дурсәтджытә

Дондзау

Донзау

Къостайы мад Мария

Удхайраг зөед

Цэлыккаты Анна

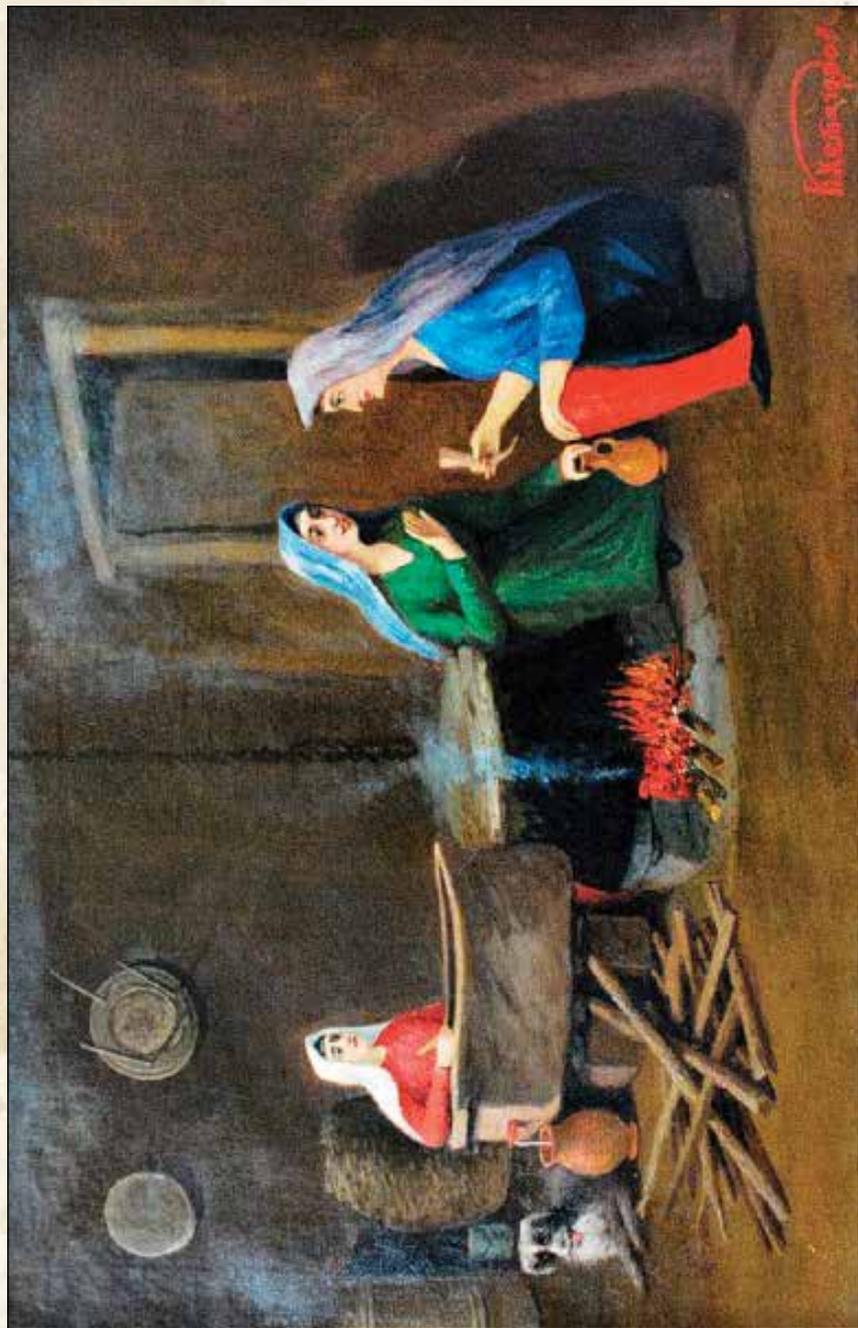
Е.Ф. Крек-Носкова

Байаты Хуысинаэ

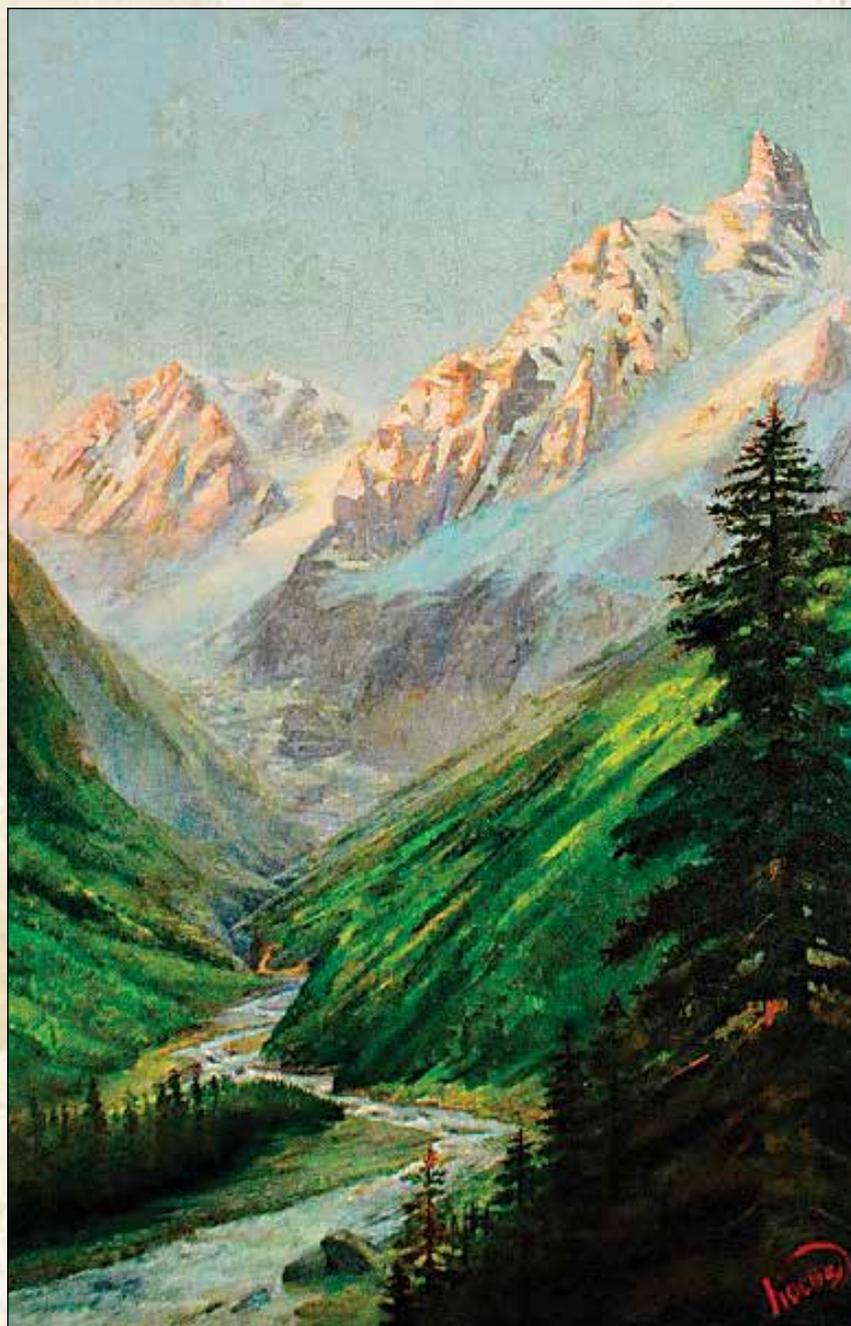
Гулытыаты Мысырбаи

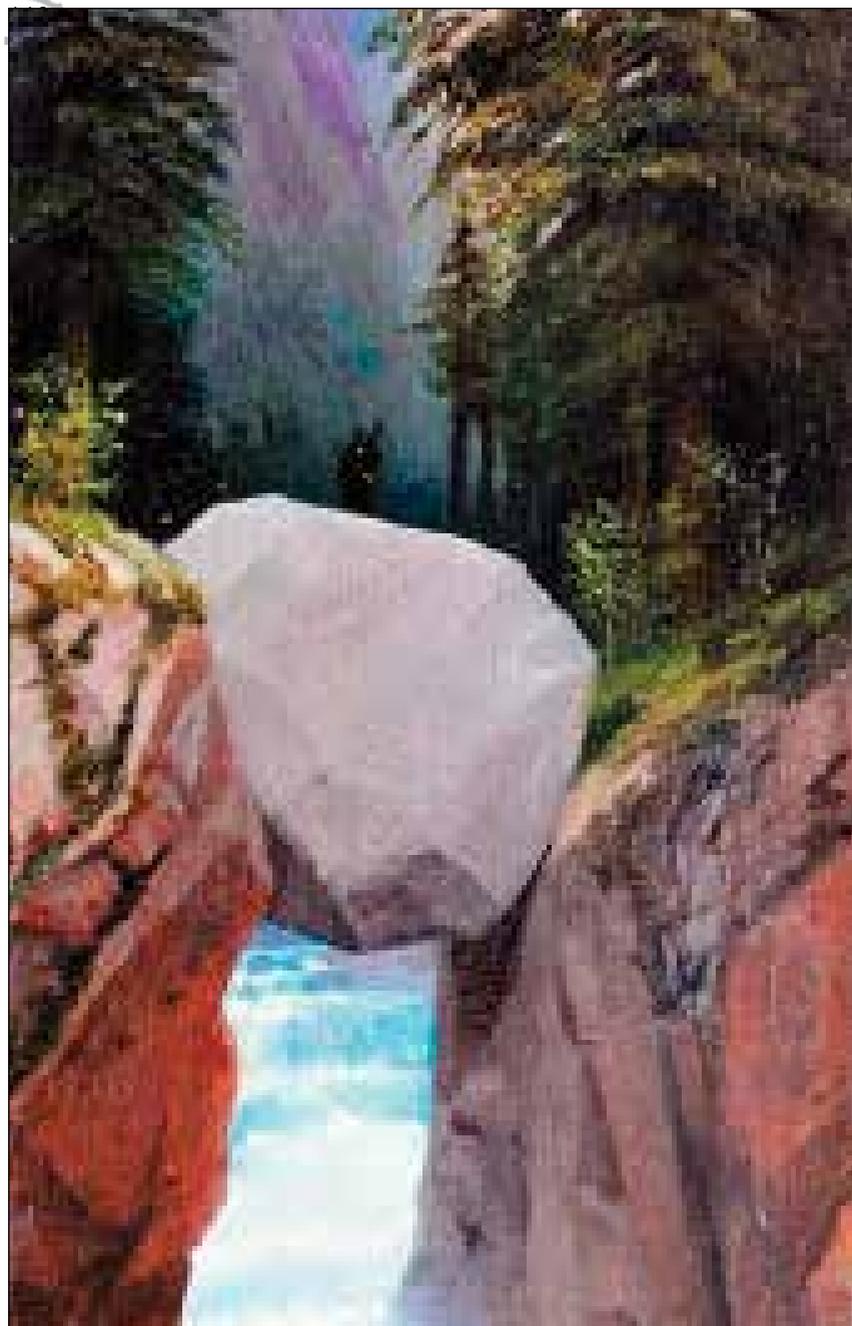
Арахуадзджыга

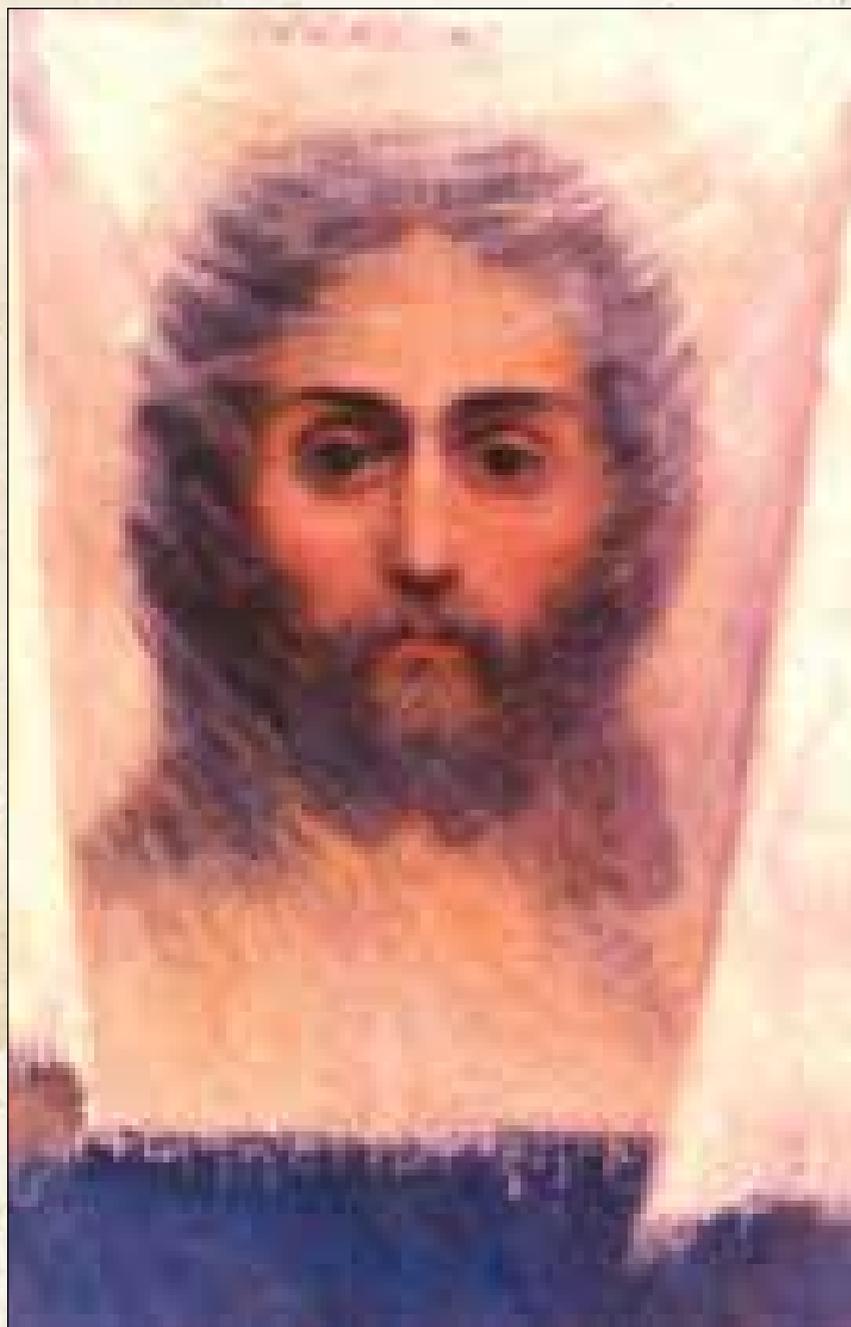
Зикъарайы афецет

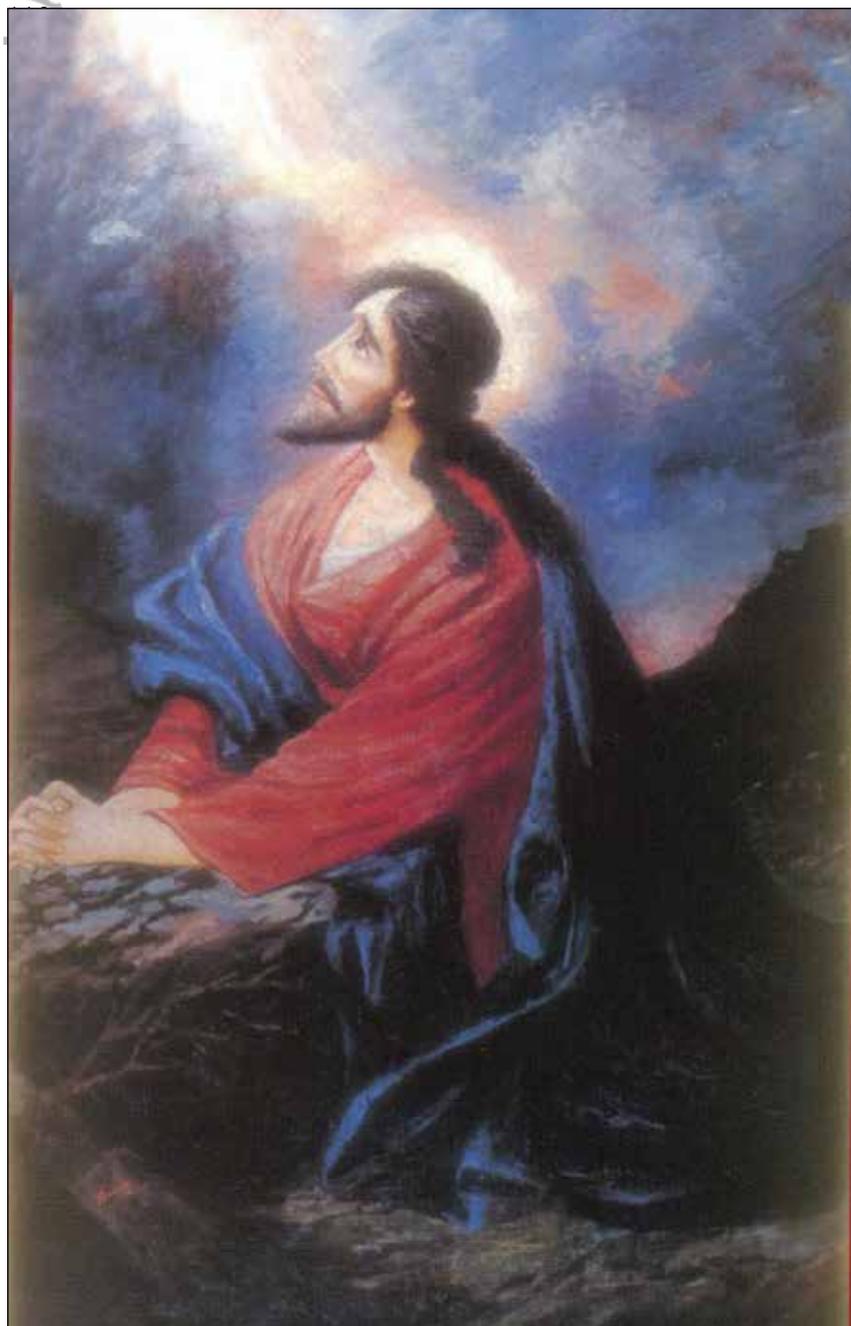
Тебердайы ком

Æрдзон хид

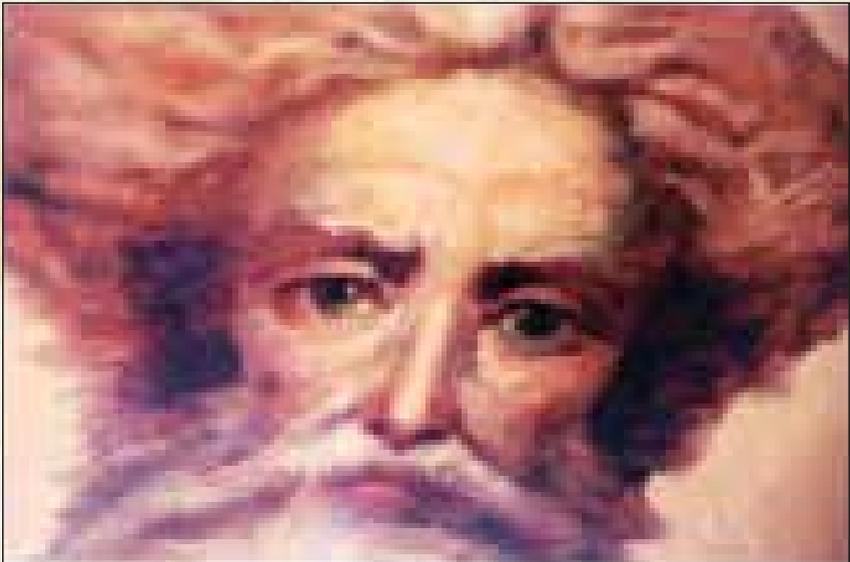
Чырыстийы ныв, адәймаджы кьух кәмә нә фәхәццә, ахәм

Куывд хысмæты тыххæй

Сыгдаг Ольгайы уазныв

Фыд – Хуыцау

КЪОСТАЙЫ УАЦМЫСТÆ КИНО ÆМÆ ТЕАТРАЛОН АИВАДЫ

Комеди «Дуня» газет «Северный Кавказ»-ы кæд 1893 азы мыхуыргонд æрцыди, уæддæр ын цензура сценæмæ йæ рахæссыны бар нæ лæвæрдта. Фыццаг хатт æвæрд æрцыди 1889 азы Дзауджыхъæуы классикон гимназы сценæйыл.

«Къоста уырыссагау ныффыста иу пьесæ «Дуня» – фыста йæ мысинæгты Къостайы æмдугон æмæ хæлар К. Топуридзе. – Ме 'мбæлттæ-иу æй æвдыстой сæ хæдзæртты. Уыцы рæстæджы-иу театралон сезон фæци цæрвисæнтæм хæстæг. Алы артист дæр-иу æнахъæн сезоны, хуыздæр кæм арæхст, уыцы бынæтты хъазыд».

Уыцы азты, Къоста Дзауджыхъæуы кæй уыди, уымæ гæсгæ спектакль «Дуня»-йы режиссер, стæй нывгæнæг дæр йæхæдæг уыдис. Къоста сценæ тынг кæй æмбæрста, уымæ гæсгæ йæ драмон уацмыс дæр режиссерон хатдзæгты бындурыл æрцыди фыст.

– «Дуня» фыст æрцыд сценикон аивад хорз зонаеджы къухæй, – фыста аивадиртасæг Г. Апресян – æмæ йын æнæ афтæ кæнгæ нæ уыд, уымæн æмæ-иу автор актер дæр уыд, стæй режиссер дæр, куыста нывгæнæг-декораторæй профессионалон театры».

1891 азы æнахосæй фæазымджын кодтой Къостайы, æрцахстой йæ æмæ йæ Уæрæсейы талынг къуыммæ ахастой. Йæ драмон уацмысмæ йæ хъус дардтаид, уый фадат ын нæ уыд.

Поэт Херсонмæ æрвыст æрцыд. Ам уый æхсæвай-бонæй аргъуанæн кодта зæдты, дзуæртты нывтæ. Цы капечытæ иста, уыдон æмбырд кодта, хъавыдис Бетъырбухмæ цæуынмæ, цензорæй комеди «Дуня»-йæн сæвæрыны бар райсон, зæгъгæ. Бетъырбухмæ ныщыди, фæлæ цыдæр æбæлвырд аххосæгтæй цензурон комитетмæ нæ бафтыди. Уымæ гæсгæ йæ хъару асасти драматургæн, масты хай фæци. Къостайы бæллиц та уыди, цы аивадон фæлгонцтæ сфæлыста, уыдон профессионалон сценæйы искуы куы федтаид, уый.

1899 азы 14 ноябры Къоста Цæлыккаты Аннаемæ фыста: «Антрепренер йæ бинойнаджы бенефисæн исы ма «Дуня»-йы, æгъдауджын, курдиатджын театралон къорд у. Спектаклы сæм адæм бирæ вæййы.

Оз дотмоја кайдар кў дарин
Кў бағриддин иску ма қас,
... бағдау на зар

... ма
Дўда
... ка
... на,
... аур
... фан
... кай
... ку
... каар
... кайи

Дзнайгы Азанбет.
Поэма «Фатима»

Кайрагау дўда
Кай зарда на аур дара
Кў зарда жах фанди

Мæнмæ гæсгæ, хуамæ сразы уой, цæмæй «Дуня»-йы сценæйыл сæвæрой».

Къоста цы драмон къорды кой кæны, уыцы коллективы уæнгтæ уыдысты уырыссаг сценæйы номдзыд минавæрттæ В. В. Давыдов, В. П. Далматов æмæ æндæртæ. Украинаг публицист Иван Луценкойы хъуыдымæ гæсгæ, Къоста уыцы рæстæджы кæй ссæрибар æмæ Ирыстонмæ кæй ссыди, уый аххосæй «Дуня» Херсоны æвæрд не 'рцыди.

И. Луценкойы хатдзæг раст нæу. Антрепренер Къостайы пьеса ракуырдатæ 1899 азы ноябры. Къоста ахæстæй ссæрибар 1900 азы февралы. Уыцы рæстæджы спектакль цæттæ кодтой мæйы æмгъуыдмæ, уæлдайдæр бенефисон спектакль куы уыди, уæд. Уæдæ цыппар мæйы «Дуня»-йы премьерæ цæттæ кæй уыд æмæ Херсоны æвдыст кæй æрцыд, уый дызæрдыггаг хуамæ ма уа.

Ахæстæй кæд ссæрибар Къоста, уæддæр ын Ирыстоны цæрыны бар нæ уыд. Уымæ гæсгæ рæстæгмæ æбынат кодта Пятигорскы. Уым театралон коллектив æрбамбырд кодта æмæ «Дуня»-йыл йæхæдæг райдыдта кусын. Спектаклæн сценограф дæр уыди йæхæдæг. Спектаклы премьерæ уыди 1901 азы 25 февралы. Цæлыккаты Е. А. фыста, зæгъгæ, Къостайы бæллиц сæххæст. Дуняйы ролы хъазыд Цæлыккаты Аннæ. Йæ сæвæрын зын уыдис, бынат ын нæ уыд, фæлæ æппæт уыдæттыл фæуæлахиз сты. Спектаклы агъоммæ билеттæ уæйгонд фесты. Фыццаг акты фæстæ авторы куы 'рцагуырдыттой, уæд æй фæссценæйы хъæлдзæгæй баййæфтой, йæ бæллиц сæххæст. Дуняйы ролы æмбисонды аив фæлгонц сныв кодта Цæлыккаты Аннæ.

Нæ интеллигенцийы раззагдæртæ сфæнд кодтой классикон драматургийы хуыздæр уацмыстæ мадæлон æвзагмæ раивын. Фыццаг ахæм тæлмацгæнæг уыди булкъон Есиаты Хъамболат. Есийы-фырт 1901 азы ирон æвзагмæ ратæлмац кодта номдзыд драматург А. Н. Островскийы драмæ «Уадтымыгъ». Уый æвæрд æрцыд Тифлисы ирон адæмон театры сценæйыл. Ацы театр ма 1911 азы фыццаг хатт ирон æвзагыл сдзурын кодта Хетæгкаты Къостайы «Дуня»-йы. Мадæлон æвзагмæ йæ ратæлмац кодта ахуыргонд, агроном æмæ æхсæнадон архайæг Рæмонты Тæтæ.

Театриртасæг Цабайты Уасойы монографийы кæсæм: «Уыцы изæры уыд бирæ адæм. Райдыдта докладæй. Доклад уырыссаг

æвзагыл кодта Тыбылты Алыксандр, уымæн æмæ ма дзы ирæттæй фæстæмæ уыдысты уырыссæгтæ, гуырдыæгтæ, сомихæгтæ. «Дуня» уыцы изæр æвæрд æрцыд ирон сценæйыл æмæ йын уыд стыр æнтыст. Сæвæрдта йæ Борис Осетров. Дуняйы ролы хъазыд Абайты Соня».

Премьерæйы фæстæ ацы театры сценæйыл уыцы аз 29 сентябры ногæй æвдыст æрцыди «Дуня». Спектакльмæ уыйбæрц адæм æрæмбырд, æмæ дзы къух бакæнæн дæр нал уыди.

1925 азы Тбилисы байгом кодтой театры иугонд «Пролеткульт». Ацы иугонды ирон секци йæхи бацæттæ кодта Къостайы амæлæты 20 азы бонмæ. Изæр уыд 1926 азы 1 апрелы Зубановы номыл хæдзары. Изæры фыццаг хайы Къостайы цард æмæ архайды тыххæй лæмбынæг радзырдта Гæдиаты Цомахъ. Уый уыцы азты царди æмæ куыста Тбилисы. Изæры дыккаг хайы равдыстой ирон адæмон кæфтытæ æмæ зарджытæ, скъуыддзæгтæ комеди «Дуня»-йæ.

Уый фæстæ театртæй дзæвгар рæстæг рохуаты аззæди «Дуня». 1939 азы, Къостайы райгуырдыл 80 азы куы сæххæст, уæд Цæгат æмæ Хуссар Ирыстони паддзахадон театртæ сæ репертуармæ бахастой спектакль «Дуня». Уыцы аз «Дуня»-йы сæвæрдта Хетæгкаты Къостайы номыл Хуссар Ирыстони паддзахадон театр.

1939 азы Къостайы райгуырды 80 азы бæрæгбонмæ А. Г. Поселянин æмæ Г. З. Апресян поэмæ «Фатимæ»-йæ скодтой инсценировка. Сценикон уацмыс аивадон æгъдауæй лæмæгъ кæй уыд, уымæ гæсгæ дзы арæзт æрцыд радиоспектакль.

1956 азы фыссæг Н. Козлов «Фатимæ»-йæ инсценировка скодта. Пьесæ аивадон æгъдауæй афтæ аив рауади, æмæ уайтагъд фæндаг ссардта Ирыстони театртæм. Фатимæйы фæлгонцтæ аив æмæ ирд ахорæнтæй сфæлыстой Дзæуджыхъæуы уырыссаг театры артисткæ Хуыгаты Валерия, ирон театры артисткæ Туменаты Еленæ æмæ Дзадтиаты Цициля, Хуссар Ирыстони – Гаглойты Варя.

Генион поэты райгуырды 100 азы бæргбонмæ сæхи бацæттæ кодтой æппæт дунейы поэзиуарзаг дзыллæтæ. Ацы стыр боныл цæттæйæ сæмбæлди ирон профессионалон кинорежиссер Уалыты Валодя дæр. Поэмæ «Фатимæ»-мæ гæсгæ ныффыста киносценари. Куыстой йыл Тбилисы киностудийы. «Фатимæ»-йы сæйраг оператор Мæргыты Дудары хъуыдымæ гæсгæ, æнæхъæн эпизодтæй

æмæ хицæн кадртæй 70 процентæй фылдæр арæзт куы фесты, уæд, æбæлвырд аххосæгтæм гæсгæ, киноныв «Фатимæ»-йы сæйраг режиссеры бынаты сæвæрдтой Сикъо Долидзе. Уалыйы-фырты ныууагъта æххуысгæнæг режиссеры бынаты. Ахæм хъаугъаты фæстæ аивадон киноныв уæддæр арæзт фæци æмæ дæс-фынддæс азы дæргъы дунейы экрантæй нал фæхицæн. Кинонывы хуыздæр фæлгонцтæ сфæлдыстой номдзыд ирон артист Тæбæхсæуты Бало (Наиб), Тамарæ Кокова (Фатимæ), Гиули Чохолидзе (Ибрагим) æмæ иннæтæ.

Зындгонд аивадиртасæг К. Микадзе лæмбынæг равзæрста кинонывы актуалон фарстатæ, ныхæй-ныхмæ æрæвæрдта экранон уацмысы æвæрццæг æмæ æппæрццæг миниуджытæ, аккаг характеристика радта хицæн персонажты архайдæн. Рецензент профессионалон дæсныйы цæстæнгасæй рагом кодта киноныв «Фатимæ»-йы ахсджиаг миниуджытæ. Гъе, æрмæст «Фатимæ»-йы фыццаг ирон аивадон киноныв кæй хоны, уымæ разы нæ дæн, уымæн æмæ не 'нусы райдайæны 30-æм азты кинематографийы минавæрттæ Бестауты Алыксандр æмæ Санаты Къолийы хъæппæрисæй (сæ дыууæ дæр æххæст кодтой сæйраг рольтæ) гуырдзиаг киностудийы сфæлдыстадон коллектив сарæзтой фыццаг ирон аивадон киноныв «Абырæг Зауырбег». Уый кой ма абон дæр арæх фæкæнынц уæды дуджы киноарзджытæ.

*ЧЕТИТЫ Рубен,
аивадон наукæты кандидат,
газет «Рæстдзинад», 1996 аз*

Оз дотмајо калдар кј даро,
Мј багиди искј ма кас,
Дар ма зар

Теберда. Хетсгкаты Къоста семæ дохтыр
Ирина Павловна Утыкова

Кас зарда ма аурр дарас,
Мј зарас јакі франдујас!

Дјад

ка

ума

аур

фран

кал

кј

икар

каур

ЗЫНДГОНД АДÆМ – КЪОСТАЙЫ ТЫХХÆЙ

Æз, фыццаджыдæр, зонгæ дæн Хетагкаты Къостайæн йæ поэтикон сфæлдыстадимæ, уый у æвæджиауы поэт. Йæ уацмыстæ зæрдæ агайынц сæ социалон рæстдзинад æмæ æмдзæвгæты диссаджы фидуцаей.

Максим ГОРЬКИЙ

Ам нæ ныхас цауы Къостайы æнæкаæрон цыты тыххæй. Уымæн йæ зæрдæйы хæххон рæсуг суадæттау бану сты нæ дуджы тæккæ дзырддзæугæдæр адæймагты тæккæ хуыздæр миниуджытæ æмæ зæрдæргъæвддзинад, тæккæ раззагдæр зондахаст бирæвæрсыг курдиатимæ. Дзырд дæр ыл нæй – Хетагкаты Къоста уыдис ирон адæмы Леонардо да Винчи.

Александр ФАДЕЕВ

...Дзырд дæр ыл нæй – Къоста уыдис йæ рæстæджы æппæты стырдæр, æппæты курдиатджындæр, йæ мадæлон литературæ райрæзын кæнынæн афтæ бирæ чи сарæзта, афтæ бирæ хæрзты йын чи бацыд, уыцы адæймаг. Къоста æцæгæйдæр уыдис ирон литературæйы, ирон литературон æвзаджы бындуравæрæг.

Йæхи йæ адæмæн лæггад кæнынæн, рæстдзинады сæраппонд тох кæнынæн чи снывонд кодта, ахæм поэты Генрих Гейне хуыдта фарны æмæ амонды сæрхъуызой. Мах цас фылдæр зонгæ кæнæм Къостаимæ, уыйбæрц нæ зæрдæты æвзæры фылдæр уарзондзинад гыццыл ирон адæмы стыр хъæбулмæ, уыйбæрц нæ фылдæр дисы æфтауы уыцы диссаджы адæймаг.

Æмæ Къоста кæрæй-кæронмæ æцæгæйдæр диссаг у.

Николай ТИХОНОВ

Æз ирон æвзагæй цæйбæрц къуымых дæн, фæлæ ма суанг афтæмæй дæр мæ зæрдæйæ æнкъарын, æнафоны йæ цардæй чи ахицæн, уыцы поэты «Ирон фæндыр»-ы рæсугъд зæлтæ, йæ

æмдзæвгæты диссаджы дзырдарæхстдзинад æмæ аивдзинад. Мæнмæ афтæ кæсы, æмæ Къостайы æмдзæвгæтæй бирæтæ хъуамæ суой æппæтадæмон хæзнатæ, кæд ныронг нæма систы, уæд. Ныфс нæ ис, рухсадмæ, раззагдæр культураæмæ йæ риуы æмбæрц фæндагтæ чи гæрды, уыцы курдиатджын адæм ма ноджыдæр кæй ратдзысты æндæр стыр лæгты, йæ адæмы Къостайау рæстдзинадмæ, рухсмæ æнæзивæг чи хона, ахæмты.

Всеволод МИЛЛЕР

Дунейы хæрз чысыл ис ахæм поэттæ, адæмы цæсгом чи æвдисы, йæ ном йæ адæмы фидæныл дзураг кæмæн у цæрæнбонты мысынæн. Хетæгкаты Къоста хауы уыцы курдиатджын чысыл бинонты къордмæ. Æмæ уымæ гæсгæ у цæрæнбонты уарзинаг, цæрæнбонты мысынаг.

Мариэттæ ШАГИНЯН

Къостайы пьоро фыста æрмæст æцæгдзинад. Йæхи уды хабæрттæ æмæ маestyтæ дзы уыдысты рох. Поэт сагъæсы бадти æмæ улæфыд æрмæст йæхи райгуырæн бæстæйы цардæй. Хæххон адæмæй фыццагдæр Къоста бацамыдта фæндаг, нæ хæххон æвзæгтæ æмæ нæ адæмы культураы кæцырдæм азмæлын хъæуы, уырдаг.

Ирон адæм æмхуызонæй Къостайы поэматæ кæсынаы нæ 'фсæдынц, хицæн скъуыддзæгтæ та дзы адæмон зæрджытæ систы æмæ зæлланг кæнынц кæцыфæнды чысыл ирон хъæуы дæр. Къостайы ном алы ирон дæр сдзуры дзуары номæн куæгау. Æмæ ирон хæдзары цавæрфæнды фынгвæрды дæр сæйрагдæр сидт уадзынц Къостайы номыл, йæ хуыздæр æмдзæвгæтыл ын заргайæ. Гъе, афтæмæй Къостайы мард ирон адæмæн ссис æгас нацийы судзаггаг зиан, цæрæнбонты кæй нæ фæрох кæндзысты, ахæм рухсаггаг зиан.

*Саид ГАБИЕВ,
дагестайнаг поэт*

1939 азы нæ бæстæ бæрæг кодта Хетæгкаты Къостайы райгуырды æстай азы. Уæд мæныл æвддæс азы йеддæмæ нæ цыд, фæлæ йын йæ фыст æмдзæвгæтæй бирæ ратæлмац кодтон. Къоста мæ сахуыр кодта фыссын, поэт цавæр хъуамæ уа, ууыл. Къостайы æмдзæвгæ-

тæ кæсгæйæ, мæ хъустыл ивгъуыдæй уадысты Нарты гуыппырсарты æфсæдты нæргæ æмæ абухгæ гуыбар-гуыбур, аланты рагон культу- рæйы азæлд.

*Давид КУГУЛЬТИНОВ,
зындгонд поэт*

Хетæгкаты Къоста цард æмæ фыста ивгъуыды рæстæг. Фæлæ культу- рæйы зындгонд архайджыты уацмыстау йæ уацмыстæ царынц æмæ цæрдзысты абон æмæ фидæны дæр. Йе сфæлдыстады артæн ба- мынæг кæнæн нæй! Йæ поэтикон æмæ публицистикон сфæлдыстад æнгом баст у йæ адæммæ, уымæ гæсгæ бандæвта æмæ бахъардта иннæ адæмтæм дæр. Уымæн æмæ æцæг курдиатæн нæй арæнтæ.

*Анатолий АЛЕКСИН,
советон фыссæг*

Коста – это гармоничное единство творческого труда и челове- ческого образа. И как поэт, и как человек он навсегда останется свето- чем нашего народа. Народы с гордостью произносят имена людей, в которых с наибольшей полнотой и блеском раскрылся их националь- ный гений. Англичанин говорит – Шекспир. Шотландец говорит – Берне. Немец говорит – Гете. Итальянец говорит – Данте. Русский говорит – Пушкин.

Мы, осетины, говорим – Коста, и душа наша наполняется гордо- стью и трепетной любовью.

АБАЙТЫ Васо

...Æмæ цы диссаджы хорз æнкъарæнтæн æмæ цы диссаджы фидар бастдзинадтæн уыдыстæм нæхæдæг цардæгас æвдисæнтæ нæ поэты сфæлдыстадмæ адæмы æнæкæрон уарзондзинадæн 1905 – 1906 æмæ 1918 – 1928 азты!.. Цæйбæрц æнкъарæнтæ-иу сæвзарын кодтой рево- люцийы комкоммæ архайджытæ – мæгуыр хохæгты ныхæстæ: «Ехх, æвæдза, цæй тæригъæддаг стæм, цæй тæригъæддаг, Къостайæ чи бавдæлон!» Кæнæ: «Бецау, Къоста, йæ мæгуыр хохæгты ссæрибары бонтæм чи нал ацарди, сæрибары хур чи нал федта. Абон не 'хсæн йæ хъарджытæ зарджытæй раивтаид, бæргæ!»

ГÆДИАТЫ Цомахъ

...Къоста æрмæст поэт нæу. Ирон адæмы зондахасты уый у цавæрдæр тыхджын, цавæрдæр домбай аргъæутты хъæбатыр. Æмæ йæ ахæмæй æвдисынц адæмон зарджыты æмæ таурæгъты. Уый у, йæ алæмæттаг уадындыз цагъдмæ-иу адæм дæр æмæ сырдтæ дæр, мæргътæ дæр æмæ кæсæгтæ дæр, хæхтæ дæр æмæ хъæдтæ дæр, дæттæ дæр æмæ мигътæ дæр цымыдисæй кæмæ æрыхъуыстой, уыцы æрдхæрæны зарæггæнæг Ацæмæз ирон адæмы Нарты таурæгътæй. Уый у мæгуырты, сидзæргæсты æмæ сидзæрты хорз хæлар, талынг, ссæст адæмы æвæллайгæ фарсхæцæг æмæ сæ сæрыл æгъатыр тохгæнæг.

«Нæ кады мæсыг», «Ирон литературæйы сæууон стъалы», «Мæгуырты сæрхъуызой», «Цæхæрцæст уари» – фырбуцæн ахæм нæмттæй хонынц ирон адæм Къостайы.

НИГЕР

Ирон æвзаджы Къоста сдзурын кодта тыхджын æмæ рæсугъд поетикон хъæлæсæй.

ТЫБЫЛТЫ Алыксандр

Ирон адæм фæлтæрд сты царды зынты. Знæгтæ нæ цагътой, гæбазгай фæйнæрдæм тыдтой нæ зæхх. Иу адæм ныддихтæ сты хæхты цъассыты, комæй коммæ нæ уыди фæндаг, нал уыд ирæн паддзахад. Фæлæ нын баззад æнусон фарн – мадæлон æвзаг. Уый нæ уромынц хæхтæ æмæ арæнтæ, уый хъуысы зæрдæйæ зæрдæмæ, иу кæны дихтæ адæмы. Уый фæрцы зонæм кæрæдзи, зонæм нæ фыдæлты. Æвзаг нын амоны, иу туг, иу стæг кæй стæм, уыцы æфсымæрад. Баззад нын кадæг – иумæйаг исбон, уый адæмы нæ уадзы сæ уидæгтæй хицæн кæнын. Баззад нын тохы зарæг, уый къæдзæхты сæрты зæлыд иу комæй иннæмæ, сидти тохмæ, амыдта сæрыстырæй цæрын: «Ой, кæнæ сæрибар, кæнæ та мæлæт!» Уалынмæ фæзынд «Ирон фæндыр». Фехъуыстам арвы хъæрау хæхты додой, бамбæрстам адæмы катый. Йæ дзырд – нæ уды уд, йæ хъуыды – нæ хурты хур. Арфæйы дзырд къордтæй скодта иу дзыллæ, цардаразæг сæрибар адæм.

ДЖЫККАЙТЫ Шамил

Ирыстонмæ йе стыр уарзт Къостайæ хуыздæр ничи раргом кодта. Ирон адæмы сагъæстæ уымæй хуыздæр ничи снывæзта. Дунейæн сæ уымæй аивдæрæй ничи фехъусын кодта. Ирыстон Къостайæ тыхджындæр никæй бауарзта. Уымæй стырдæр курдиат нырма никамæн радта. Иугæр афтæ у, уæд, цалынмæ Ирыстон уа, уæдмæ Къостайы номæн фæсцудæн нæй. Йæ фæлгонц ирон поэзийы кæндзæнис хъæздыгæй-хъæздыгдæр.

ХЪАЗИТЫ Мелитон

Къоста Лабæйы ныгæд кæм уыд, уыцы бынат

АХУЫРГÆНÆГÆН ÆХХУЫСÆН

АЙЛАРТЫ Зарæ

ХЕТАГКАТЫ КЪОСТАЙЫ ПОЭМÆ «ФАТИМÆ»

...Æз мады кад
Нæ ратдзынæн, уый зон,
Æфхæрдмæ...

Къоста

Разныхас. Скъолайы Хетагкаты Къостайы поэма «Фатимæ» ахуыр кæнгæйæ, ахуыргæнджытæм æмæ скъоладзаутæм фæзыны алы фæрстытæ: поэмæйы бындуры цавæр хъуыды æвæрд ис; цы рæстæджы кой ис поэмæйы; чи уыдис Фатимæ; цæмæн равзæрста Фатимæ Ибрагимы; Фатимæ Джамбулаты куы уарзта, уæд цæуылнæ ныууагъта Ибрагимы; цæмæн ахæм æбуалгъ ми бакодта Джамбулат æ. æнд. Ацы куыст баххуыс кæндзæн уæлдæр ранымад фæрстытæн дзуæппытæ раттынæн. Уымæй уæлдай ахуырдаутæн уыдзæн фадат раст дзуапп ссарынæн, сæхи хъуыдытæ зæгъынæн.

1. Сылгоймаджы фæлгонц Хетагкаты Къостайы сфæлдыстады.

Ивгъуыд дугты сылгоймаджы царды уавæртæ бæллиццаг нæ уыдысты: æнæбар, æнæуæлаемæ сдзургæ, цæуыл сагъæс кæны, йæ зæрдæйы кæй сусæг сурæт дары, уый хъуыдыгæнæг нæ уыд. Æмæ йæм, æвæццагæн, йæ амæлæт хуыздæр каст йæ цардæй...

Не рыдайте безумно над ней –
Она цели достигла своей, —
Тяжесть жизни, нужда и невзгоды
С колыбели знакомы уж ей...
Хорошо умереть в ее годы...

Ничего, что она молода, –
 Кроме рабства, борьбы и труда
 Ни минуты отрадной свободы
 Ей бы жизнь не дала никогда...
 Хорошо умереть в ее годы.

Афтæ фыста Хетæгкаты Къоста, сылгоймаджы хъысмæтыл катæй кæнгæйæ, йе 'мдзæвгæ «На смерть горянки»-йы. Йæ иннæ æмдзæвгæйы «Не поможешь ты горю слезами» Къоста равдыста сидзæр æрыгон чызджы хъысмæт:

Ее грезы, заветные грезы,
 Ее думы над сонным прудом
 И ее затаенные слезы
 Не нашли отголоска ни в ком...

И она, словно ландыш весною,
 С тихой грустью любясь на все,
 И росла, и цвела сиротою...
 Пока буря не смяла ее...

И могла ль она жить между нами
 В этом мире борьбы и страстей?
 Убери ее кудри цветами
 И о смерти ее не желей!..

Сылгоймаджы хъысмæт фæхуыздæр кæнынæн уыд æрмæстдæр иу мадал: ахуыр æмæ куыст. Ирон чызджыты тырнындынад ахуырмæ рабæрæг 1862 азы, Иры рухстауæг Колыты Аксо йæ хæдзары чызджыты скъола куы байгом кодта, уæд. Ацы скъола 1991 азы январы сæхгæдтой, æмæ ирон интеллигенци, сæ сæргъы Къоста, афтæмæй сыстадысты йæ сæхгæныны ныхмæ, æмæ сæ къухы дæр бафтыд («Владикавказские письма», 4т., 76 ф.). Сылгоймаджы ахуырады фарстатæ Къоста равдыста йæ уацты дæр: «Общественный приговор», «Пятигорское двухклассное женское училище», «Развитие школ в Осетии», «Женское образование Осетии».

Куыст. Уый у адæймаджы цардаразæг, адæймаджы дарæг. Ирон æмбисонд зæгъы: «Цард куыстæн у. Цард куыстæй у». Къоста йæ фыстæджытæй иуы 1893 азы фыссы Анна Поповамæ: «Бедность – не порок, а честная трудовая жизнь – вернейший путь к приобретению уважения порядочных людей» (Ст., 25 ф.). Йæ пьесæ «Дуня»-йы сæйраг сылгоймаг-хъайтар зæгъы: «Цалынмæ удагас стæм, уæдмæ хъуамæ кусгæ кæнæм, кæмæн куыд йæ бон у, афтæ пайда хæсса...»; «Мах хъуамæ тæрсгæ ма кæнæм куыстæй. Афтæ æппын мацы пайдайы куыст кæн, гъе уыцы уавæры фæдыл сылгоймæгтæ систы æгас дунейы мидæг бынтон æнамонддæр».

Стъараполы гимназы 50 азы юбилейы фæдыл йæ ахуыргæнинагтæм 1889 азы Къоста сиды:

Чтите науки, любите искусства,
Без малодушья беритесь за труд, –
Дети! Тогда благородные чувства
В вас плодородную почву найдут.

1893 азы поэт фыссы йе 'мдзæвгæ «Мне нравится, мой друг...». Зæгъæн ис, æмæ у рæстдзинады, ахуырады æмæ куысты гимн:

Не верь моим речам, исполненным проклятья,
Насмешки злой и лжи, – я им не верю сам, –
Напротив, верь, что мы, как любящие братья,
Воздвигнем на земле один всеобщий храм.

Храм жизни трудовой, насильно недоступной,
Сознательной борьбы, без пыток и крови,
Храм чистой совести и правды неподкупной,
Храм просвещения, свободы и любви.

2. Поэмæ «Фатимæ».

Йæ ныффыссыны истори æмæ социалон конфликт.

1889 аы Къоста фыст фæци йæ поэмæ «Фатимæ»-йы фыццаг вариант уырыссаг æвзагыл æмæ йæ мыхуыры рауагъта газет «Северный Кавказ»-ы. Суанг 1895 азмæ дæр куыста поэмæйы композици æмæ

Спектакль «Фатимæ»

Фатимæ – Гæлæуты Зæлина, Дзамболат – Битарты Алыксандр

æвзаг фæхуыздæр кæныныл. Поэмæйы сюжеты бындуры цы хъуыды æвæрд ис, уый тыххæй иртасджытæм ис алы хъуыдытæ. Фылдæр иртасджытæ поэмæйы конфликт хонынц социалон. В.Корзун зæгъы: «Поэмæ арæст у уыцы рæстæджы царды конфликты бындурыл, æвдисы, хæххон адæмты æхсæн цы кълассон тох уыд, уыцы цаутæ» (В.Корзун. Коста Хетагуров. – М., – 33 ф.). Джусойты Нафи поэмæ хоны «патриархалон-феодалон цардыуаджы ныхмæвæрддзинæдтæ æвдисæг уацмыс» (Джусойты Н.Г. Коста Хетагуров, Сталинир, 1958. – 59 ф.).

Б.Кандиевы хъуыдымæ гæсгæ, «Фатимæ»-йы сюжеты бындуры æвæрд ис, къниаз Джамбулат цы æвирхъау мард акодта магуыр, æнæхин Ибрагимы, уыцы драмон коллизи. Ацы драмон коллизи у поэмæйы сæйраг социалон конфликт (Кандиев Б.И. Сюжетно-композиционные особенности поэмы К.Л.Хетагурова «Фатима». Ученые записки СОГПИ, т. XXIV, 1959. – 99 ф.). Г. Кравченко, поэмæйы

идейон хъуыды иртасгæйæ, зæгъы: «Поэмæ æвдисы Кавказы социалон ныхмæвæрддзинадтæ, æргом кæны эксплуататорон æхсæнады бындур (Кравченко Г.И. Коста Хетагуров. Жизнь и деятельность. Орджоникидзе, 1961. – 75 ф.).

Суменаты Замирайы хъуыдымæ гæсгæ, поэмæйы аивадон конфликт у дуджы конфликт, уымæн æмæ æвдисы, реформæйы фæстæ цы социалон ныхмæвæрддзинадтæ уыд, уыдон, стæй Кавказаг хæсты фæстæ Цæгат Кавказы цæрæг адæмтæ капиталистон цардыуаг аразыныл куы ныллæууыдысты, уыцы цаутæ (Весь мир – мой храм. – Орджоникидзе, 1989. – 196 ф.).

«Поэмæйы æвдыст цауы, феодалон æмæ патриархалон-мыггагон æгъдауттæ сæфтæй сæфтмæ кæй цауынц, уый», – зæгъы Хæдарцаты Азæ (Критикон уацты æмбырдгонд. Дзæуджыхъæу, 1992. – 67 ф.).

Чи уыд Фатимæ? Чи уыд йæ социалон уавæрмæ гæсгæ Фатимæ, уый тыххæй ис алыхуызон хъуыдытæ. Иутæ, ацы фарстмæ се 'ргом не здахгæйæ, къниазы чызджы æрцыд цагъайрагмæ æмбарын кæнынц йæ бæрзонд удыхъæды миниуджытæм гæсгæ (Кандиев Б.И. амынд чин. 110 ф.). Дзуццаты Хадзы-Мурат зæгъы, Фатимæйы ныййарджытæ чи уыдысты, уый бæрæг нæу, фæлæ баззад сидзæрæй, æмæ йæ Наиб схъомыл кодта куыд йæхи чызджы (Дзуццаты Х.М. Хетагкаты Къостайы реализмы тыххæй. Тбилис, 1979. – 44 ф.). Джусойты Нафи Фатимæйы моймæрцыд æмбарын кæны, кæм схъомыл, уыцы æхсæнадæй кæй ацыд адæмы 'хсæнмæ (амынд чин. – 61 ф.). В.Корзуны хъуыдымæ гæсгæ, «возвращается в среду трудового народа» (амынд чин. – 32 ф.).

Дарддæр æрхæсдзыстæм Суменаты Замирайы цымыдисаг хъуыдытæ, Фатимæ чи уыд, уый тыххæй. Фатимæ у хæсгæ чызг:

В тот день, как мать твоя скончалась,
И бесприютной сиротой
В ауле нашем ты осталась,
Я взял тебя.

Фæлæ цавæр хъæздзыг къниазы хæдзары сывæллон баззайдзæн æвæгæсæг сидзæрæй. Джамбулаты ныхæстæй дæр бæрæг у Фатимæйы мыггагон (социалон) равзæрд:

Одну Фатиму знал и я...
 ...Как дочь родную,
 Как равнокровное дитя
 Князей почтенная семья
 Ее взрастила на свободе.

Еркæсæм-ма ацы рæнхъытæм. Фатимæйы схъомыл кодтой «куыд хи чызджы», «куыд æмтуг сывæллоны» хуызæн, куыд иу туг, иу стæгæй равзæргæ нæ, фæлæ. Уымæй бæрæг у, сывæллоны къниазы бинонтæ кæй райстой дæлдæр социалон номдарадæй (сословие). Иннæ дæнцæг: сывæллоны схъомыл кодтой сæрибар уавæры («на свободе»), ома, не схъомыл æнæбар, цагъайраг бинонты æхсæн (йæ хъысмæт хъуамæ ахæм уыдаид, къниазы бинонтæ йæ куы нæ схастаиккой, уæд).

Цæмæн равзæрста Фатимæ Ибрагимы. Дарддæр ахæцца кæндзыстæм Суменаты Замирайы хъуыды. Фатимæ зыдта, кæй у дæлдæр социалон номдарадæй, æмæ сусæгæй йæ зæрдыл дардта йæ мыггагон равзæрд, уыд сæрыстыр йæ раздæры социалон уавæрæй, уымæ гæсгæ æмбæрстгонд у, цæмæн равзæрста йæхицæн цардæмбалæн Ибрагимы (амынд чин. – 199 ф.). «Фатима умна и прекрасно понимает несправедливость и неумолимость патриархально-родовых установлений в отношении женщины. Поэтому, смирившись с требованиями адата и шариата, Фатима соглашается нарушить клятву юности и выйти замуж – «Сдаюсь пред силою адата», но право выбора она оставляет за собою и выходит замуж за человека, равного себе по происхождению». Раст у ацы хъуыды, ууыл ахъуыды кæндзысты ахуырдаутæ сæхæдæг дæр. Дарддæр Суменаты Замирае зæгъы, Фатимæйы ацы равзæрст хъысмæты кæй фæзындысты царды ног фæзындтытæ, уымæ хæххон сылгоймаджы хизонындзинад (самосознание) кæй фæбæрзонддæр, уый (амынд чин. – 199 ф.).

Хæдарцаты Азæйы хъуыдымæ гæсгæ, Фатимæ, мæгуыр Ибрагимы амонд саразгæйæ, йæхæдæг дæр ссардта амонд йæ чысыл

фэллойгәнәг бинонты 'хсән (амынд чин. — 68 ф.). Цавәр амонд ссардта, уымән дзуап раттынән баххуыс кәндзән ахуыргәнәг, поэмәйә әрхәсдзән скъуыддзаг:

– Мне все равно...
Там, где нашла в себе я силу
Зарыть мечты мои в могилу,
Поверь, отец мой дорогой, –
В труде, облитой потом, кровью,
Согретой правдой и любовью,
Найду отраду и покой...

В.Корзун дәр разы у Фатимәйы ацы ныхәстимә әмә зәггы, уәздандзинад әмә әхсарәй хайджын кәй у, тырны хәдбар әмә намысджын цардмә, уымә гәсгә фәстәмә раздәхт кусәг адәмы әхсәнмә әмә ссардта йә амонд Ибрагимимә: «Сдаваясь «пред силою адата», требующего, чтобы девушка в определенном возрасте выходила замуж, она оставляет право свободного выбора, не запятого материальными расчетами» (амынд чин. – 32 ф.).

Фатимәйы фәлгонц. Фатимәйы фәлгонцыл дзургәйә, абардзыстәм ахуыргәндты хъуыдытә, ахуырдаута та зәггдысты, кәй хъуыды сәм растдәр кәсы, уый. Суменаты Замираә зәггы, Фатимәйән кәй ис фидар әмә иугәдон удьконд, у әнәсайд әмә иузәрдион йә хәсыл, йәхиуыл сайдәй нә рацыд, йә уд байсәфт, фәлә нә басаст тыхмийән. Джамбулат та разындис әдых әмә ницәйаг Фатимәйы бәрзонд удыхәды миниуджыты ныхмә(амынд чин. – 200 ф.).

Хәдарцаты Азә Фатимәйы фәлгонц хоны тынг аив әмә зәрдәисгә, уымән әмә у әнәфәльвд, зәрдәхәлар адәймаг. Фе-одалон-патриархалон цардыуджы ныхмә фидарәй әрләууыд, уымә гәсгә зәггән ис, кәй йәм хәщә кәны Пушкины Татьянаейы фәлгонцы тәваг (амынд чин. – 68 ф.). Ам ахуыргәнәг бакәсдзән скъуыддзаг Пушкины «Евгений Онегин»-әй әмә ахуырдау-ты бафәрсдзән, Татьянаә кәй ныхмә схәцыд, Фатимә та? Цы ис иумәйагәй Фатимә әмә Татьянаәмә? Татьянаейы ныхәсты абарут йә мад әмә Наибы, Онегин әмә Джамбулаты фәлгонцтә:

А счастье было так возможно,
 Так близко!.. Но судьба моя
 Уже решена. Неосторожно,
 Быть может, поступила я;
 Меня с слезами заклинаний
 Молила мать; для бедной Тани
 Все были жребии равны...
 Я вышла замуж. Вы должны,
 Я вас прошу, меня оставить;
 Я знаю; в вашем сердце есть
 И гордость, и прямая честь.
 Я вас люблю (к чему лукавить),
 Но я другому отдана;
 Я буду век ему верна.

«Но я другому отдана» – мыййаг, ацы ныхæстæй бæрæг у, Татьяна йæ баргыл схæцыд? Фатимæ та?

Дарддæр дзуапп ссардзыстæм В.Корзунмæ дæр. Зæггы, Фатимæ кæй у иугъæдон, тыхджын удыхъæды хицау. Поэтæн йæ бон бацис равдисын йæ улы ныхмæвæрды хъуырдухæн. Фæлæ цардæмбал æмæ мады хæс, иузæрдиондзинад йæ размæ райст хæстыл æмæ йæ намыс фæуæлахиз сты – Фатимæйæн йæ бинонты сыгъдæг фарн у æнæфехæлгæ бындур (амынд чин. – 33 ф.).

Байхъусæм Р.Ахмедовамæ дæр. Уый зæггы, Джамбулат куы базыдта Фатимæйы хъысмæты тыххæй, уæд æй фæнды, цæмæй фехала мады æмæ æмкъайдзинады хæс æмæ йемæ алидза, адæмы алы ныхæстæ нæ хъуыды кæнгæйæ. Фатимæ нæ фæцудыдта, баззадис ныфсхаст æмæ сæрыстырæй, кæронмæ дæр уыд иузæрдион ныййарæг æмæ æмкъайы хæс æххæст кæныныл, кæд æхсæнады ныхмæ сыстад, уæддæр. Фæлæ ис иу проблемон фарст: кавказæг сылгоймагæн йæ бон у сыстын консервативон хæххон æхсæнады ныхмæ, цардмæ йæм цавæрфæнды сæрибарахаст куы уа, уæддæр? Поэмæйы æвдыст цæуы, Ибрагим æмæ Фатимæ зондæй æмæ улы хæрзхæддзинадæй уæлдæр кæй лæууынд сæ алыварслæуджытæй. Фатимæ уæлдай домаг кæй у йæхимæ, бæрзонд удыхъæды хицау кæй у, уыцы миниуджытæ йæ поэмæйы кæрон æркодтой æнæкæрон

иунæджы хъысмæтмæ. Ацы ран æвæрд ис поэмæйы идейæ, Ахмедовайы хъуыдымæ гæсгæ (Ахмедова Р.А. Эстетический мир и концепция жизни в поэме Коста Хетагурова «Фатима». Вестник Владикавказского научного центра. Т.9, № 5, 2009. – 60 ф.).

Ибрагим æмæ Джамбулаты ныхмæвæрд фæлгонцтæ.

Къоста Ибрагимы фæлгонцы равдыста куыстуарзондзинад. Хъæддзаутæ дзы зæгъынц:

..... во всем
Ущелье не было другого,
Кто мог бы поравняться с ним
Неутомимостью в работе.

Æрмæстдæр куыст суæгъд кодта Ибрагимы цагъайраджды цардæй. Ибрагим поэмæйы æвдыст цауы куыд стыр æмæ тыхджын æнкъарæнты хицау, æнæкæрон уарзтæй чи уарзы йæ бинонты, у æнувыд æмæ æнкъараг зæрдæйы хицау. Уыйхыгъд Джамбулат у гуырымышъ, æнæхатыр æмæ карз адæймаг, ницæмæ дары кусæг адæмы, уымæн æмæ йæхæдæг дæр нæ зоны кусын æмæ йæ фæндгæ дæр нæ кæны. Йæ уайдзæфтæ æмæ æфхæрæн ныхæстæн Фатимæ радта аккаг дзуапп: «Где труд, там преступленья нет» (Суменаты З.).

Хæдарцаты Азæйы хъуыдымæ гæсгæ, Ибрагимæн йæ царды фæндаг у сæрибардзинады тохы фæндаг. «Ибрагим райгуырдыс кæвдæсы... фæлæ нæ уый хуызæн йе 'нæбар царды ничи тырныдта сæрибардзинадмæ», – афтæ дзырдтой Ибрагимы тыххæй йæ хъæуккæгтæ (амынд чин. – 67 ф.). Ам ратдзыстæм ахæм фарст: «Цавæр сæрибардзинады тыххæй загъд ис поэмæйы æмæ кæм тох кæны Ибрагим йæ сæрвæлтау?» Дзуапп ссардзыстæм поэмæйы:

Как я, как ты, и Ибрагим
Родился в яслях... но к свободе
Никто из нас его любовью
В своей неволе не пылал...
Трудом, облитым потом, кровью,
Он раньше всех свободным стал...

Дарддæр Азæ Джамбулатæй зæгъы, кæй у тынг хъал, йæ бон нæма базыдта, хуымæтæджы адæммæ хæстæг нæ цауы, фæлвары ма фыццаджы цардыуаг сног кæныныл, фæлæ, «дард хъæутыл лек-

ка кæнгæйæ», фæстагмæ æрхаудзæн йæ кæддæры кусæг Ибрагимы «къæбæртæм».

Байхъусæм В.Корзуны хъуыдытæм дæр. Зæгъы, кæд Ибрагим цард магуырæй æмæ цагъарæй, уæддæр ын ис сæрибар зондахæст. Поэт йæ поэмæйы æрфыста Ибрагимы сыгъдæг уарзондзинад, кад кæны, адæймагæн æнæниздзинад æмæ моралон сыгъдæгдзинад чи хæссы, уымæн – куыстæн. Ибрагимы куыстæвллад къухты мах уынаем кусæнгарз – фæрæт:

Сегодня дикая природа
Внимает с самого утра
Глухим ударам топора...

Джамбулатмæ та уынаем хæцæнгарз, хъæддаг сырды хуызæн рауай-бауайгæнгæйæ:

... Тревожный взгляд,
Как зверь затравленный блуждает,
Не отдыхая ни на чем...

У саузæрдæ, фыдзонд, мастхæссаг, дурзæрдæ æмæ мастисæг. Йæ хъæлæсытæ æмæ хæппол ныхас æвдисæн сты йæ хъæддаг фæндтæ æмæ йæ уды æнæхатырдзинадæн.

Цымыдисаг сты Р. Ахмедовайы хъуыдытæ Джамбулаты удыхъæды тыххæй: Джамбулат тырны хорздзинад фесафынмæ, йе 'нæуаг миддуне йын бар дæтты амарынæн. Автор ын йæ характеры ацы миниуæг нымайы сæйрагдæрыл, бирæтæ та йын йæ ацы раконд нымайынц Кавказы уыцы тызмæг рæстæджы аккаг ми. Фæлæ канд уый тыххæй нæ амардта, æмæ йæ хæххон æхсæнады æнæфыст закъонтæ уымæ тардтой, фæлæ цы реалон æнæсыхалгæ быцæуы бахауд уарзондзинад æмæ æнæуынондзинады æхсæн, уый аххосæй. Æппæтæй аххосджындæр у хæст. Джамбулаты раконды бындуры æвæрд ис уарзондзинад. Йæ трагеди уый мидæг ис, æмæ канд æддагон уавæрты амæттаг нæ фæцис, фæлæ йæхи моралон позицийы амæттаг дæр. Иннæрдыгæй та, Джамбулат у трагикон фигурæ. Арф æмæ зæрдæргом у йæ уды хъызæмар, йæ митæ сты æнæхин æмæ сæруæлдай, уымæ гæсгæ йын бамбарæн ис йæ æвæрæз уавæр. Р. Ахмедовайы ацы хъуыдытимæ разы у ацы уацы автор дæр. Сымах та?

Æрдзон æрфыстыты ахадьндзинад поэмæйы.

Джамбулат æмæ Ибрагимы хæрзæндæрхуызондзинад, сæ быцауы карздзинад уæлдай тынгдæр æвдыст цауынц æрдзон æрфыстыты. Фылдæр фæзынынц сæргæндты райдианты драмон эпизодты фæстæ. Загъæм, Джамбулат Ибрагимы мæнгардæй куы амардта, уæд уынæм сабыр изæры æрфыст хæхты:

Вершины гор в лучах заката
Огнем пылают золотым...
Ползет в аул лениво стадо...
Из очагов клубится дым...
Одела тень холмы, долины...

Иуæй-иу хатт поэт рахизы геройы комкоммæ характеристикайæ символикаемæ пейзажæй спайда кæнгæйæ:

...К груди белой
Чинары тянется несмелой
Рукой орешник... Он влюблен
В нее давно, но... что за пара!
Она, красавица чинара,
Царица леса, он пред ней –
Смешной, уродливый пигмей!

Ацы рæнхъыты мах уынæм Фатимæ æмæ Джамбулаты – «фыдубынд пигмейы», йæ сыгъдæг бакасты аккаг чи нæу.

Поэмæйы композицион хицæндзинæдтæм ахæссæн ис, цы лириконт зарджытæ дзы ис, уыдон:

В гнезде молодая
Голубка тоскует, —
Дружка поджидая,
Все стонет, воркует...
(«Фыййауы зарæг»)

Иннæ та – «Догорела заря»:

Догорела заря,
 Засыпает земля,
 И ночные парят уже грезы...
 Грудь изныла, любя...
 Жду, мой милый тебя, –
 Пospеши осушить мои слезы.

Поэмæйы æрдзон æрфыстытæ æххуыс сты канд архайд
 равдисынæн нæ, фæлæ ма хъайтарты æнкъарæнтæ райхалынаен дæр.
 Афтæ поэт ссары адæймаг æмæ æрдзы бастдзинад кæрæдзиимæ, арф
 æнкъары æрдзы улæфт, зæлтæ, тæф, хуыз:

Проснулся царственный Казбек,
 Восход приветствуя румяный.
 Долины быстротечных рек
 Покров свой сбросили туманный...

Къоста дæсны у сурæтхуыз æмæ психологон æрдзон æрфыстытæ
 равдисынмæ, уымæ гæсгæ æнтыстджынай пайда кæны æрдзы нывтæ
 æмæ геройты зæрдæйыуаджы ныхмæвæрд æнкъарæнтай. Афтæ рав-
 дыста Джамбулаты уды утæхсæн поэмæйы рæнхъыты:

...Тревожный взгляд,
 Как зверь затравленный блуждает,
 Не отдыхая ни на чем...
 Горячий пот с чела стекает...

Æмæ фæрсæй-фæрстæм æрæвæры чыныгкæсæджы размæ кавка-
 заг æвæлмон æрдзы нывтæ:

А мир!.. Баюкая так нежно,
 Чаруя дивной красотой,
 Манит, ласкает до забвенья,
 До слез, до сладкого томленья...
 Простор... приволье... тишь... покой!..

Поэмæйы ис тулдзы фæлгонц, уый у адæмы æнæфæцудгæ символы нысан:

Вот старый дуб... Идет рассказ
О нем, излюбленный народом,
Большой таинственный...

Хетæгкаты Къоста йæ поэмæйы кæрон æвдисы æнæххæст амонд, хъайтарты фæрсты цы амонд ацыд, уый (Р. Ахмедова). Уымæ гæсгæ автор чыныгкæсæгæн ныууагъта бирæ æнæраиртæст фæрстытæ, цæмæй сын йæхæдæг скæна хатдзæгтæ. Къоста, царды нысан цæй мидæг ис, адæймаг цæмæн рантысы ацы дунемæ, ууыл хъуыды кæнгæйæ, бацархайдта дзуапп раттыныл йæ поэмæйы, йæ бындуры йын бавæрдта социалон фæрстытæ – сæрибардзинад, хæст æмæ сабырдзинад, хорз æмæ фыдæх, амонд æмæ уарзондзинад.

Кæронбæттæны ахуырдауатæн раттæн ис хæславæрд, цæмæй кæрæдзийыл абарой поэмæйы уырыссаг æмæ йæ тæлмацгонд текстты иуæй-иу рæнхытæ. (Зæгъæм, Ардасенты Хадзыбатыры тæлмацгонд текст):

1. – Не оскорбляй!..
Позорна, князь, такая злоба!	1. – Дæ дзыхыл хæц!
Фæуæд дын худинаг сæ кой дæр...
2. Там, где нашла в себе я силу
Зарыть мечты мои в могилу	2. Мæ хъуыдытæ ныгæнынмæ
... Кæм разынд фаг хъару мæнмæ...
3. В труде, облитом потом, кровью,
Согретом правдой и любовью...	3. Рæстдзинад, уарзоны æнцойы –
Нæ хид, нæ тугæйдзаг фæллоуы...
4. Мне небом посланного вновь...	4. Егайтма та мæм ног фæзындтæ...
5. Не требуй, не ищи, – их нет...	5. Дзæгъæл сыл мауал кæн ды мæт...
6. Дала я верности обет...	6. Æндæр ныв райстон, нал дæн дæу...

Урочы кæрон бакæсæн ис аивадон киноныв «Фатимæ»-мæ, скъоладзаутæ сбæрæг кæндзысты, чи ахъазыд сæйраг рольты, чи сты йæ сценарист æмæ режиссер.

КЪОСТА – АДДЕМОН СФЕЛДЫСТАДЫ

ФÆСТАГ ФОНДЗ СОМЫ...

Тæригъæдгæнаг зæрдæ уыд Къостайæн. Иухатт Нарæй горæтмæ Дзанайты Садуллаимæ рацæйцыд хъæлдзæгæй. Иучысыл куы рауадысты, уæд сыл амбæлд иу ус бызгъуыртæ дарæсы, пырхытæ дзабырты. Йе ‘ккойы хаста фугæты стыр æргъом. Къоста йæ куы федта, уæд фенкъард æмæ сдзырдта:

– Цымæ кæд фервæздзысты нæ хæххон адæм ацы хызæмары цардæй?

Усы куы баййæфтой, уæд Къоста бавнæлдта Садуллæйы къухмæ рохтæм, баурæдта бæх, сæвæрдта йын йе ‘ргъом, стæй йæ дзыппыты фæцагуырда, æмæ дзы цы фæстаг фондз сомы ссардта, уыдон ын балæвар кодта, дæхицæн дзы дарæс балхæн, зæгъгæ.

ЕУУЫ ССАДÆЙ ЦЫМГÆ

Иуахæмы иу æхсины лæг дзуры Къостамæ:

– Мæ гуыбынæй мæлын, Къоста, исты хос мын ацамон!

– Æмæ уагæр цы бахордтай? – дисгæнгæ йæ фæрсы Къоста.

– Еууы ссадæй цымгæ.

Уæд ын Къоста амоны:

– Кæсæнцæстытæ рафысс дæхицæн.

– Кæсæнцæстытæ та цæмæн? — бадис кодта æхсины лæг. – Мæ цæстытæ нæ, мæ гуыбын риссы!

– Нæ, дæ цæстыты аххос у! Ды куырм куы нæ уаис, уæд федтаис, хæрæджы хæринаг кæй хæрыс, уый æмæ ныр дæ гуыбынæй нæ хъæрзис,– загъта Къоста.

МÆНÆЙ ТЫХСТДÆР

Къостайæ-иу исчи исты куы куырда, уæд «нæ» зæгъын нæ зыдта. Æмæ йæм-иу æхца куы фæзынд, уæд-иу къухæй-къухмæ æфстаутты ацыд. Афгæмæй та йæхимæ фылдæрхатт, цай цæмæй бацымдтаид, уый дæр нæ уыд. Иу ахæм зын рæстæджы йын йæ хæлæрттæй иу зонд амоны:

- Дæлæ æфстау кæмæн радтай, уымæй де ‘хца бацагур!
 – Уый, æвæццагæн, мæнæй тыхстдæр у, æндæр мын сæ йæхæдæг нæ дæттид?

САЛАМ УÆЛÆДАРÆСÆН

Коста æмæ инæлар Хораны-фырт рагæй нæ фидыдтой. Фыццаг хатт куы сæмбæлдысты, уæд Къостайыл уыд хуымæтæг уæлæдарæс, æмæ йын инæлар йæ къух райсын йæ сæрмæ не ‘рхаста.

Дыккаг фембæлды Къоста уыд хъуыстгонд æмæ хæрзарæзт. Хораны-фырт æм йæ къух куы æрбадаргъ кодта, уæд æм Къоста бадардта йæ цухъхайы дыс.

Инæлар фæджихау.

– Айс æй, айс, ды салам мæнæн нæ дæттыс, фæлæ мæ уæлæдарæсæн, – уыди Къостайы ныхас.

ИРОН НУАЗÆН

Æлдæртты куывды бадт фæци Къоста. Æнæуынон ын уыдысты, фæлæ æгъдау сырдытæ æхсæн дæр ис.

Йæ зæрдæйы ахаст сын тынг не ‘вдыста. Мæнг цинтæ йыл кодтой уыдон дæр, фæлæ сæм уыд фыдвæнд: нуазæныл марг ныккодтой, афтæмæй йæм æй балæвæрдтой.

Къоста хъуыддаг бамбæрста æмæ нуазæн цыдæр æфсонæй нæ бакуымдта. Уыдон дæр нуазæн ног чындзы къухы фæсагътой. Уый йæ бахаста Къостамаæ...

Æгъдау æрцахста Хетæджы-фырты – уырдыг сыстад, нуазæн райста, арфæ ракодта ног чындзæн. Стæй зæфта:

– Ацы нуазæныл кæд марг конд ис, уæддæр æй æз райстон сылгоймаджы къухæй æмæ йæ нуазын йæ цæрæнбоны тыххæй.

Уæдæй фæстæмæ, дам, Къоста фæцудыдта, нал ссæрæн.

СТÆГХОР ЛÆГ

Къоста иу циндзинады сæмбæлд. Дзаг фынгыл йæ фарсæм бадæг дзидзатæй цы комдзаг кæны, уыдоны стджытæ поэты размæ рæдзæгъдæй амайы. Стæй йæхи дисгæнæг скодта:

– Къоста, уый цас хæрыс, цас – дæ разы стджытæ куы скæри сты!

– Омæ ма дзы æз стджытæ уæддæр уадзын, фæлæ сæ ды æд стæг куы дæле кæныс!

ХОХАГ ХОХАДЖЫ ФАРС У

Хуссар Ирыстоны иу æрыгон лæппу амардта æлдары фырты, йæ усæй йын фæхынджылæг кæнынмæ кæй хъавыд, уый тыххæй. Лæппуйы æрцахстой, йæ хъæубæстæ та йын 3000 сомæй ивар фæкодтой. Уымæй дарддæр хъæуы æрцæрын кодтой æфсæддон хай. Хъæубæстæ хъуамæ уыдоны дæр хастайккой, стæй сын хъуамæ сæ бæхты хосхъуаг ма уагътайккой.

Хъæуы цæрджитæн сæ бон куы нал уыд, уæд сфæнд кодтой, Къостамаæ æххуысагур ацæуæм, зæгъгæ. Уыцы рæстæг Дусеты куыста Мамиты Лекса. Уый дыууæ хохаг лæппуйы арвыста Дзæуджыхъæумæ Гуыбаты Къорамаæ, цæмæй сæ уый Къостамаæ сæмбæлын кæна. Хохæгтæ уæлæдарæсæй хорз ифтонг нæ уыдысты æмæ Къостамаæ бацæуын æфсæрмы кодтой. Уæд сæм Къоста йæхæдæг рацыд æмæ сын афтæ, ма, дам, æфсæрмы кæнут, æз, дам, мæхæдæг дæр хохаг лæппу дæн. Зæрдæ бавæрдта йæ уазджитæн, гæнæн æмæ амалæй, дам уын баххуыс кæндзынæн. Æмæ æцагæй дæр алы рæттæм хъæстытæ фыссын байдыдта. Ногусджыны ахæстонæй рауагътой, хъæубæстæ ивар нал бафыстой.

Къоста хохæгтæн хорзы кæй бацыд, уый тыххæй йын лæвæрдтой 100 сомы, фæлæ сæ уый нæ бакуымдта.

«Мах Дуг», 1999 аз

КЪОСТАЙЫ БАЗЫРДЖЫН НЫХÆСТÆ

———— * ————
 Ныууадз мæ мæ адыл, –
 Фæндон хорз кæм и?!
 «Ныфс»

———— * ————
 Алчи æфсæстæй мæ хисты
 Ссардзæн арахъхъæй мæ ном.
 «Зонын»

———— * ————
 Начну по-прежнему
 я странствовать по миру,
 Молиться и любить,
 любя, страдать за всех...
 «Благодарю тебя...»

———— * ————
 В бою легче дышать
 сокрушенной груди
 И сном крепче
 смыкаются очи...
 «За заставой»

———— * ————
 Жизнь – обман,
 но смерть не лстива,
 Все мы будем «там».
 «Песнь раба»

———— * ————
 Кæдæмдæр ма хилæм
 куйрмæй.
 «Ракæс»

———— * ————
 Лæгдзарм тæнæг у,
 Æлдар фыдлæг у.
 «Хъуыбады»

———— * ————
 Æхсæрдæсæмаздзыд –
 Лæджы бындзæфхад.
 «Чи дæ?»

———— * ————
 Лæджы, дам, бас куы басудзы,
 Уæд фу кæны йæ доныл дæр...
 «Æхсины лæг»

———— * ————
 Мæ мадызæнæг
 Мæ мардыл кæуа!
 «Сагъæс»

———— * ————
 Слепая женщина – фортуна...
 «Владикавказ»

———— * ————
 Дзидзидайæн – мад.
 «Кæмæн цы...»

———— * ————
 Даргъ æхсæв фыдбонай
 Цард удæн хуыздæр...
 «Сидзæргæс»

———— * ————
 Амонд – йæ хъахъхъæнаг
 Ахæм æвзæрæн.
 «Бирæгъ æмæ хърихъупп».

———— * ————
 Иу – Хуыцау! Хуыцауы динай
 Арвмæ хауы дур.
 «Лæскъдзæрæн»

———— * ————
 Блажен, кто верует!
 «Владикавказ»

———— * ————
 Нæ зымæг ингæн у,
 Йæ зайтæ – нæ мæт.
 «Чи дæ?»

———— * ————
 Нæ фæззæг куыстæн у,
 Нæ уалдзæг – дзæнæт.
 «Чи дæ?»

———— * ————
 Мах хуызæн мардмæ
 нæ цауынц æндæр рæтты...
 «Уæлмæрдты»

———— * ————
 Авд сæры уæйыгыл зайы,
 Зондæй та – къæдзæх!
 «Лæскъдзæрæн»

———— * ————
 Просящему у вас опоры –
 Подайте, презирая лесть,
 Не зарывайте в сердце мечь.
 «Се Человек»

———— * ————
 Лæг кæрдзынай дæр æфсæды
 Гутоны фæстæ.
 «Марходарæг»

———— * ————
 Рагæй нал фæци нæ гæды
 Урссаджы хъæстæ.
 «Марходарæг»

———— * ————
 Искуы ма фембæлæм, –
 Додой дæ къона!
 «Бирæгъ æмæ хърихъупп»

———— * ————
 Булкъæн та æппын
 цаесгом нæй! –
 Фаджысдон кæны къæбицай.
 Судзы ком, уæддæр дын искай
 Уадзы, цы, хуыздæр
 йæхицай?!
 «Булкъ æмæ мыд»

_____ * _____
 Хъæубæсты – хъæды сырд,
 Хæдзары – Сырдон.
 «Чи дæ?»

_____ * _____
 Фынг – æртæкъахыг
 Уазæгæн йæ фæллад сафы,
 Зианджынæн – йæ хыг.
 «Лæскъдзæрæн»

_____ * _____
 Усгур лæппуйау
 дæ ницæуыл бадомдзæн, –
 Хорз уа, æвзæр уа, – салдат!
 «Салдат»

_____ * _____
 Могила для меня –
 небес желанный дар...
 «Да, я уж стар...»

_____ * _____
 Кто не изведал борьбы
 и печали,
 Тот за других не страдает,
 любя!
 «Я не поэт...»

_____ * _____
 Коммæгæсы ма цæв, –
 Мастæн æй хæсдзæн,
 «Уайдзæф»

_____ * _____
 Хивæндмæ дæ уайдзæф
 Худæгау кæсдзæн...
 «Уайдзæф»

_____ * _____
 Фарны хъуыддагæн
 цыбыр дзырд – йæ аразæг
 «Хетæг»

_____ * _____
 Зæрдæйы сагъæс
 иу улæфтæй дæр бæрæг у
 Фыстæг
 Цæлыккаты Аннаемæ

_____ * _____
 Æхсины лæг, цъæх хæрæгау,
 Ту нал сæрфы йæ цæсгомæй.
 «Æхсины лæг»

_____ * _____
 Цы ма кæнæм – ныры дуджы
 Æхсины лæг æлдар кæны!
 «Æхсины лæг»

_____ * _____
 Не будем воспевать любовь,
 Не станем говорить о чести
 Там, где еще законы мести
 Сулят охотно кровь за кровь...
 Поэмæ «Фатимæ»

———— * ————
 Загъдкъахæгæн – над
 «Кæмæн цы...»

———— * ————
 Мæ фыдæн фыртæн
 цауылнæ бæззын?
 «Сагъæс»

———— * ————
 Рынчынаен, дам, æдзухæй дæр
 Йæ низы кой – йæ дзуринаг...
 «Æхсины лæг»

———— * ————
 Маст – зæрдæхалæн.
 «Фесæф»

———— * ————
 Зонд дæр хорз у, кад дæр хорз у,
 Фæлæ зон дæ бон!
 «Мыст æмæ тæрхъус»

———— * ————
 Иуæй-иу лæппын цæргæсы
 Карчы цыиу бырсы.
 «Лæскъдзæрæн»

———— * ————
 Нæ зонд – цыбыр,
 магуыр – нæ зæрдæ,
 Æдых, фæллад лæгау,
 нæ дзырд...
 «Салам»

———— * ————
 Паддзахгæнæггаг
 Кæйдæр цыхт хордта
 Нæ гæды рувас...
 «Халон æмæ рувас»

———— * ————
 Усæн мæрддзыгой –
 йæ тыхджындæр мæт...
 «Лæг æви ус»

———— * ————
 Хивæндмæ дæ уайдзæф
 Худæгау кæсдзæн.
 «Уайдзæф»

———— * ————
 Алчи зыдгæнæджы
 Бираегъ фæхоны.
 «Бираегъ æмæ хърихъупп»

———— * ————
 Жить для того,
 чтобы кормиться,
 Способен даже червь земной.
 Драматическая поэма
 «Чердак»

———— * ————
 «Чи мæ фехъуса, уый мæ кæд
 бамбарид, чи мæ бамбара, уый
 мæ кæд нæ фæрох кæнид».
 Фыссæн чиныгæй

* * *

Шеф-редактор М.Б. БУТАЕВА
Корректор А.К. КАРГАЕВА
Дизайн, верстка М.Т. БАГАЕВ
Специалист
по информационным ресурсам А.А. ГАБИСОВ

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по РСО-Алания.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00148 от 9 июня 2017 г.

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы къухфыстытæ лæвæрд цæуынц, уыдон редакци рецензи
на кæны, стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.

Учредитель: Комитет по делам печати и массовых коммуникаций РСО—Алания
362003. г. Владикавказ, ул. Димитрова, 2.

Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.
E-mail редакции: mahdig@mail.ru; http: // www.mahdig@mail.ru.
Тел.: гл. редактор – 25-09-64;
отдел поэзии, корректор – 25-09-74; бухгалтерия, компьютер. – 25-22-47.

Подписано к печати 15.07.2019 г. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. №1.

Гарнитура шрифта Times New Iron.

Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 8,43. Тираж 1000 экз.

Заказ №609. Цена свободная. Выход из печати 14 октября 2019 г.

Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.